

eerlijk
pensioen
label

Eerlijk Pensioenlabel

Beoordeling van het duurzaamheidsbeleid van tien
Nederlandse pensioenfondsen - pilotstudie

Margreet Simons

14 maart 2019

profundo
ONDERZOEK & ADVIES

Over dit rapport

Dit rapport is geschreven in opdracht van Amnesty International, Milieudefensie, Oxfam Novib, PAX en World Animal Protection, initiatiefnemers van het Eerlijk Pensioenlabel. Doel van dit project is bijdragen aan de verduurzaming van het investeringsbeleid van de top tien grootste pensioenfondsen in Nederland (op basis van aantal deelnemers). Achterliggend doel is dat pensioenfondsen hun (financiële) invloed aanwenden om bedrijven aan te zetten tot verantwoord ondernemen.

Het onderzoek is uitgevoerd op basis van de methodologie van Fair Finance Guide International (FFGI). Deze methodologie is te vinden op de website van het Eerlijk Pensioenlabel: eerlijkpensioenlabel.nl.

Over Profundo

Met gedegen onderzoek en advies wil Profundo een praktische bijdrage leveren aan een duurzame en sociaal rechtvaardige wereld. Met diensten op maat helpen we onze opdrachtgevers om hun duurzame ambities te realiseren. Thematisch houden we ons bezig met grondstofketens, de financiële sector en maatschappelijk verantwoord ondernemen. Meer informatie over Profundo is te vinden op www.profundo.nl.

Auteurs

Het onderzoek voor dit rapport is uitgevoerd en beschreven door Margreet Simons. Kanchan Mishra heeft bijgedragen aan het onderzoek. Het rapport dient als volgt geciteerd te worden: Simons, M. (2019, maart), *Eerlijk Pensioenlabel. Beoordeling van het duurzaamheidsbeleid van tien Nederlandse pensioenfondsen – pilotstudie*, Amsterdam, Nederland: Profundo.

Disclaimer

Profundo neemt de grootst mogelijke zorgvuldigheid in acht bij het gebruiken van informatie en het opstellen van publicaties, maar kan niet garanderen dat dit verslag volledig is en neemt geen verantwoordelijkheid voor fouten in de gebruikte bronnen. Het rapport is bedoeld voor informatieve doeleinden en dient niet te worden gelezen als het verstrekken van goedkeuringen, verklaringen of garanties van welke aard dan ook. Adviezen en informatie verstrekt in dit rapport kunnen sinds publicatie zijn veranderd zonder kennisgeving vooraf. Profundo zal geen aansprakelijkheid aanvaarden voor schade die voortvloeit uit het gebruik van deze publicatie.

Niet alle partnerorganisaties binnen het Eerlijk Pensioenlabel werken inhoudelijk op alle thema's en/of sectoren waarover het onderzoek zich uitstrekt. Uitingen op deelonderwerpen geven dan ook niet noodzakelijkerwijs de mening weer van alle samenwerkende organisaties met betrekking tot het Eerlijk Pensioenlabel.

Inhoudsopgave

Samenvatting	1
Inleiding	5
Hoofdstuk 1 Hoofdstuk 1 Doelstelling en methodologie	6
1.1 Doelstelling en uitgangspunten Eerlijk Pensioenlabel	6
1.2 Selectie van pensioenfondsen	7
1.3 Methodologie	8
1.3.1 Selectie van thema's en sectoren.....	8
1.3.2 Reikwijdte van het beleid	9
1.3.3 Relevante beleidsstukken.....	11
1.3.4 Internationale standaarden en initiatieven.....	11
1.3.5 Berekening scores.....	12
1.4 Verantwoording	13
1.5 Disclaimer	13
Hoofdstuk 2 Beoordeling van het beleid van de tien pensioenfondsen	14
2.1 Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds (ABP)	14
2.1.1 Profiel.....	14
2.1.2 Relevante investeringscategorieën.....	14
2.1.3 Overzicht beleidsscores	15
2.2 Bedrijfstakpensioenfonds voor de Bouwnijverheid (BpfBouw)	18
2.2.1 Profiel.....	18
2.2.2 Relevante investeringscategorieën.....	18
2.2.3 Overzicht beleidsscores	19
2.3 BPL Pensioen	23
2.3.1 Profiel.....	23
2.3.2 Relevante investeringscategorieën.....	23
2.3.3 Overzicht beleidsscores	24
2.4 Pensioenfonds Detailhandel	28
2.4.1 Profiel.....	28
2.4.2 Relevante investeringscategorieën.....	29
2.4.3 Overzicht beleidsscores	29
2.5 Pensioenfonds Horeca & Catering (PH&C)	34
2.5.1 Profiel.....	34
2.5.2 Relevante investeringscategorieën.....	35
2.5.3 Overzicht beleidsscores	35
2.6 Pensioenfonds Vervoer	39
2.6.1 Profiel.....	39
2.6.2 Relevante investeringscategorieën.....	39

2.6.3	Overzicht beleidsscores	40
2.7	Pensioenfonds Zorg en Welzijn (PFZW)	44
2.7.1	Profiel.....	44
2.7.2	Relevante investeringscategorieën.....	44
2.7.3	Overzicht beleidsscores	45
2.8	Pensioenfonds van de Metalektro (PME)	49
2.8.1	Profiel.....	49
2.8.2	Relevante investeringscategorieën.....	49
2.8.3	Overzicht beleidsscores	50
2.9	Pensioenfonds Metaal en Techniek (PMT)	54
2.9.1	Profiel.....	54
2.9.2	Relevante investeringscategorieën.....	54
2.9.3	Overzicht beleidsscores	55
2.10	Stichting Pensioenfonds voor Personeelsdiensten (StiPP).....	60
2.10.1	Profiel.....	60
2.10.2	Relevante investeringscategorieën.....	60
2.10.3	Overzicht beleidsscores	60
Hoofdstuk 3	Analyse onderzoeksresultaten.....	65
3.1	Pensioenwet	65
3.2	Toepassing internationale standaarden	65
3.3	Arbeidsrechten	67
3.4	Belastingen	68
3.5	Corruptie.....	68
3.6	Dierenwelzijn.....	69
3.7	Gendergelijkheid.....	70
3.8	Gezondheid.....	70
3.9	Klimaatverandering	71
3.10	Mensenrechten.....	72
3.11	Natuur	72
3.12	Mijnbouw.....	73
3.13	Olie en gas	73
3.14	Voeding.....	74
3.15	Wapens.....	74
3.16	Woningbouw en vastgoed	75
3.17	Transparantie en Verantwoording	76
3.18	Totaaloverzicht scores thema's en sectoren	76
	Bronverwijzingen.....	78

Lijst van tabellen

Tabel 1	Overzicht geselecteerde pensioenfondsen.....	1
Tabel 2	Overzicht van de scores van tien pensioenfondsen	4
Tabel 3	Overzicht geselecteerde pensioenfondsen.....	7
Tabel 4	Analyse relevante investeringscategorieën voor ABP (in € miljard)	14
Tabel 5	Toelichting beleidsscores ABP.....	15
Tabel 6	Analyse relevante investeringscategorieën voor BpfBouw (in € miljard)	19
Tabel 7	Toelichting beleidsscores BpfBouw	19
Tabel 8	Analyse relevante investeringscategorieën voor BPL Pensioen (in € miljard)	23
Tabel 9	Toelichting beleidsscores BPL Pensioen.....	24
Tabel 10 miljard)	Analyse relevante investeringscategorieën voor Pf Detailhandel (in €	29
Tabel 11	Toelichting beleidsscores Pensioenfonds Detailhandel.....	30
Tabel 12	Analyse relevante investeringscategorieën voor PH&C (in € miljard) .	35
Tabel 13	Toelichting beleidsscores PH&C.....	36
Tabel 14	Analyse relevante investeringscategorieën voor Pf Vervoer (in € miljard)	39
Tabel 15	Toelichting beleidsscores Pensioenfonds Vervoer	40
Tabel 16	Analyse relevante investeringscategorieën voor PFZW (in € miljard) .	44
Tabel 17	Toelichting beleidsscores PFZW	45
Tabel 18	Analyse relevante investeringscategorieën voor PME (in € miljard)....	49
Tabel 19	Toelichting beleidsscores PME	50
Tabel 20	Analyse van relevante investeringscategorieën voor PMT (in € miljard)	55
Tabel 21	Toelichting beleidsscores PMT	55
Tabel 22	Analyse van relevante investeringscategorieën voor StiPP (in € miljard)	60
Tabel 23	Toelichting beleidsscores StiPP	61
Tabel 24	Onderschrijving internationale standaarden door tien pensioenfondsen	67
Tabel 25	Overzicht scores arbeidsrechten.....	68
Tabel 26	Overzicht scores belastingen	68
Tabel 27	Overzicht scores corruptie	69
Tabel 28	Overzicht scores dierenwelzijn	69
Tabel 29	Overzicht scores gendergelijkheid	70
Tabel 30	Overzicht scores gezondheid	71

Tabel 31	Overzicht scores klimaatverandering	71
Tabel 32	Overzicht scores mensenrechten.....	72
Tabel 33	Overzicht scores natuur.....	72
Tabel 34	Overzicht scores mijnbouw	73
Tabel 35	Overzicht scores olie en gas.....	73
Tabel 36	Overzicht scores voeding	74
Tabel 37	Overzicht scores wapens	75
Tabel 38	Overzicht scores woningbouw en vastgoed.....	75
Tabel 39	Overzicht scores Transparantie en Verantwoording	76
Tabel 40	Scoretabel pensioenfondsen.....	76

Samenvatting

Pensioenfondsen zijn relatief grote spelers op de (internationale) beleggingsmarkt. Door hun beleggingen maken pensioenfondsen het voor bedrijven, overheden en particulieren mogelijk om kapitaal te verwerven voor bijvoorbeeld fabrieken, plantages of nieuwe technologieën. Deze activiteiten kunnen bijdragen aan het uitbannen van ondervoeding en het versterken van ecosystemen, maar ook aan het schenden van mensenrechten en aan milieuvervuiling.

Volgens de Nederlandse Pensioenwet zijn Nederlandse pensioenfondsen verplicht om in hun jaarverslag verantwoording af te leggen over de gevolgen van hun investeringsbeslissingen op het gebied van milieu, klimaat en mensenrechten en hun deelnemers te betrekken bij de keuzes die worden gemaakt in het verantwoord beleggingsbeleid.¹

Het Eerlijk Pensioenlabel stelt zich ten doel om pensioenfondsen hun beleggingsbeleid te laten verduurzamen en hun investeringen en bedrijfsvoering daarop te laten afstemmen. Achterliggend doel is dat pensioenfondsen hun (financiële) invloed aanwenden om de bedrijven waarin ze (willen) beleggen te verduurzamen. Het Eerlijk Pensioenlabel is een gezamenlijk project van vijf organisaties: Amnesty International, Milieudefensie, Oxfam Novib, PAX en World Animal Protection.

Dit onderzoeksrapport beoordeelt het duurzaamheidsbeleid van de qua deelnemersaantallen tien grootste bedrijfstakpensioenfondsen in Nederland. De volgende pensioenfondsen zijn voor dit onderzoek geselecteerd:

Tabel 1 **Overzicht geselecteerde pensioenfondsen**

	Naam pensioenfonds	Sector	Aantal deelnemers (in 1000)	Beheerd vermogen (in € miljard)	Naam van fiduciair manager	Intern/extern vermogensbeer
1	Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds (ABP)	Overheid en onderwijs	2.925	479,3	APG	Intern
2	Pensioenfonds Zorg en Welzijn (PFZW)	Gezondheidszorg en welzijn	2.708	216,3	PGGM	Intern
3	Pensioenfonds Metaal en Techniek (PMT)	Metaal en techniek	1.352	75,5	MN	Intern
	Pensioenfonds Horeca & Catering (PH&C)	Hotel en catering	1.287	10,5	-	Extern
5	Stichting Pensioenfonds voor Personeelsdiensten (StiPP)	Uitzendkrachten en pay rollers	1.252	1,6	Kempen Capital Management	Extern
6	Pensioenfonds Detailhandel	Detailhandel	1.150	20,0	BlackRock	Extern
7	Stichting Bedrijfstakpensioenfonds voor de Bouwnijverheid (BpfBouw)	Bouwsector	775	59,5	APG Bouwinvest	Extern Intern
8	BPL Pensioen	Landbouw	659	17,7	Achmea IM Syntrus Achmea	Extern Extern

	Naam pensioenfonds	Sector	Aantal deelnemers (in 1000)	Beheerd vermogen (in € miljard)	Naam van fiduciair manager	Intern/extern vermogensbeer
9	Pensioenfonds Vervoer	Transportsector	653	28,0	Robeco IAM	Extern
10	Pensioenfonds van de Metalektro (PME)	Fijn metaal en elektrotechniek	625	48,8	MN	Extern
	Totaal		13.386	957,2		

Bron: DNB (2018, september), "Tabel 8.19 Jaargegevens individuele pensioenfondsen", online: <https://statistiek.dnb.nl/downloads/index.aspx#/details/gegevens-individuele-pensioenfondsen-jaar/dataset/78c1c804-0b65-4bbc-a5cc-df9cd75c9ded>, gezien in februari 2019; DNB (2018, Q3), "Gegevens individuele pensioenfondsen (2018 Q3)", online: <https://statistiek.dnb.nl/downloads/index.aspx#/details/gegevens-individuele-pensioenfondsen-kwartaal/dataset/54946461-ebfb-42b1-9479-fa56b72d6b1a/resource/a4b6584f-09b7-498d-bce5-3ef12e966f87>, gezien in februari 2019; jaarverslagen pensioenfondsen 2017, zie profielen in hoofdstuk 2.

Dit onderzoek is uitgevoerd op basis van de methode van het Fair Finance Guide International (FFGI) netwerk, waar de vijf initiatiefnemers van dit onderzoek deel van uitmaken. Per thema en sector zijn door de FFGI beleggingsprincipes gedefinieerd die zijn afgeleid van internationale standaarden op het gebied van arbeidsrechten, mensenrechten, milieu en klimaat, controversiële wapens en controversiële wapenhandel, toegang tot gezondheidszorg en dierenwelzijn. Van pensioenfondsen die maatschappelijk verantwoord (willen) ondernemen mag verwacht worden dat ze breed gedragen internationale standaarden naleven bij het beleggen van pensioenpremies, ook als deze standaarden in één of meer landen niet in wetgeving zijn opgenomen. In dit onderzoek is nagegaan welke principes (uitgangspunten) en MVO-criteria zijn opgenomen in het duurzaamheidsbeleid van de tien geselecteerde pensioenfondsen. Ook is onderzocht hoe transparant ze zijn over de inhoud en resultaten van het verantwoord beleggingsbeleid, in jaarverslagen en op de website.

Onderzoekresultaten

Uit het onderzoek blijkt dat het verantwoord beleggingsbeleid vooral gebaseerd is op de tien principes van de UN Global Compact, gericht op naleving van fundamentele arbeidsnormen, elementaire mensenrechten, zorg voor het milieu en het tegengaan van corruptie. Dit wordt weerspiegeld in de relatief hogere scores voor de thema's 'arbeidsrechten' en 'mensenrechten', zie Tabel 2. Ook hebben alle pensioenfondsen beleid gericht op uitsluiting van investeringen in controversiële wapens, zoals antipersoonsmijnen, clustermunities, kernwapens, biologische en chemische wapens. Pensioenfondsen hebben echter nauwelijks beleid op het gebied van controversiële wapenhandel, zoals handel in wapens met regimes die betrokken zijn bij mensenrechtenschendingen. Ook beleid op belangrijke maatschappelijke thema's als dierenwelzijn, biodiversiteit of volksgezondheid is beperkt of ontbreekt, evenals beleid voor investeringen in risicosectoren als de mijnbouwsector en olie- en gassector.

Vijf van de tien pensioenfondsen stellen zich ten doel om de impact van hun investeringen op klimaatverandering te verkleinen. ABP, BpfBouw, BPL Pensioen en PME hebben meetbare doelstellingen geformuleerd om de CO₂ uitstoot in 2020/2021 met 25% te verlagen ten opzichte van het niveau van 2014/2015. Pensioenfonds Zorg en Welzijn wil de CO₂ uitstoot in 2020 halveren in vergelijking met het niveau van 2015.

Volgens de Nederlandse Pensioenwet zijn pensioenfondsen verplicht om zich in hun jaarverslag te verantwoorden over de gevolgen van hun investeringsbeslissingen op het gebied van milieu, klimaat en mensenrechten en hun deelnemers te betrekken bij de vaststelling van het verantwoord beleggingsbeleid. De Nederlandse Pensioenfederatie ondersteunt pensioenfondsen bij de formulering van het verantwoord beleggingsbeleid.² In overeenstemming met het advies van de Pensioenfederatie, is de invulling van het verantwoord beleggingsbeleid een afspiegeling van duurzaamheidsthema's die spelen in de sector die het pensioenfonds vertegenwoordigt. Zo besteden Pensioenfonds Detailhandel, PME en PMT relatief veel aandacht aan verbetering van arbeidsomstandigheden in de maakindustrie, en heeft het pensioenfonds voor de landbouwsector (BPL Pensioen) relatief veel aandacht voor sociale en milieukwesties in de internationale landbouwsector, zoals de landrechten van de lokale bevolking bij de verwerving van land en grondstoffen, kinderarbeid in de cacaosector of het risico op het ontstaan van waterschaarste als gevolg van landbouwactiviteiten.

De scores voor de onderzochte thema's en sectoren, die worden weergegeven op een schaal van 1 (zeer slecht) tot 10 (uitstekend), zijn over het algemeen vrij laag. Alleen op de thema's arbeidsrechten en transparantie zijn door één of meerdere pensioenfondsen scores van 6 (voldoende) of hoger behaald. Pensioenfonds Zorg en Welzijn krijgt een 'goed' (score 8) voor het beleid voor het thema arbeidsrechten; de overige negen pensioenfondsen scoren een 5 of lager op dit thema. Op het onderdeel 'Transparantie en Verantwoording', scoren drie pensioenfondsen een voldoende (score 6), twee behalen een ruim voldoende (score 7) en één pensioenfonds (ABP) scoort goed (score 8). Bij de overige onderzochte thema's en sectoren is het beleid twijfelachtig, onvoldoende, ruim onvoldoende, slecht tot zeer slecht.

Tabel 2 geeft een overzicht van de scores die in dit onderzoek per thema en sector zijn toegekend aan de geselecteerde pensioenfondsen.

Tabel 2 **Overzicht van de scores van tien pensioenfondsen**

Naam pensioenfonds	ABP	BpfBouw	BPL Pensioen	Pensioenfonds Detailhandel	Pensioenfonds Horeca & Catering	Pensioenfonds Vervoer	Pensioenfonds Zorg & Welzijn	PME	PMT	StiPP
Thema's										
Arbeidsrechten	3	3	3	3	3	3	8	5	5	3
Belastingen	1	1	1	1	1	1	1	2	2	1
Corruptie	2	1	2	4	1	1	2	5	4	2
Dierenwelzijn	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Gendergelijkheid	2	1	1	1	1	1	2	1	1	1
Gezondheid	1	1	2	1	1	1	2	3	3	1
Klimaatverandering	2	2	3	1	1	1	2	3	2	1
Mensenrechten	3	3	3	3	3	3	5	3	3	3
Natuur	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Sectoren										
Mijnbouw	1	1	1	1	1	1	2	3	2	1
Olie en gas	1	1	1	1	1	1	2	2	2	1
Voeding	1	1	2	1	1	1	2	1	1	1
Wapens	4	3	4	3	3	3	4	4	3	4
Woningbouw en vastgoed	1	3	3	1	1	1	1	2	3	1
Bedrijfsvoering										
Transparantie en verantwoording	8	7	5	6	3	6	7	6	4	4

Inleiding

Dit rapport presenteert de resultaten van een pilotstudie ter beoordeling van het beleggingsbeleid van de qua deelnemersaantallen grootste bedrijfstakpensioenfondsen in Nederland. Het onderzoek is een initiatief van het Eerlijk Pensioenlabel en uitgevoerd door Profundo.

Het Eerlijk Pensioenlabel is een samenwerkingsverband van vijf organisaties: Amnesty International, Milieudefensie, Oxfam Novib, PAX en World Animal Protection.

Door vergelijking van het beleggingsbeleid van pensioenfondsen beoogt het Eerlijk Pensioenlabel om de besturen van pensioenfondsen en hun deelnemers te stimuleren om hun verantwoord beleggingsbeleid verder in te vullen, aan te scherpen en uit te breiden met beleggingsprincipes op sociaal, ecologisch en economisch gebied.

Het Eerlijk Pensioenlabel is bedoeld om deelnemers van pensioenfondsen te informeren over de inhoud van het verantwoord beleggingsbeleid van het pensioenfonds waar ze bij zijn aangesloten, leden van het Verantwoordingorgaan of andere adviesorganen binnen pensioenfondsen te stimuleren om in gesprek te gaan met de besturen van pensioenfondsen over de inhoud van het beleggingsbeleid, pensioenbesturen inzicht te geven hoe hun beleid zich verhoudt tot dat van andere pensioenfondsen en hen een handreiking te geven om het beleid te verbeteren. Het Eerlijk Pensioenlabel beoogt ook een dialoog aan te gaan met pensioenfondsen over duurzaamheid. Gevraagd en ongevraagd geven de samenwerkende organisaties advies aan pensioenfondsen ten behoeve van verbetering van het beleggingsbeleid en de uitvoering hiervan.

In het eerste hoofdstuk van dit rapport wordt de methodologie en werkwijze van het Eerlijk Pensioenlabel uiteengezet. Hoofdstuk 1 bevat ook een toelichting op de thema's en sectoren die zijn onderzocht, hoe beleid wordt beoordeeld en hoe scores worden toegekend.

In Hoofdstuk 2 worden de resultaten van het beleidsonderzoek per pensioenfonds gepresenteerd. In dit hoofdstuk wordt ook achtergrondinformatie verstrekt over de geselecteerde pensioenfondsen. Hoofdstuk 3 bevat een analyse van de onderzoeksresultaten.

Hoofdstuk 1 Hoofdstuk 1 Doelstelling en methodologie

1.1 Doelstelling en uitgangspunten Eerlijk Pensioenlabel

Dit rapport is geschreven voor het Eerlijk Pensioenlabel, een samenwerkingsverband van vijf Nederlandse maatschappelijke organisaties:

- Amnesty International
- Milieudefensie
- Oxfam Novib
- PAX (voorheen IKV Pax Christi)
- World Animal Protection

Het doel van het Eerlijk Pensioenlabel is om maatschappelijk verantwoord ondernemen (MVO) te bevorderen bij Nederlandse pensioenfondsen. Volgens het Nederlandse MVO Platform kan MVO worden gedefinieerd als “een resultaatgericht proces waarbij een bedrijf in haar gehele bedrijfsvoering en in de keten verantwoordelijkheid neemt voor de effecten die zij bewerkstelligt op sociaal, ecologisch en economisch gebied en daarover op transparante wijze verantwoording aflegt aan belanghebbenden.”

Het Eerlijk Pensioenlabel is van mening dat het streven naar MVO voor pensioenfondsen betrekking moet hebben op hun kernactiviteiten: het beleggen van de ingelegde pensioenpremies van deelnemers ten behoeve van de oudedagvoorziening van werknemers bij bedrijven en instellingen. Pensioenfondsen zijn relatief grote spelers op de (internationale) beleggingsmarkt. Door deze beleggingen maken pensioenfondsen het bedrijven en overheden mogelijk om kapitaal te verwerven voor bijvoorbeeld fabrieken, plantages of nieuwe technologieën. Deze activiteiten kunnen bijdragen aan het uitbannen van ondervoeding en het versterken van ecosystemen, maar ook leiden tot schending van mensenrechten en milieuvervuiling.

Om negatieve effecten van hun investeringen tegen te gaan en positieve effecten te bevorderen zouden pensioenfondsen volgens het Eerlijk Pensioenlabel van de bedrijven waaraan ze kapitaal verstrekken moeten verwachten dat zij en hun toeleveranciers breed gedragen internationale standaarden en initiatieven naleven. Pensioenfondsen zouden deze verwachtingen moeten vastleggen in publiek toegankelijke beleidsdocumenten en hun investeringsbeslissingen hierop baseren, zodat voor alle deelnemers, werkgevers en andere stakeholders inzichtelijk is welke beleggingskeuzes door het pensioenfonds worden gemaakt.

In deze pilotstudie wordt onderzocht welke MVO-principes de onderzochte pensioenfondsen in hun beleggingsbeleid hebben opgenomen.

Door de inhoud van het beleid van pensioenfondsen te vergelijken, hoopt het Eerlijk Pensioenlabel een proces op gang te brengen dat leidt tot steeds verdere aanscherping van de gehanteerde principes en tot versterking van de opbouwende rol die pensioenfondsen kunnen spelen bij het tot stand brengen van een rechtvaardige en duurzame wereld. Deelnemers van pensioenfondsen kunnen op basis van de bevindingen in gesprek gaan met de besturen van pensioenfondsen en ook de initiatiefnemers van het Eerlijk Pensioenlabel zullen een dialoog aangaan met de pensioenfondsen.

Op de website van het Eerlijk Pensioenlabel kunnen deelnemers en andere belangstellenden het beleid van de qua deelnemersaantallen grootste pensioenfondsen in Nederland vergelijken. Het Eerlijk Pensioenlabel maakt het deelnemers en andere belangstellenden daarbij ook mogelijk om pensioenfondsen aan te spreken, zowel in de vorm van een compliment als in de vorm van een klacht.

1.2 Selectie van pensioenfondsen

Nederland kent ondernemingspensioenfondsen, waarbij alle leden werken bij dezelfde grote onderneming, en bedrijfstakpensioenfondsen, waarbij de leden werken bij een groot aantal verschillende bedrijven, organisaties en instellingen in een bepaalde bedrijfstak. Ook de (semi-)overheid geldt als een bedrijfstak, met ABP als bedrijfstakpensioenfonds.

Voor het Eerlijk Pensioenlabel is gekozen voor een selectie van de qua deelnemersaantallen tien grootste bedrijfstakpensioenfondsen die samen € 957,2 miljard vermogen beheren, 70% van het totale vermogen in Nederland van door werknemers ingelegde pensioenpremies (€ 1.369 miljard).³

Tabel 3 biedt een overzicht van de geselecteerde pensioenfondsen, de sectoren die ze vertegenwoordigen, het aantal deelnemers, het totale vermogen op de balans van het pensioenfonds in 2017, en de naam van de vermogensbeheerder.

Tabel 3 **Overzicht geselecteerde pensioenfondsen**

	Naam pensioenfonds	Sector	Aantal deelnemers (in 1000)	Beheerd vermogen (in € miljard)	Naam van fiduciair manager	Intern/extern vermogensbeer
1	Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds (ABP)	Overheid en onderwijs	2.925	479,3	APG	Intern
2	Pensioenfonds Zorg en Welzijn (PFZW)	Gezondheidszorg en welzijn	2.708	216,3	PGGM	Intern
3	Pensioenfonds Metaal en Techniek (PMT)	Metaal en techniek	1.352	75,5	MN	Intern
4	Pensioenfonds Horeca & Catering (PH&C)	Hotel en catering	1.287	10,5	-	Extern
5	Stichting Pensioenfonds voor Personeelsdiensten (StiPP)	Uitzendkrachten en pay rollers	1.252	1,6	Kempen Capital Management	Extern
6	Pensioenfonds Detailhandel	Detailhandel	1.150	20,0	BlackRock	Extern
7	Stichting Bedrijfstakpensioenfonds voor de Bouwnijverheid (BpfBouw)	Bouwsector	775	59,5	APG Bouwinvest	Extern Intern
8	BPL Pensioen	Landbouw	659	17,7	Achmea IM Syntrus Achmea	Extern Extern
9	Pensioenfonds Vervoer	Transportsector	653	28,0	Robeco IAM	Extern
10	Pensioenfonds van de Metalektro (PME)	Fijn metaal en elektrotechniek	625	48,8	MN	Extern
	Totaal		13.386	957,2		

Bron: DNB (2018, september), "Tabel 8.19 Jaargegevens individuele pensioenfondsen", online: [https://statistiek.dnb.nl/downloads/index.aspx#/,](https://statistiek.dnb.nl/downloads/index.aspx#/) gezien in februari 2019; DNB (2018, Q3), "Gegevens individuele pensioenfondsen (2018 Q3), online: , gezien in februari 2019; jaarverslagen 2017, zie profielen in hoofdstuk 2.

1.3 Methodologie

In dit onderzoek wordt het verantwoord beleggingsbeleid van de tien geselecteerde pensioenfondsen vergeleken aan de hand van de methodologie die Profundo in samenwerking met Fair Finance Guide International heeft ontwikkeld. Deze methodologie is ook gepubliceerd op de website van het Eerlijk Pensioenlabel (uitsluitend in het Engels). Onderstaand wordt de methode en de toekenning van scores nader toegelicht.

1.3.1 Selectie van thema's en sectoren

Het Eerlijk Pensioenlabel beoordeelt het beleggingsbeleid van de onderzochte pensioenfondsen in relatie tot belangrijke thema's en sectoren, en ook transparantie en verantwoording over de beleggingskeuzes en de inhoud en resultaten van het verantwoord beleggingsbeleid.

Via beleggingen in bedrijven, organisaties en overheden kan het pensioenfonds te maken krijgen met, en invloed uitoefenen op, belangrijke MVO-thema's. In dit onderzoek wordt daarom het beleggingsbeleid van pensioenfondsen beoordeeld voor de volgende thema's:

- Arbeidsrechten;
- Belastingen;
- Corruptie;
- Dierenwelzijn;
- Gendergelijkheid;
- Gezondheid;
- Klimaatverandering;
- Mensenrechten; en
- Natuur.

Wanneer een pensioenfonds belegt in bedrijven die actief zijn in sectoren waarin grote duurzaamheidsrisico's bestaan, is volgens het Eerlijk Pensioenlabel specifiek beleid voor die sectoren noodzakelijk. Dit onderzoek beoordeelt daarom het beleggingsbeleid van de onderzochte pensioenfondsen voor de volgende sectorenⁱ:

- Mijnbouw;
- Olie en gas;
- Voeding;
- Wapens; en
- Woningbouw en vastgoed.

Naast de beoordeling van het beleid voor thema's en sectoren wordt ook beoordeeld in hoeverre pensioenfondsen transparant zijn en verantwoording afleggen over hun investeringsbeslissingen en de uitvoering van hun verantwoord beleggingsbeleid:

ⁱ Deze selectie wijkt af van de sectoren die zijn opgenomen in de FFGI-methodologie. Daarin zijn ook de volgende risicosectoren opgenomen: bosbouw; elektriciteitsproductie; financiële sector; maakindustrie; visserij. In het kader van de pilotstudie is het aantal sectoren beperkt.

- Transparantie en verantwoording.

Voor ieder van de bovengenoemde thema's beschrijft de Fair Finance Guide International methodologie (FFGI-methode) de duurzaamheidsrisico's en ook de relevante internationale standaarden en toonaangevende initiatieven op het gebied van duurzame ontwikkeling en maatschappelijk verantwoord ondernemen. Op basis daarvan is een aantal principes (uitgangspunten) geselecteerd die naar het oordeel van het Eerlijk Pensioenlabel relevant zijn voor de invulling van het verantwoord beleggingsbeleid door pensioenfondsen.

Principes die in (vrijwel) alle landen in wet- en regelgeving zijn vastgelegd worden niet expliciet benoemd, omdat het Eerlijk Pensioenlabel ervan uitgaat dat pensioenfondsen verwachten dat bedrijven waaraan ze kapitaal beschikbaar stellen zich aan de wet houden. Het onderzoek richt zich vooral op bovenwettelijk (MVO) beleid.

De geformuleerde principes kunnen door pensioenfondsen op verschillende manieren worden toegepast op nieuwe en bestaande beleggingen. Bij nieuwe beleggingen kunnen de principes als selectiecriteria worden gehanteerd. Bij bestaande beleggingen kunnen ze worden ingezet als richtlijn voor engagementactiviteiten en voor afspraken over verbeteringen met de bedrijven waarin het pensioenfonds beleggingen heeft. Op basis van deze principes kan een pensioenfonds uiteindelijk ook besluiten om een beleggingsrelatie te beëindigen als de engagementactiviteiten niet tot het gewenste resultaat leiden.

In dit beleidsonderzoek wordt niet de uitvoering van het verantwoord beleggingsbeleid van de pensioenfondsen beoordeeld, maar vooral de principes die daaraan ten grondslag liggen.

1.3.2 Reikwijdte van het beleid

Een pensioenfonds investeert de ingelegde pensioenpremies van werkgevers en werknemers met als doel om werknemers bij het bereiken van de pensioengerechtigde leeftijd een goed pensioen te garanderen. De ingelegde premies moeten voldoende renderen om de pensioenuitkeringen op termijn te kunnen betalen.

Pensioenfondsen spelen daardoor een belangrijke rol op de geld- en kapitaalmarkt: ze zorgen ervoor dat de pensioenpremies worden geïnvesteerd in aandelen, bedrijfsobligaties, overheidsobligaties, private equity en andere beleggingsvormen.

- **Beleggingen op de balans**

Op de balans van een pensioenfonds staan rechts het eigen vermogen en de ingelegde pensioenpremies (de passiva) en links de verschillende beleggingsvormen waar het pensioenfonds de premies in heeft belegd (de activa). Beide zijden van de balans zijn per definitie in evenwicht. Hieronder beschrijven we beide zijden van de balans:

Passiva

De passiva van het pensioenfonds kunnen onderverdeeld worden in verplichtingen en eigen vermogen. Het eigen vermogen bestaat uit:

- Geld dat is binnengekomen door aandelen in het pensioenfonds uit te geven aan de eigenaars;
- De nettowinst die het pensioenfonds in de loop der jaren heeft gemaakt.

Onder de verplichtingen (of: schulden) van een pensioenfonds valt al het andere geld dat bij het pensioenfonds is binnengekomen en dat ooit terugbetaald moet worden. Verreweg het belangrijkste zijn de pensioenpremies die door werkgevers en werknemers zijn betaald, waardoor werknemers aanspraak kunnen maken op een pensioenuitkering. Daarnaast kunnen er nog andere verplichtingen op de balans staan, zoals:

- Leningen van andere financiële instellingen; en
- Financiële derivaten: schulden als gevolg van swaps, futures of opties.

Activa

De pensioenpremies en andere passiva die het pensioenfonds beheert, worden belegd in verschillende soorten activa. Een pensioenfonds kan in de volgende soorten activa beleggen:

- Aandelen en obligaties van bedrijven;
- Obligaties van overheden;
- Private equity;
- Onroerend goed;
- Andere beleggingsvormen, waaronder financiële derivaten zoals: swaps, futures of opties en
- Het eigen kantoor, cash op de bank en andere bezittingen.

Niet elk pensioenfonds investeert in dezelfde mate in al deze soorten activa, onder meer op basis van de mate van beleggingsrisico dat het pensioenfonds wil nemen. Beleggingen in obligaties hebben bijvoorbeeld een lager risicoprofiel dan beleggingen in aandelen, maar hebben doorgaans ook een lager rendement.

In het kader van het onderzoek voor het Eerlijk Pensioenlabel worden alle soorten activa van pensioenfondsen samengevat onder de term "beleggingen op de balans" ofwel *asset management for own account* in de FFGI-methode. Werkgevers, werknemers en gepensioneerden vertegenwoordigd in het pensioenbestuur en Verantwoordingsorgaan bepalen het gewenste risicoprofiel van de beleggingen en de verdeling over de verschillende soorten activa. De door het pensioenfonds aangestelde vermogensbeheerders dienen bij hun beleggingskeuzes te handelen volgens het mandaat van het pensioenfonds. Daarom is het van belang dat een pensioenfonds inzichtelijk maakt welk beleid gevoerd wordt voor alle beleggingen op de balans, vermogensbeheerders controleert op de uitvoering van dit beleid, en daarover verantwoording aflegt aan deelnemers en in het jaarverslag.

- **Vermogensbeheer**

Pensioenfondsen beleggen de ingelegde pensioenpremies meestal niet zelf maar laten dit doen door één of meerdere vermogensbeheerders. Bij het Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds (ABP), Pensioenfonds Zorg en Welzijn en Pensioenfonds Metaal en Techniek (PMT) zijn de vermogensbeheerders, respectievelijk APG, PGGM en MN, juridisch verbonden aan het pensioenfonds. Deze vermogensbeheerders beheren niet alleen het vermogen van de pensioenfondsen waar ze onderdeel van zijn maar werken ook voor andere institutionele beleggers, meestal andere pensioenfondsen. Daarnaast heeft Stichting Bedrijfstakpensioenfonds voor de Bouwnijverheid (BpfBouw) een eigen vastgoedmanager, Bouwinvest, dat ook de vastgoedbeleggingen beheert van andere institutionele beleggers.

Volgens de FFGI-methode dienen principes uit het beleid van financiële instellingen zowel te gelden voor alle vormen van beleggingen die op de balans staan (*asset management for own account*), als voor de beleggingen die interne vermogensbeheerders beleggen voor klanten (*asset management for clients*), indien van toepassing. Na een eerste analyse van het beleid en gesprekken met de pensioenfondsen daarover, heeft het Eerlijk Pensioenlabel besloten om het beleid dat de vermogensbeheerders hanteren voor de beleggingen van klanten niet in de reikwijdte van dit onderzoek op te nemen. De verschillen tussen het beleid voor beleggingen op de balans (die van het pensioenfonds) en het beleid voor vermogensbeheer voor klanten zijn klein, in tegenstelling tot andere financiële instellingen met een vermogensbeheerder die voor klanten geld belegt – één van de hoofdredenen voor FFGI om het beleid hierop te beoordelen.

1.3.3 Relevante beleidsstukken

Het onderzoek voor het Eerlijk Pensioenlabel is gebaseerd op publiek beschikbare informatie, gepubliceerd op de website van het pensioenfonds en in het jaarverslag. Ook rapportages van de interne en externe vermogensbeheerders van de pensioenfondsen zijn als informatiebron gebruikt, maar alleen als die beschikbaar zijn op de website van het pensioenfonds en als duidelijk is dat de gevonden informatie onderdeel is van het mandaat van de vermogensbeheerder voor het betreffende pensioenfonds.

Bij de beoordeling is de reikwijdte van het beleidsstuk van belang. Voor de thema's verwacht het Eerlijk Pensioenlabel dat het pensioenfonds beleid heeft dat geldt voor beleggingen in alle bedrijven en instellingen. Voor de sectoren wordt beleid verwacht dat alleen betrekking heeft op beleggingen in bedrijven in de betreffende sector. Elementen die alleen in het beleid voor een specifieke sector zijn opgenomen kunnen daarom niet of niet volledig meetellen voor de beoordeling van de thema's; die zijn namelijk sector overstijgend.

Brochures en andere publicaties die het pensioenfonds publiceert om deelnemers te informeren over bepaalde maatschappelijke of economische ontwikkelingen worden niet als beleidsstukken beschouwd, tenzij het pensioenfonds in deze publicaties nadrukkelijk aangeeft welke principes het hanteert bij de selectie en monitoring van beleggingen.

Wanneer een pensioenfonds in een nieuws- of persbericht vernieuwingen in het beleggingsbeleid aankondigt, zijn deze vernieuwingen in deze pilotstudie meegenomen. Bij een toekomstige herhaling van het onderzoek wordt verwacht dat de aangekondigde beleidswijziging geïntegreerd is in de beleidsstukken waarin het pensioenfonds het beleggingsbeleid vastlegt.

1.3.4 Internationale standaarden en initiatieven

Bij de beoordeling van het beleggingsbeleid van de pensioenfondsen wordt niet alleen gekeken naar het beleid dat het pensioenfonds heeft uitgeschreven in de eigen beleidsstukken, maar ook naar de internationale standaarden en initiatieven die door het pensioenfonds zijn ondertekend of waarnaar het pensioenfonds verwijst in het eigen beleid. Het gaat daarbij bijvoorbeeld om de OESO-richtlijnen voor Multinationale Ondernemingen, de IFC Performance Standards en de UN Global Compact. Pensioenfondsen die naar een dergelijke standaard verwijzen in hun beleid of die een dergelijke standaard ondertekend hebben én daarbij duidelijk maken dat ze deze standaarden op hun beleggingen toepassen, ontvangen bij de inhoudelijke beoordeling van het beleid automatisch een punt voor de elementen waarvan binnen de FFGI-methode vooraf is vastgesteld dat de internationale standaard het principe dekt.

1.3.5 Berekening scores

Voor het Eerlijk Pensioenlabel wordt per element de aan een pensioenfonds toegekende inhoudelijke score vermenigvuldigd met een percentage dat de reikwijdte van het beleid voor alle beleggingen op de balans aangeeft, dat wil zeggen de beleggingen voor eigen rekening en risico van het pensioenfonds (in aandelen, obligaties, private equity, onroerend goed, futures, swaps en andere financiële activa). De score is per element 0,5 of 1: een 0,5 als de reikwijdte van het beleid beperkt is en een 1 als het beleid toereikend is. Als niet aan het beoordelingselement wordt voldaan, is de score 0,0.

Vervolgens wordt per thema en sector aan het pensioenfonds een score toegekend. Deze score hangt af van het aantal principes dat in het publiek beschikbare beleggingsbeleid van het pensioenfonds is opgenomen. De scores worden weergegeven op een schaal van 1 tot en met 10.

De score van een pensioenfonds voor de inhoud van het beleid voor een thema of sector wordt bepaald door het aantal elementen dat is opgenomen in het beleid te delen door het totaal aantal elementen dat in de methodologie onder elementen voor goed beleid wordt genoemd. In formulevorm:

$$\text{Score} = \frac{\text{Aantal elementen opgenomen in } \textit{beleid} * 10}{\text{Totaalaantal genoemde elementen}}$$

De uitkomst wordt vermenigvuldigd met 10 en dan afgerond tot een geheel getal. Als het getal achter de komma begint met 0, 1, 2, 3 of 4 wordt naar beneden afgerond, bij 5 of meer naar boven. Als de score lager dan 1 is, wordt altijd naar boven afgerond.

Een voorbeeld ter toelichting: als voor een bepaald thema 16 elementen zijn gedefinieerd en Pensioenfonds A heeft er daarvan 9 opgenomen in het beleid, dan scoort het Pensioenfonds 9 maal 10 gedeeld door 16 = 5,625. Deze score wordt afgerond naar een 6.

Elk pensioenfonds krijgt dus voor het beleid ten aanzien van elk thema een geheel getal als score, minimaal een 1 en maximaal een 10. Aan deze scores hangt de Eerlijk Pensioenlabel de volgende kwalificaties, overgenomen uit het onderwijs:

10	Uitstekend
9	Zeer goed
8	Goed
7	Ruim voldoende
6	Voldoende
5	Twijfelachtig
4	Onvoldoende
3	Ruim onvoldoende
2	Slecht
1	Zeer slecht

1.4 Verantwoording

Dit rapport biedt een weergave van de resultaten van het beleidsonderzoek voor het Eerlijk Pensioenlabel, dat is uitgevoerd in opdracht van de vijf deelnemende organisaties. De gebruikte methodologie is in opdracht van Fair Finance Guide International opgesteld door Profundo. De FFGI-methode wordt periodiek geactualiseerd, het meest recent in maart 2018. De uiteindelijke keuzes met betrekking tot de gehanteerde beoordelingscriteria zijn gemaakt door de opdrachtgevers.

Het onderzoek is uitgevoerd in 2018. Gedurende het onderzoek hebben de onderzochte pensioenfondsen de gelegenheid gekregen om te reageren op:

- De bronnen die voor het onderzoek zijn gebruikt;
- De bedrijfsinformatie over het betreffende pensioenfonds; en
- De onderzoeksresultaten.

Eén pensioenfonds heeft gebruik gemaakt van de gelegenheid voor feedback en die reactie is meegenomen in het onderzoek.

1.5 Disclaimer

Niet alle partnerorganisaties binnen het Eerlijk Pensioenlabel werken inhoudelijk op alle thema's en/of sectoren waarover het onderzoek zich uitstrekt. Uitingen op deelonderwerpen geven dan ook niet noodzakelijkerwijs de mening weer van alle samenwerkende organisaties met betrekking tot het Eerlijk Pensioenlabel.

Hoofdstuk 2 Beoordeling van het beleid van de tien pensioenfondsen

2.1 Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds (ABP)

2.1.1 Profiel

Stichting Pensioenfonds ABP (ABP) is het bedrijfstakpensioenfonds voor werkgevers en werknemers van overheids- en onderwijsinstellingen in Nederland. ABP is gevestigd in Heerlen, heeft 2,9 miljoen deelnemers en 43 medewerkers in dienst (41 fte's).⁴

ABP bezit 92,2% van de aandelen van APG Groep N.V., een financiële dienstverlener die via haar dochteronderneming APG Asset Management verantwoordelijk is voor het vermogensbeheer binnen ABP.⁵ APG Asset Management contracteert ook enkele externe vermogensbeheerders om de activa van ABP te beheren.⁶ Eind 2017 bedroeg het balanstotaal van ABP € 479,3 miljard, waarvan € 477,3 miljard investeringen.⁷ Op 31 maart 2018 bedroeg de gemiddelde dekkingsgraad over de laatste 12 maanden 103,0%.⁸

2.1.2 Relevante investeringscategorïën

Tabel 4 presenteert een analyse van de door het Eerlijk Pensioenlabel gehanteerde investeringscategorïën die relevant zijn voor ABP. Zoals te zien in de tabel is het pensioenfonds actief in één van de vier investeringscategorïën.

Tabel 4 Analyse relevante investeringscategorïën voor ABP (in € miljard)

Investeringscategorïe	Soort vermogen	Waarde eind 2017	%	Relevant
Zakelijke kredietverlening	Leningen en kredieten aan bedrijven (MNO's/MKB)	-		Nee
Projectfinanciering	(Opgenomen in leningen aan bedrijven)	-		Nee
Beleggingen op de balans	Aandelen	150,0	31,3%	Ja
	Private equity (incl. infrastructuur)	19,5	4,1%	
	Bedrijfsobligaties	27,5	5,7%	
	Staatsobligaties	66,2	13,8%	
	Hypotheke	17,1	3,6%	
	Derivaten	56,3	11,7%	
	Vastgoed	50,4	10,5%	
	Overige/niet gedefinieerd	90,3	18,8%	
Hypotheke	Hypotheekleningen	-		Nee
	Ander vermogen op de balans	2,0	0,4%	
	Totale balans	479,3	100,0%	

Bron: ABP (2018, april), *Jaarverslag 2017*, p. 134, 145-149; ABP (2018, maart), *Overzicht bedrijfsobligaties ABP*; APG (2018, april), *Jaarverslag 2017*, p. 3.

2.1.3 Overzicht beleidsscores

Tabel 5 geeft een overzicht van de scores voor het maatschappelijk verantwoord beleggingsbeleid van ABP. De beoordeling is gebaseerd op het beleid voor beleggingen op de balans van ABP.

Tabel 5 Toelichting beleidsscores ABP

Onderwerp	Score	Toelichting
Thema's		
Arbeidsrechten	3	ABP verwacht van bedrijven dat zij zich houden aan de vier fundamentele arbeidsrechten van de internationale arbeidsorganisatie ILO: vrijheid van organisatie en het recht op collectieve loononderhandeling; geen gedwongen of dwangarbeid; geen kinderarbeid; en vrijheid van discriminatie. Het beleid van ABP voor het thema arbeidsrechten is ruim onvoldoende (score 3). Wat ontbreekt in het beleid is gezondheid en veiligheid op de werkvloer, maximum werktijden, gelijke behandeling van migrantenarbeid en het recht op een leefbaar loon.
Belastingen	1	Het beleid van ABP voor belastingen is zeer slecht (score 1). Het pensioenfonds verlangt niet van bedrijven dat ze geen bedrijfsconstructies opzetten met als voornaamste doel om belastingvoordeel te behalen. Ook wordt niet van bedrijven verwacht om openheid van zaken te geven over de bedrijfsstructuur en per land waarin het actief is openheid van zaken te geven over belastingbetalingen aan en subsidies van overheden. Verder wordt niet geëist dat bedrijven een managementsysteem invoeren om direct actie te kunnen ondernemen als medewerkers zich schuldig maken aan belastingontduiking.
Corruptie	2	In de interne gedragscode van ABP is vastgelegd dat iedere situatie die aanleiding kan geven tot een belangenconflict moet worden vermeden. Van bedrijven wordt verwacht dat zij zich houden aan de <i>UN Global Compact</i> principes die voorschrijven dat bedrijven zich onthouden van corruptie, afpersing en omkoping. Het beleid van ABP voor het thema corruptie is slecht (score 2). ABP kan het beleid verder verbeteren door er integriteitsrisico's als witwassen in op te nemen en van bedrijven waarin het investeert te verlangen dat ze transparant zijn over hun organisatie- en eigendomsstructuur en over lobbyactiviteiten gericht op beïnvloeding van internationale wet- en regelgeving.
Dierenwelzijn	1	Het beleid van ABP voor het thema dierenwelzijn is zeer slecht (score 1). In het maatschappelijk verantwoord beleggingsbeleid is geen aandacht voor de bescherming van dieren. Het pensioenfonds kan het beleid verbeteren door de 'Vijf Vrijheden' van dieren te onderschrijven, niet te investeren in cosmeticabedrijven die gebruik maken van proefdieren of in bedrijven betrokken bij de handel en productie van bont. Bij investeringen in de veehouderij en vleesindustrie kan het pensioenfonds van bedrijven eisen dat zij geen extreem beperkende huisvestingmethoden gebruiken, zo min mogelijk antibiotica toedienen, veetransport beperken tot maximaal acht uur en gebruik maken van certificeringsstandaarden voor dierenwelzijn.

Onderwerp	Score	Toelichting
Gendergelijkheid	2	Het beleid van ABP voor gendergelijkheid is slecht (score 2). Binnen het bestuur van het pensioenfonds en het Verantwoordingsorgaan is minstens 30% vrouw en in de Raad van Toezicht minstens 40%. Ook heeft ABP voor de interne bedrijfsvoering een zerotolerance beleid voor machtsmisbruik en seksuele intimidatie. Het pensioenfonds kan het beleid verbeteren door erin op te nemen dat bedrijven gelijke beloning voor vrouwen garanderen en hen streefcijfers over vrouwenparticipatie op te leggen.
Gezondheid	1	Het beleid van ABP voor het thema gezondheid is zeer slecht (score 1). Het pensioenfonds sluit investeringen in tabak uit maar ander relevant beleid ontbreekt. ABP kan het beleid verder verbeteren door erin op te nemen dat bedrijven zorgen voor veilige en gezonde werkomstandigheden, en zich houden aan internationale standaarden voor de productie, handel en het gebruik van (gevaarlijke) chemische stoffen. Verder kan ABP haar invloed aanwenden door bij farmaceutische bedrijven toegang tot betaalbare medicijnen te bevorderen.
Klimaatverandering	2	Het beleid van ABP voor het thema klimaatverandering is slecht (score 2). ABP stelt zich ten doel om in 2020 de CO ₂ uitstoot van de aandelenportefeuille met 25% te verlagen in vergelijking met het niveau van 2014, en doet verslag van de resultaten. Van vastgoed- en infrastructuurbedrijven wordt verwacht dat ze hun CO ₂ -uitstoot reduceren en rapporteren. ABP kan het beleid verder verbeteren door onder andere investeringen in bedrijven betrokken bij zeer vervuilende energiebronnen zoals steenkool, schaliegas en teerzandolie uit te sluiten.
Mensenrechten	3	Bedrijven waarin ABP belegt, moeten zich houden aan de mensenrechtenstandaarden van de <i>UN Global Compact</i> : risico's van betrokkenheid bij mensenrechtenschendingen nu of in de toekomst voorkomen, klachtenprocedures opstellen en genoegdoening garanderen bij mensenrechtenschendingen. Het beleid van ABP voor het thema mensenrechten is ruim onvoldoende (score 3). Het pensioenfonds kan het beleid verder verbeteren door van bedrijven te verlangen dat zij bij de verwerving van land en grondstoffen de landrechten van de lokale (inheemse) bevolking respecteren en naleving van mensenrechten opnemen in contracten met toeleveranciers.
Natuur	1	Het beleid van ABP voor het thema natuur is zeer slecht (score 1). ABP kan het beleid verbeteren door meer aandacht te besteden aan behoud van biodiversiteit en er naleving van internationale standaarden voor de bescherming van kwetsbare ecosystemen en bedreigde planten- en diersoorten in op te nemen.

Onderwerp	Score	Toelichting
Sectoren		
Mijnbouw	1	Het beleid van ABP voor de mijnbouwsector is zeer slecht (score 1). In het verantwoord investeringsbeleid is opgenomen dat bedrijven zich dienen te houden aan de <i>UN Global Compact</i> principes met betrekking tot arbeidsrechten, anti-corruptie en milieu. Het ontbreekt aan sectorspecifiek beleid zoals bescherming van kwetsbare natuurgebieden, de verwerking van mijnafval en respect voor de landrechten van de lokale (inheemse) bevolking.
Olie en gas	1	Het beleid van ABP voor de olie- en gassector is zeer slecht (score 1). In het verantwoord investeringsbeleid is opgenomen dat bedrijven zich dienen te houden aan de <i>UN Global Compact</i> principes met betrekking tot arbeidsrechten, anti-corruptie en milieu. Het ontbreekt aan sectorspecifiek beleid zoals bescherming van kwetsbare natuurgebieden, respect voor de landrechten van de lokale (inheemse) bevolking en uitsluiting van omstreden vormen van olie- en gaswinning, zoals boren in het Noordpoolgebied, schalieolie- en gas en teerzandolie.
Voeding	1	Het beleid van ABP voor landbouw en voeding is zeer slecht (score 1). In het verantwoord investeringsbeleid is opgenomen dat bedrijven zich dienen te houden aan de <i>UN Global Compact</i> principes met betrekking tot arbeidsrechten, anti-corruptie en milieu. Het ontbreekt aan sectorspecifiek beleid zoals bescherming van kwetsbare natuurgebieden, respect voor de landrechten van de lokale (inheemse) bevolking bij de verwerving van land en grondstoffen, en het gebruik van certificeringsstandaarden op het gebied van arbeidsomstandigheden, milieu en dierenwelzijn.
Wapens	4	ABP investeert niet in controversiële wapens, zoals antipersoonsmijnen, clustermunitie, biologische, en chemische wapens. Ook sluit het pensioenfonds bedrijven uit die nucleaire wapens produceren. Het beleid van ABP voor wapenproductie- en handel is onvoldoende (score 4). Het ontbreekt aan beleid gericht op omstreden wapenhandel, zoals handel in conventionele wapens en andere militaire goederen met dictatoriale of corrupte regimes, en regimes betrokken bij mensenrechtenschendingen.
Woningbouw en vastgoed	1	Vastgoedfondsen waarin ABP investeert hebben een bovengemiddelde score op de <i>Global Real Estate Sustainability Benchmark (GRESB)</i> , een duurzaamheidsmeetlat voor vastgoedfondsen en vastgoedportefeuilles. Ook dienen bedrijven zich te houden aan de <i>UN Global Compact</i> principes met betrekking tot arbeidsrechten, anti-corruptie en milieu. Desondanks is het beleid van ABP voor woningbouw en vastgoed zeer slecht (score 1) omdat het onder meer ontbreekt aan beleid op het gebied van gezondheid en veiligheid in de bouwsector, het gebruik van duurzame materialen, zoals FSC-hout, en terugdringing van het energieverbruik van de vastgoedportefeuille.

Onderwerp	Score	Toelichting
Bedrijfsvoering		
Transparantie en verantwoording	8	ABP scoort goed (score 8) voor Transparantie & Verantwoording. Het pensioenfonds publiceert een jaarverslag volgens de GRI-richtlijnen voor duurzaamheidsverslaglegging. ABP geeft inzicht in de regio's en sectoren waarin het investeert en publiceert de namen van bedrijven waarin het belegt, niet van overheden. Ook geeft het pensioenfonds openheid van zaken met hoeveel en met welke bedrijven interactie is geweest over sociale en milieuonderwerpen (engagement). Transparantie over de resultaten van engagement is voor verbetering vatbaar. Het pensioenfonds publiceert een lijst van bedrijven die zijn uitgesloten van investering. Het stemgedrag op aandeelhoudersvergaderingen van bedrijven waarin het belegt is openbaar. Het pensioenfonds heeft geen klachtenprocedure die ook voor derden toegankelijk is (anders dan deelnemers en werkgevers).

2.2 Bedrijfstakpensioenfondsen voor de Bouwnijverheid (BpfBouw)

2.2.1 Profiel

Stichting Bedrijfstakpensioenfonds voor de Bouwnijverheid (BpfBouw) is het pensioenfonds voor werkgevers en werknemers van de bouwsector in Nederland. BpfBouw is gevestigd in Amsterdam en heeft 775,6 duizend deelnemers. BpfBouw heeft zelf geen werknemers. De 12 medewerkers van het bestuursbureau van het pensioenfonds (cijfers eind 2017) zijn in dienst bij het Technisch Bureau voor de Bouw. Bouwinvest belegt sinds 1952 in vastgoed voor het pensioenfonds van de bouw (BpfBouw). Daarnaast investeert Bouwinvest Real Estate Investment Management (REIM) het vermogen van institutionele beleggers (pensioenfondsen en verzekeraars) in vastgoed. Bouwinvest REIM is een 100% dochteronderneming van BpfBouw en heeft 152,5 werknemers in dienst (gemeten in fte, cijfers eind 2017).⁹

BpfBouw heeft het vermogensbeheer van het pensioenfonds grotendeels uitbesteed aan APG Asset Management, onderdeel van de APG Groep, eigendom van pensioenfonds ABP.¹⁰ APG Asset Management contracteert ook enkele externe vermogensbeheerders om de activa van BpfBouw te beheren.¹¹ Het beheer van de vastgoedactiva wordt uitgevoerd door Bouwinvest REIM, een dochteronderneming van BpfBouw.¹² Eind 2017 bedroeg het balanstotaal van BpfBouw € 63,7 miljard, waarvan € 63,4 miljard investeringen.¹³ Op 31 mei 2018 bedroeg de gemiddelde dekkingsgraad over de laatste 12 maanden 117,4%.¹⁴

2.2.2 Relevante investeringscategorieën

Tabel 6 presenteert een analyse van de door het Eerlijk Pensioenlabel gehanteerde investeringscategorieën die relevant zijn voor BpfBouw. Zoals te zien in de tabel is het pensioenfonds actief in één van de vier investeringscategorieën.

Tabel 6 Analyse relevante investeringscategorieën voor BpfBouw (in € miljard)

Investeringscategorie	Soort vermogen	Waarde eind 2017	%	Relevant
Zakelijke kredietverlening	Leningen en kredieten aan bedrijven (MNO's/MKB)	-		Nee
Projectfinanciering	(Opgenomen in leningen aan bedrijven)	-		Nee
Beleggingen op de balans	Aandelen			Ja
	Private equity (incl. infrastructuur)	19,1	30,0%	
	Bedrijfsobligaties	2,0	3,2%	
	Staatsobligaties	12,8	20,1%	
	Hypotheken	10,3	16,1%	
	Derivaten	0,0	0,0%	
	Vastgoed	3,2	5,0%	
	Overige/niet gedefinieerd	8,7	13,6%	
Hypotheken	Hypotheekleningen	-		Nee
	Ander vermogen op de balans	0,4	0,6%	
	Totale balans	63,7	100,0%	

Bron: BpfBouw (2018, juni), *Jaarverslag 2017*, p. 12, 60-61, 87, 108; Bouwinvest (n.d.), "Over Bouwinvest", online: <https://www.bouwinvest.nl/over-ons/over-bouwinvest/>, gezien in september 2018; Bouwinvest REIM (2018, april), *Jaarverslag 2017*, p. 3.

2.2.3 Overzicht beleidsscores

Tabel 7 geeft een overzicht van de scores voor het maatschappelijk verantwoord beleggingsbeleid van BpfBouw. De beoordeling is gebaseerd op het beleid voor beleggingen op de balans van BpfBouw.

Tabel 7 Toelichting beleidsscores BpfBouw

Onderwerp	Score	Toelichting
Thema's		
Arbeidsrechten	3	BpfBouw verwacht van bedrijven dat ze zich houden aan de <i>UN Global Compact</i> principes waaronder naleving van fundamentele internationale arbeidsrechten: vrijheid van organisatie en het recht op collectieve loononderhandeling; geen gedwongen of dwangarbeid; geen kinderarbeid; en vrijheid van discriminatie. Als bedrijven handelen in strijd met deze principes gaat het pensioenfonds met hen in gesprek. Bij geen gehoor of onvoldoende resultaat kan BpfBouw overgaan tot uitsluiting van het bedrijf. Het beleid van BpfBouw voor het thema arbeidsrechten is ruim onvoldoende (score 3). Wat ontbreekt, is expliciet beleid voor gezondheid en veiligheid op de werkvloer, maximum werktijden, gelijke behandeling van migrantenarbeid en het recht op een leefbaar loon.

Onderwerp	Score	Toelichting
Belastingen	1	Het beleid van BpfBouw voor het thema belastingen is zeer slecht (score 1). Het pensioenfonds verlangt niet van bedrijven dat ze geen bedrijfsconstructies opzetten met als voornaamste doel om belastingvoordeel te behalen. Ook wordt niet van bedrijven verwacht om openheid van zaken te geven over de bedrijfsstructuur en per land waarin het actief is openheid van zaken te geven over belastingbetalingen aan en subsidies van overheden. Verder wordt niet geëist dat bedrijven een managementsysteem invoeren om direct actie te kunnen ondernemen als medewerkers zich schuldig maken aan belastingontduiking.
Corruptie	1	BpfBouw verwacht van bedrijven dat zij zich houden aan de <i>UN Global Compact</i> principes die voorschrijven dat bedrijven zich onthouden van corruptie, afpersing en omkoping. Het beleid van BpfBouw voor het thema corruptie is slecht (score 1). Het pensioenfonds kan het beleid verder verbeteren door er integriteitsrisico's als witwassen in op te nemen en van bedrijven waarin het investeert te verlangen dat ze transparant zijn over hun organisatie- en eigendomsstructuur en over lobbyactiviteiten gericht op beïnvloeding van internationale wet- en regelgeving.
Dierenwelzijn	1	Het beleid van BpfBouw voor het thema dierenwelzijn is zeer slecht (score 1). In het maatschappelijk verantwoord beleggingsbeleid is geen aandacht voor de bescherming van dieren. Het pensioenfonds kan het beleid verbeteren door de 'Vijf Vrijheden' van dieren te onderschrijven, niet te investeren in cosmeticabedrijven die gebruik maken van proefdieren of in bedrijven betrokken bij de handel en productie van bont. Bij investeringen in de veehouderij en vleesindustrie kan het pensioenfonds van bedrijven eisen dat zij geen extreem beperkende huisvestingmethoden gebruiken, zo min mogelijk antibiotica toedienen, veetransport beperken tot maximaal acht uur en gebruik maken van certificeringsstandaarden voor dierenwelzijn.
Gendergelijkheid	1	Het beleid van BpfBouw voor gendergelijkheid is zeer slecht (score 1). De Code Pensioenfonds veronderstelt diversiteit en stelt minimumeisen rond participatie van vrouwen in het bestuur en in het Verantwoordingsorgaan: ten minste één man en één vrouw. Eind 2017 waren bij BpfBouw 2 van de 14 bestuursleden vrouw en er zat geen vrouw in het Verantwoordingsorgaan. Het pensioenfonds kan het beleid verbeteren door voor de eigen bedrijfsvoering en voor bedrijven waarin het investeert een zerotolerance beleid op het gebied van genderdiscriminatie in te voeren, gelijke beloning voor vrouwen te garanderen en streefcijfers over vrouwenparticipatie op te leggen.
Gezondheid	1	Het beleid van BpfBouw voor het thema gezondheid is zeer slecht (score 1). BpfBouw kan het beleid verder verbeteren door erin op te nemen dat bedrijven zorgen voor veilige en gezonde werkomstandigheden, en zich houden aan internationale standaarden voor de productie, handel en het gebruik van (gevaarlijke) chemische stoffen. Verder kan het pensioenfonds haar invloed aanwenden om toegang tot betaalbare medicijnen te bevorderen door met farmaceutische bedrijven in gesprek te gaan over hun prijsbeleid.

Onderwerp	Score	Toelichting
Klimaatverandering	2	Het beleid van BpfBouw voor het thema klimaatverandering is slecht (score 2). BpfBouw stelt zich als doel om in 2020 de CO ₂ uitstoot van de aandelenportefeuille met 25% te verlagen, in vergelijking met het niveau van 2015, en doet verslag van de resultaten. Bouwinvest streeft ernaar dat in 2020 70% van het vastgoedbeheer een bovengemiddelde score heeft op de <i>Global Real Estate Sustainability Benchmark</i> (GRESB) meetlat en geeft inzicht in de CO ₂ uitstoot van de vastgoedportefeuille. Verder is BpfBouw aangesloten bij Climate Action 100+, een engagementinitiatief van bijna 300 investeerders gericht op vermindering van en transparantie over de uitstoot van broeikasgassen van de top 100 meest vervuilende bedrijven. Het pensioenfonds kan het beleid verder verbeteren door investeringen in bedrijven betrokken bij zeer vervuilende energiebronnen zoals steenkool, schaliegas en teerzandolie uit te sluiten en investeringen in kolencentrales terug te dringen.
Mensenrechten	3	BpfBouw verwacht van bedrijven dat ze zich houden aan de <i>UN Global Compact</i> principes. Bedrijven dienen het risico van betrokkenheid bij mensenrechtenschendingen nu of in de toekomst te voorkomen, klachtenprocedures op te stellen en genoegdoening te garanderen bij mensenrechtenschendingen. Als bedrijven handelen in strijd met deze principes gaat het pensioenfonds met hen in dialoog. Bij geen gehoor of onvoldoende resultaat kan BpfBouw overgaan tot uitsluiting van het bedrijf. Het beleid van BpfBouw voor het thema mensenrechten is ruim onvoldoende (score 3). Het pensioenfonds kan het beleid verder verbeteren door van bedrijven te verlangen dat zij bij de verwerving van land en grondstoffen de landrechten van de lokale (inheemse) bevolking respecteren en naleving van mensenrechten opnemen in contracten met toeleveranciers.
Natuur	1	Het beleid van BpfBouw voor het thema natuur is zeer slecht (score 1). Het pensioenfonds kan het beleid verbeteren door meer aandacht te besteden aan behoud van biodiversiteit en er naleving van internationale standaarden voor de bescherming van kwetsbare ecosystemen en bedreigde planten- en diersoorten in op te nemen.
Sectoren		
Mijnbouw	1	Het beleid van BpfBouw voor de mijnbouwsector is zeer slecht (score 1). In het verantwoord investeringsbeleid is opgenomen dat bedrijven zich dienen te houden aan de <i>UN Global Compact</i> principes met betrekking tot arbeidsrechten, anti-corruptie en milieu. Het ontbreekt aan sectorspecifiek beleid zoals bescherming van kwetsbare natuurgebieden, de verwerking van mijnafval en respect voor de landrechten van de lokale (inheemse) bevolking.

Onderwerp	Score	Toelichting
Olie en gas	1	Het beleid van BpfBouw voor de olie- en gasector is zeer slecht (score 1). In het verantwoord investeringsbeleid is opgenomen dat bedrijven zich dienen te houden aan de <i>UN Global Compact</i> principes met betrekking tot arbeidsrechten, anti-corruptie en milieu. Het ontbreekt aan sectorspecifiek beleid zoals bescherming van kwetsbare natuurgebieden, respect voor de landrechten van de lokale (inheemse) bevolking en uitsluiting van omstreden vormen van olie- en gaswinning, zoals boren in het Noordpoolgebied, schalieolie- en gas en teerzandolie.
Voeding	1	Het beleid van BpfBouw voor landbouw en voeding is zeer slecht (score 1). In het verantwoord investeringsbeleid is opgenomen dat bedrijven zich dienen te houden aan de <i>UN Global Compact</i> principes met betrekking tot arbeidsrechten, anti-corruptie en milieu. Het ontbreekt aan sectorspecifiek beleid zoals bescherming van kwetsbare natuurgebieden, respect voor de landrechten van de lokale (inheemse) bevolking bij de verwerving van land en grondstoffen, en het gebruik van certificeringsstandaarden op het gebied van arbeidsomstandigheden, milieu en dierenwelzijn.
Wapens	3	BpfBouw investeert niet in controversiële wapens, zoals antipersoonsmijnen, clustermunitie, biologische, en chemische wapens. Ook sluit het pensioenfondsen bedrijven uit die nucleaire wapens produceren of verhandelen in strijd met het Non-proliferatieverdrag. Het beleid van Pensioenfonds Vervoer voor wapenproductie- en handel is ruim onvoldoende (score 3). Het ontbreekt aan beleid gericht op omstreden wapenhandel, zoals handel in wapens en andere militaire goederen met dictatoriale of corrupte regimes, en regimes betrokken bij mensenrechtenschendingen.
Woningbouw en vastgoed	3	Het beleid van BpfBouw voor woningbouw en vastgoed is ruim onvoldoende (score 3). BpfBouw en vermogensbeheerder Bouwinvest hanteren als norm dat op minimaal 50% van de bouwprojecten de 'Bewuste Bouwers Gedragscode' van toepassing is, wat betekent dat op de bouwplaats oog is voor het milieu, veiligheid en minder overlast. Verder noemt BpfBouw in haar jaarverslag dat vastgoedbeheerder Bouwinvest beleid heeft om de vastgoedportefeuille te verduurzamen, zoals de energieprestaties van woningen en bedrijfspanden, en investeert in de transformatie van leegstaande gebouwen naar woonfuncties of andere functies. Vastgoedfondsen van Bouwinvest hebben een bovengemiddelde score op de <i>Global Real Estate Sustainability Benchmark</i> (GRESB), een duurzaamheidsmeetlat voor vastgoedfondsen en vastgoedportefeuilles. Het ontbreekt bij BpfBouw onder meer aan beleid voor het gebruik van duurzame materialen, zoals FSC-hout.

Onderwerp	Score	Toelichting
Bedrijfsvoering		
Transparantie en verantwoording	7	BpfBouw scoort ruim voldoende (score 7) voor Transparantie & Verantwoording. Het pensioenfonds publiceert in het jaarverslag over de inhoud en resultaten van het duurzaamheidsbeleid. Het geeft inzicht in de regio's en sectoren waarin het investeert en publiceert de namen van overheden en bedrijven waarin het belegt. Ook geeft het pensioenfonds openheid van zaken met hoeveel bedrijven interactie is geweest over sociale en milieuonderwerpen (engagement) maar niet welke onderwerpen zijn besproken en in hoeverre er resultaat is bereikt. Het pensioenfonds publiceert een lijst van bedrijven die zijn uitgesloten van investering en de reden waarom. Het stemgedrag op aandeelhoudersvergaderingen van bedrijven waarin het belegt is openbaar. Het pensioenfonds heeft geen klachtenprocedure die ook voor derden toegankelijk is (anders dan deelnemers en werkgevers).

2.3 BPL Pensioen

2.3.1 Profiel

BPL Pensioen (BPL) is het bedrijfstakpensioenfonds voor werkgevers en werknemers van de landbouwsector in Nederland. BPL is gevestigd in Woerden, heeft 658.870 deelnemers en geen werknemers in dienst.¹⁵

BPL heeft de meeste asset managementtaken uitbesteed aan Achmea Investment Management (Nederland), onderdeel van Achmea (Nederland). Syntrus Achmea Real Estate & Finance (Nederland), eveneens onderdeel van Achmea, is gecontracteerd om de vastgoedportefeuille van BPL te beheren.¹⁶ Eind 2017 bedroegen de totale activa van BPL € 17,7 miljard, waarvan € 17,4 miljard investeringen.¹⁷ Op 31 maart 2018 bedroeg de gemiddelde dekkingsgraad over de laatste 12 maanden 102,4%.¹⁸

2.3.2 Relevante investeringscategorieën

Tabel 8 presenteert een analyse van de door het Eerlijk Pensioenlabel gehanteerde investeringscategorieën die relevant zijn voor BPL Pensioen. Zoals te zien in de tabel is het pensioenfonds actief in één van de vier investeringscategorieën.

Tabel 8 Analyse relevante investeringscategorieën voor BPL Pensioen (in € miljard)

Investeringscategorie	Soort vermogen	Waarde eind 2017	%	Relevant
Zakelijke kredietverlening	Leningen en kredieten aan bedrijven (MNOs/MKB)	-		Nee
Projectfinanciering	(Opgenomen in leningen aan bedrijven)	-		Nee
Beleggingen op de balans	Aandelen	4,4	26,8%	Ja
	Private equity (incl. infrastructuur)	0,1	0,6%	
	Bedrijfsobligaties	1,6	9,8%	
	Staatsobligaties	3,6	22,0%	

Investeringscategorie	Soort vermogen	Waarde eind 2017	%	Relevant
Hypotheke	Hypotheke	0,0	0,0%	
	Derivaten	0,8	4,9%	
	Vastgoed	2,0	12,2%	
	Overige/niet gedefinieerd	3,6	22,0%	
	Hypotheekleningen	-		Nee
	Ander vermogen op de balans	0,3	1,8%	
	Totale balans	16,4	100,0%	

Bron: BPL Pensioen (2017, juni), *Jaarverslag 2016*, p. 80, 91-92.

2.3.3 Overzicht beleidsscores

Tabel 9 geeft een overzicht van de scores voor het maatschappelijk verantwoord beleggingsbeleid van BPL Pensioen. De beoordeling is gebaseerd op het beleid voor beleggingen op de balans van BPL Pensioen.

Tabel 9 Toelichting beleidsscores BPL Pensioen

Onderwerp	Score	Toelichting
Thema's		
Arbeidsrechten	3	BPL Pensioen belegt niet in bedrijven die de <i>UN Global Compact</i> principes schenden, waaronder vier fundamentele arbeidsrechten: vrijheid van organisatie en het recht op collectieve loononderhandeling; geen gedwongen of dwangarbeid; geen kinderarbeid; en vrijheid van discriminatie. Het beleid van BPL Pensioen voor het thema arbeidsrechten is ruim onvoldoende (score 3). Wat ontbreekt in het beleid is gezondheid en veiligheid op de werkvloer, maximum werktijden, gelijke behandeling van migrantenarbeid en het recht op een leefbaar loon.
Belastingen	1	Het beleid van BPL Pensioen voor belastingen is zeer slecht (score 1). Het pensioenfonds vereist niet dat bedrijven geen bedrijfsconstructies opzetten met als voornaamste doel om belastingvoordeel te behalen. Wel wordt van multinationale ondernemingen waarin het pensioenfonds belegt verwacht dat zij per land informatie geven over de omzet, netto-inkomsten en de betaalde belasting. Wat ontbreekt in het beleid is de verwachting dat bedrijven openheid van zaken geven over de bedrijfsstructuur. Verder wordt niet geëist dat bedrijven een managementsysteem invoeren om direct actie te kunnen ondernemen als medewerkers zich schuldig maken aan belastingontduiking.

Onderwerp	Score	Toelichting
Corruptie	2	Op bestuursleden en het Verantwoordingsorgaan van BPL Pensioen is de interne gedragscode van toepassing met waarin is vastgelegd dat elke schijn van persoonlijke bevoordeling of belangenverstrengeling met een partij waarmee het fonds een band heeft moet worden vermeden en wordt getoetst. Bedrijven waarin het pensioenfonds belegt, moeten zich houden aan de <i>UN Global Compact</i> principes die voorschrijven dat bedrijven zich onthouden van corruptie, afpersing en omkoping. Het beleid van BPL Pensioen voor het thema corruptie is slecht (score 2). Wat ontbreekt, is beleid om witwassen of terrorismefinanciering tegen te gaan of van bedrijven te verlangen dat ze transparant zijn over hun organisatie- en eigendomsstructuur.
Dierenwelzijn	1	Het beleid van BPL Pensioen voor het thema dierenwelzijn is zeer slecht (score 1). Niet-beursgenoteerde ondernemingen (<i>private equity</i>) betrokken bij de productie van bont worden uitgesloten. Ander relevant beleid ontbreekt. Het pensioenfonds kan het beleid verbeteren door de 'Vijf Vrijheden' van dieren te onderschrijven en niet te investeren in cosmeticabedrijven die gebruik maken van proefdieren. Bij investeringen in de veehouderij en vleesindustrie kan het pensioenfonds van bedrijven eisen dat zij geen extreem beperkende huisvestingmethoden gebruiken, zo min mogelijk antibiotica toedienen, veetransport beperken tot maximaal acht uur en gebruik maken van certificeringsstandaarden voor dierenwelzijn.
Gendergelijkheid	1	Het beleid van BPL Pensioen voor gendergelijkheid is zeer slecht (score 1). Het pensioenfonds voldoet aan de Code Pensioenfondsen rond participatie van vrouwen in het bestuur (1 van 10) en in het Verantwoordingsorgaan (2 op 21): ten minste één man en één vrouw. Dit is lager dan 30%. De Raad van Toezicht bestaat wel voor minimaal 30% uit vrouwen (1 op 3). Het pensioenfonds kan het beleid verbeteren door voor de eigen bedrijfsvoering en voor bedrijven waarin het investeert een zerotolerance beleid op het gebied van genderdiscriminatie in te voeren, gelijke beloning voor vrouwen te garanderen en streefcijfers over vrouwenparticipatie op te leggen.
Gezondheid	2	BPL Pensioen voert een dialoog met farmaceutische bedrijven om toegang tot betaalbare medicijnen te bevorderen en verwacht van ondernemingen dat ze strategieën hebben om gezondheidszorg voor de minst ontwikkelde landen mogelijk te maken. Niet-beursgenoteerde ondernemingen (<i>private equity</i>) betrokken bij de productie van tabak worden uitgesloten. Het beleid van BPL Pensioen voor het thema gezondheid is slecht (score 2). Het pensioenfonds kan het beleid verbeteren door erin op te nemen dat bedrijven zorgen voor veilige en gezonde werkomstandigheden en zich houden aan internationale standaarden voor de productie, handel en het gebruik van (gevaarlijke) chemische stoffen.

Onderwerp	Score	Toelichting
Klimaatverandering	3	BPL Pensioen focust op specifieke speerpunten om beleggingen duurzaam te maken, waaronder klimaatverandering. BPL Pensioen geeft inzicht in de CO ₂ uitstoot van de aandelenportefeuille en verwacht van bedrijven dat zij hun CO ₂ -uitstoot verminderen en rapporteren. Het pensioenfonds neemt deel aan Climate Action 100+, een gezamenlijk engagementinitiatief van bijna 300 investeerders gericht op vermindering van en transparantie over de uitstoot van broeikasgassen van de top 100 meest vervuilende bedrijven. Daarnaast neemt BPL Pensioen deel aan het investeerdersinitiatief RE100. Bedrijven worden aangeschreven om een streefdatum vast te leggen voor het gebruik van 100% duurzame energie. BPL Pensioen verwacht van energiebedrijven dat zij bijdragen aan de energietransitie van kolen naar gas en van gas naar hernieuwbare energiebronnen. Het pensioenfonds roept energiebedrijven op om transparant te zijn over hun lobbyactiviteiten met betrekking tot (inter)nationale milieuwetgeving. Het beleid van BPL Pensioen voor het thema klimaatverandering is ruim onvoldoende (score 3). Het ontbreekt onder meer aan concrete doelstellingen over vermindering van de CO ₂ uitstoot van de beleggingsportefeuille en uitsluiting van bedrijven betrokken bij investeringen in zeer vervuilende energiebronnen zoals steenkool, schaliegas en teerzandolie.
Mensenrechten	3	BPL Pensioen belegt niet in bedrijven die de <i>UN Global Compact</i> principes schenden. Bedrijven dienen het risico van betrokkenheid bij mensenrechtenschendingen nu of in de toekomst te voorkomen, klachtenprocedures op te stellen en genoegdoening te garanderen bij mensenrechtenschendingen. Het beleid van BPL Pensioen voor het thema mensenrechten is ruim onvoldoende (score 3). Het pensioenfonds kan het beleid verder verbeteren door van bedrijven te verlangen dat zij bij de verwerving van land en grondstoffen de landrechten van de lokale (inheemse) bevolking respecteren en naleving van mensenrechten opnemen in contracten met toeleveranciers.
Natuur	1	BPL Pensioen focust op specifieke speerpunten om beleggingen duurzaam te maken, waaronder het thema water. Het pensioen voert een actieve dialoog met grootverbruikers van water, zoals energiebedrijven. Zij dienen transparant te zijn over de risico's van grootschalig waterverbruik en hun waterverbruik reduceren. Het pensioenfonds beschouwt waterschaarste als een mensenrechtenrisico en verwacht van bedrijven in de landbouw- en voedingssector dat ze mogelijk risico's van hun activiteiten op de beschikbaarheid van (drink)water in kaart brengen en erover rapporteren. Desondanks is het beleid van BPL Pensioen voor het thema natuur zeer slecht (score 1) omdat het geen aandacht besteedt aan behoud van biodiversiteit en naleving van internationale standaarden voor de bescherming van kwetsbare ecosystemen en bedreigde planten- en diersoorten.

Onderwerp	Score	Toelichting
Sectoren		
Mijnbouw	1	Het beleid van BPL Pensioen voor de mijnbouwsector is zeer slecht (score 1). In het verantwoord investeringsbeleid is opgenomen dat bedrijven zich dienen te houden aan de <i>UN Global Compact</i> principes met betrekking tot arbeidsrechten, anti-corruptie en milieu. Het ontbreekt aan sectorspecifiek beleid zoals bescherming van kwetsbare natuurgebieden, de verwerking van mijnafval en respect voor de landrechten van de lokale (inheemse) bevolking.
Olie en gas	1	Het beleid van BPL Pensioen voor de olie- en gasector is zeer slecht (score 1). In het verantwoord investeringsbeleid is opgenomen dat bedrijven zich dienen te houden aan de <i>UN Global Compact</i> principes met betrekking tot arbeidsrechten, anti-corruptie en milieu. Het ontbreekt aan sectorspecifiek beleid zoals bescherming van kwetsbare natuurgebieden, respect voor de landrechten van de lokale (inheemse) bevolking en uitsluiting van omstreden vormen van olie- en gaswinning, zoals boren in het Noordpoolgebied, schalieolie- en gas en teerzandolie.
Voeding	2	Het beleid van BPL Pensioen voor landbouw en voeding is slecht (score 2). Het pensioenfonds verwacht van bedrijven in de sector dat zij de mensenrechtenrisico's van hun activiteiten in kaart brengen, zoals gedwongen verhuizing van de lokale bevolking en een verminderde toegang tot water. Ook dienen ze internationale arbeidsrechten op het gebied van kinderarbeid, gedwongen arbeid, discriminatie en vrijheid van vereniging en collectieve onderhandeling te respecteren. Ondernemingen in risicosectoren als veeteelt, soja en palmolie dienen een beleid te ontwikkelen ten aanzien van ontbossing en waterschaarste. Het ontbreekt aan sectorspecifiek beleid zoals bescherming van kwetsbare natuurgebieden, toepassing van het principe van vrijwillige, voorafgaande en geïnformeerde instemming van de lokale (inheemse) bevolking bij de verwerving van land en grondstoffen, en het gebruik van certificeringsstandaarden op het gebied van arbeidsomstandigheden, milieu en dierenwelzijn.
Wapens	4	BPL Pensioen investeert niet in controversiële wapens, zoals antipersoonsmijnen, clustermunitie, biologische, chemische wapens en kernwapens. Het beleid van BPL Pensioen is onvoldoende (score 4). Het ontbreekt aan beleid gericht op omstreden wapenhandel, zoals handel in wapens en andere militaire goederen met dictatoriale of corrupte regimes, en regimes betrokken bij mensenrechtenschendingen.

Onderwerp	Score	Toelichting
Woningbouw en vastgoed	3	Bij de aankoop van vastgoed stelt BPL Pensioen als norm dat panden energieneutraal zijn. Het pensioenfonds wil vanaf 2020 alleen woningen met een groen energielabel (A/B/C) in de portefeuille en bij vernieuwing of verlenging van huurcontracten voor winkels en kantoren worden afspraken gemaakt over duurzaam gebruik en onderhoud van het gebouw. Vastgoedfondsen waarin BPL Pensioen investeert hebben een bovengemiddelde score op de <i>Global Real Estate Sustainability Benchmark</i> (GRESB), een duurzaamheidsmeetlat voor vastgoedfondsen en vastgoedportefeuilles. Het beleid van BPL Pensioen voor woningbouw en vastgoed is ruim onvoldoende (score 3). Het ontbreekt onder meer aan beleid op het gebied van gezondheid en veiligheid in de bouwsector en het gebruik van duurzame materialen, zoals FSC-hout.
Bedrijfsvoering		
Transparantie en verantwoording	5	Op het gebied van transparantie en verantwoording scoort BPL Pensioen twijfelachtig (score 5). Het pensioenfonds publiceert in het jaarverslag over de inhoud en resultaten van het duurzaamheidsbeleid. Het geeft inzicht in de regio's en sectoren waarin het investeert en publiceert een groot deel van de namen van overheden, bedrijven en vastgoedfondsen waarin het belegt. Ook geeft het openheid van zaken met hoeveel en met welke bedrijven interactie is geweest over sociale en milieuonderwerpen (engagement), welke onderwerpen zijn besproken (arbeidsrechten, mensenrechten, klimaat, milieu, corruptie, belasting en gezondheid). Transparantie over de resultaten is voor verbetering vatbaar. Het pensioenfonds publiceert een lijst van bedrijven die zijn uitgesloten van investering en de reden waarom (schending van UN Global Compact principes of betrokken bij productie en handel in controversiële wapens). Het stemgedrag op aandeelhoudersvergaderingen van bedrijven waarin het belegt is openbaar. Het pensioenfonds heeft geen klachtenprocedure die ook voor derden toegankelijk is (anders dan deelnemers en werkgevers).

2.4 Pensioenfonds Detailhandel

2.4.1 Profiel

Pensioenfonds Detailhandel is het bedrijfstakpensioenfonds voor werkgevers en werknemers van de detailhandel in Nederland. Pensioenfonds Detailhandel is gevestigd in Utrecht en heeft 1,1 miljoen deelnemers. In 2016 had Pensioenfonds Detailhandel gemiddeld zes medewerkers.¹⁹

Pensioenfonds Detailhandel heeft het beheer van zijn activa uitbesteed aan BlackRock Investment Management (Verenigd Koninkrijk), dat deel uitmaakt van BlackRock (Verenigde Staten).²⁰ Eind 2016 bedroeg het balanstotaal van Pensioenfonds Detailhandel € 20,0 miljard, waarvan € 19,6 miljard investeringen.²¹ Op 31 maart 2018 bedroeg de gemiddelde dekkingsgraad over de laatste 12 maanden 110,7%.²²

2.4.2 Relevante investeringscategorieën

Tabel 10 presenteert een analyse van de door het Eerlijk Pensioenlabel gehanteerde investeringscategorieën die relevant zijn voor Pensioenfonds Detailhandel. Zoals te zien in de tabel is het pensioenfonds actief in één van de vier investeringscategorieën.

Tabel 10 Analyse relevante investeringscategorieën voor Pf Detailhandel (in € miljard)

Investeringscategorie	Soort vermogen	Waarde eind 2017	%	Relevant
Zakelijke kredietverlening	Leningen en kredieten aan bedrijven (MNOs/MKB)	-		Nee
Projectfinanciering	(Opgenomen in leningen aan bedrijven)	-		Nee
Beleggingen op de balans	Aandelen	3,9	37,1%	Ja
	Private equity (incl. infrastructuur)	0,3	2,9%	
	Bedrijfsobligaties	3,9	37,0%	
	Staatsobligaties	0,4	3,8%	
	Hypotheken	0,9	8,6%	
	Derivaten	1,1	10,5%	
	Vastgoed	3,9	37,1%	
	Overige/niet gedefinieerd			
	Hypotheken	Hypotheekleningen	-	
Ander vermogen op de balans		0,3	2,6%	
	Totale balans	10,5	100,0%	

Bron: Pensioenfonds Detailhandel (2017, december), *Jaarverslag 2016*, p. 85, 87-88.

2.4.3 Overzicht beleidsscores

Tabel 11 geeft een overzicht van de scores voor het maatschappelijk verantwoord beleggingsbeleid van Pensioenfonds Detailhandel. De beoordeling is gebaseerd op het beleid voor beleggingen op de balans van Pensioenfonds Detailhandel.

Tabel 11 Toelichting beleidsscores Pensioenfonds Detailhandel.

Onderwerp	Score	Toelichting
Thema's		
Arbeidsrechten	3	In het verantwoord beleggingsbeleid legt Pensioenfonds Detailhandel de focus op thema's die nauw verband houden met de toeleveringsketen in de (detail)handel, zoals arbeidsomstandigheden in de maakindustrie en gaat hierover in dialoog met bedrijven waarin het investeert. Het pensioenfonds verwacht van bedrijven dat zij zich houden aan de vier fundamentele arbeidsrechten van de internationale arbeidsorganisatie ILO: vrijheid van organisatie en het recht op collectieve loononderhandeling; geen gedwongen of dwangarbeid; geen kinderarbeid; en vrijheid van discriminatie. Het beleid van Pensioenfonds Detailhandel voor het thema arbeidsrechten is ruim onvoldoende (score 3). Wat ontbreekt, is de verwachting dat bedrijven beleid hebben op het gebied van gezondheid en veiligheid op de werkvloer, maximum werktijden, gelijke behandeling van migrantenarbeid en het recht op een leefbaar loon.
Belastingen	1	Het beleid van Pensioenfonds Detailhandel voor het thema belastingen is zeer slecht (score 1). Het pensioenfonds stelt niet als eis dat bedrijven geen bedrijfsconstructies opzetten met als voornaamste doel om belastingvoordeel te behalen. Ook wordt niet van bedrijven verwacht om openheid van zaken te geven over de bedrijfsstructuur en per land waarin ze actief zijn openheid van zaken te geven over belastingbetalingen aan en subsidies van overheden. Verder wordt niet geëist dat bedrijven een managementsysteem invoeren om direct actie te kunnen ondernemen als medewerkers zich schuldig maken aan belastingontduiking.
Corruptie	4	Op bestuursleden, werknemers, de Raad van Toezicht en het Verantwoordingsorgaan van Pensioenfonds Detailhandel is de interne gedragscode van toepassing met inbegrip van integriteitsrisico's met betrekking tot witwassen, fraude, misbruik van voorwetenschap, belangenverstrengeling, corruptie en terrorismefinanciering. In dialoog met bedrijven waarin wordt geïnvesteerd, verwacht het pensioenfonds dat zij zich houden aan de <i>UN Global Compact</i> principes van de Verenigde Naties die voorschrijven dat bedrijven zich onthouden van corruptie, afpersing en omkoping. Het beleid van Pensioenfonds Detailhandel voor het thema corruptie is onvoldoende (score 4). Het pensioenfonds kan het beleid verder verbeteren door van zichzelf en van bedrijven waarin het investeert te eisen om transparant te zijn over lobbyactiviteiten gericht op beïnvloeding van internationale wet- en regelgeving en van bedrijven te verlangen dat ze transparant zijn over hun organisatie- en eigendomsstructuur.

Onderwerp	Score	Toelichting
Dierenwelzijn	1	Het beleid van Pensioenfonds Detailhandel voor het thema dierenwelzijn is zeer slecht (score 1). In het maatschappelijk verantwoord beleggingsbeleid is geen aandacht voor dierenbescherming. Het pensioenfonds kan het beleid verbeteren door de 'Vijf Vrijheden' van dieren te onderschrijven, niet te investeren in cosmeticabedrijven die gebruik maken van proefdieren of in bedrijven betrokken bij de handel en productie van bont. Bij investeringen in de veehouderij en vleesindustrie kan het pensioenfonds van bedrijven eisen dat zij geen extreem beperkende huisvestingmethoden gebruiken, zo min mogelijk antibiotica toedienen, veetransport beperken tot maximaal acht uur en gebruik maken van certificeringsstandaarden voor dierenwelzijn.
Gendergelijkheid	1	Het beleid van Pensioenfonds Detailhandel voor gendergelijkheid is zeer slecht (score 1). De Code Pensioenfondsen veronderstelt diversiteit en stelt minimumeisen rond participatie van vrouwen in het bestuur en in het Verantwoordingsorgaan: ten minste één man en één vrouw. Mei 2018 waren bij Pensioenfonds Detailhandel alle 10 bestuursleden man. In het Verantwoordingsorgaan is er wel sprake van vrouwelijke leden, vier van de dertien (31%). Het pensioenfonds kan het beleid verbeteren door voor de eigen bedrijfsvoering en voor bedrijven waarin het investeert een zerotolerance beleid op het gebied van genderdiscriminatie in te voeren, gelijke beloning voor vrouwen te garanderen en streefcijfers over vrouwenparticipatie op te leggen.
Gezondheid	1	In 2016 heeft Pensioenfonds Detailhandel een actieve dialoog gevoerd met bedrijven die zijn opgenomen in de tweejaarlijkse <i>Access to Medicine Index</i> die is gericht op verbetering van de toegang tot gezondheidszorg in ontwikkelingslanden. Ondernemingen die in 2014 onderaan stonden, zijn aangespoord om een rechtvaardiger prijsbeleid te formuleren zodat zorg betaalbaarder wordt. Het beleid van Pensioenfonds Detailhandel voor het thema gezondheid is zeer slecht (score 1). Het pensioenfonds kan het beleid verbeteren door erin op te nemen dat bedrijven zorgen voor veilige en gezonde werkomstandigheden en zich houden aan internationale standaarden voor de productie, handel en het gebruik van (gevaarlijke) chemische stoffen.

Onderwerp	Score	Toelichting
Klimaatverandering	1	Milieu en klimaat is één van de speerpunten van het verantwoord beleggingsbeleid van Pensioenfonds Detailhandel. Om inzicht te krijgen in de CO ₂ uitstoot van de beleggingsportefeuille is in 2016 als eerste stap een 0-meting uitgevoerd. De resultaten ervan zijn echter niet openbaar. Volgens het pensioenfonds voert het een actieve dialoog met bedrijven die in sterke mate bijdragen aan het risico van klimaatverandering, zoals olie- en gas/energiebedrijven, autofabrikanten, de bouw en chemiebedrijven. Zij worden aangespoord om broeikasemissies te reduceren en te rapporteren, en hun bedrijfsmodel aan te passen aan internationale afspraken over CO ₂ -reductie. Het beleid van Pensioenfonds Detailhandel voor het thema klimaatverandering is zeer slecht (score 1). Het pensioenfonds kan het beleid verder verbeteren door concrete doelstellingen te formuleren over vermindering van de CO ₂ uitstoot van de beleggingsportefeuille en investeringen in bedrijven betrokken bij zeer vervuilende energiebronnen zoals steenkool, schaliegas en teerzandolie uit te sluiten.
Mensenrechten	3	Bedrijven waarin Pensioenfonds Detailhandel belegt, dienen zich te houden aan de mensenrechtenstandaarden van de <i>UN Global Compact</i> . risico's van betrokkenheid bij mensenrechtenschendingen nu of in de toekomst voorkomen, klachtenprocedures opstellen en genoegdoening garanderen bij mensenrechtenschendingen. Het beleid van Pensioenfonds Detailhandel voor het thema mensenrechten is ruim onvoldoende (score 3). Het pensioenfonds kan het beleid verder verbeteren door van bedrijven te verlangen dat zij bij de verwerving van land en grondstoffen de landrechten van de lokale (inheemse) bevolking respecteren en naleving van mensenrechten opnemen in contracten met toeleveranciers.
Natuur	1	In het verantwoord beleggingsbeleid legt Pensioenfonds Detailhandel de focus op thema's die nauw verband houden met de toeleveringsketen in de (detail)handel, zoals bijdragen aan de Duurzame Ontwikkelingsdoelen van de Verenigde Naties op het gebied van milieu en klimaat. Dit is niet vertaald in concrete eisen voor de bescherming van natuur en milieu aan bedrijven waarin het investeert. Het beleid van Pensioenfonds Detailhandel voor het thema natuur is zeer slecht (score 1) op het thema natuur. Het fonds kan het beleid verder verbeteren door meer aandacht te besteden aan behoud van biodiversiteit en er naleving van internationale standaarden voor de bescherming van kwetsbare ecosystemen en bedreigde planten- en diersoorten in op te nemen.
Sectoren		
Mijnbouw	1	Het beleid van Pensioenfonds Detailhandel voor de mijnbouwsector is zeer slecht (score 1). In het verantwoord investeringsbeleid is opgenomen dat bedrijven zich dienen te houden aan de <i>UN Global Compact</i> principes met betrekking tot arbeidsrechten, anti-corruptie en milieu. Het ontbreekt aan sectorspecifiek beleid zoals bescherming van kwetsbare natuurgebieden, de verwerking van mijnafval en respect voor de landrechten van de lokale (inheemse) bevolking.

Onderwerp	Score	Toelichting
Olie en gas	1	Het beleid van Pensioenfonds Detailhandel voor de olie- en gassector is zeer slecht (score 1). In het verantwoord investeringsbeleid is opgenomen dat bedrijven zich dienen te houden aan de <i>UN Global Compact</i> principes met betrekking tot arbeidsrechten, anti-corruptie en milieu. Het ontbreekt aan sectorspecifiek beleid zoals bescherming van kwetsbare natuurgebieden, respect voor de landrechten van de lokale (inheemse) bevolking en uitsluiting van omstreden vormen van olie- en gaswinning, zoals boren in het Noordpoolgebied, schalieolie- en gas en teerzandolie.
Voeding	1	Het beleid van Pensioenfonds Detailhandel voor landbouw en voeding is zeer slecht (score 1). In het verantwoord investeringsbeleid is opgenomen dat bedrijven zich dienen te houden aan de <i>UN Global Compact</i> principes met betrekking tot arbeidsrechten, anti-corruptie en milieu. Het ontbreekt aan sectorspecifiek beleid zoals bescherming van kwetsbare natuurgebieden, respect voor de landrechten van de lokale (inheemse) bevolking bij de verwerving van land en grondstoffen, en het gebruik van certificeringsstandaarden op het gebied van arbeidsomstandigheden, milieu en dierenwelzijn.
Wapens	3	Pensioenfonds Detailhandel investeert niet in controversiële wapens, zoals antipersoonsmijnen, clustermunitie, biologische, en chemische wapens. Ook sluit het pensioenfondsen bedrijven uit die nucleaire wapens produceren of verhandelen in strijd met het Non-proliferatieverdrag. Het beleid van Pensioenfonds Detailhandel voor wapenproductie- en handel is ruim onvoldoende (score 3). Het ontbreekt aan beleid gericht op omstreden wapenhandel, zoals handel in wapens en andere militaire goederen met dictatoriale of corrupte regimes, en regimes betrokken bij mensenrechtenschendingen.
Woningbouw en vastgoed	1	Vastgoedfondsen waar Pensioenfonds Detailhandel in investeert hebben een bovengemiddelde score op de <i>Global Real Estate Sustainability Benchmark</i> (GRESB), een duurzaamheidsmeetlat voor vastgoedfondsen en vastgoedportefeuilles. Het beleid van Pensioenfonds Detailhandel voor woningbouw en vastgoed is zeer slecht (score 1). Het ontbreekt onder meer aan beleid op het gebied van gezondheid en veiligheid in de bouwsector en het gebruik van duurzame materialen, zoals FSC-hout.

Onderwerp	Score	Toelichting
Bedrijfsvoering		
Transparantie en verantwoording	6	Op het gebied van transparantie en verantwoording scoort Pensioenfonds Detailhandel voldoende (score 6). Het pensioenfonds publiceert in het jaarverslag over de inhoud en resultaten van het duurzaamheidsbeleid. Het geeft inzicht in de regio's en sectoren waarin het investeert en publiceert de namen van overheden, bedrijven, vastgoed- en hypotheekfondsen waarin het belegt. Ook geeft het openheid van zaken met hoeveel bedrijven interactie is geweest over sociale en milieuonderwerpen (engagement), welke onderwerpen zijn besproken (arbeidsrechten, mensenrechten, milieu en bedrijfsethiek) en in hoeverre er resultaat is bereikt. Het pensioenfonds publiceert een lijst van bedrijven en overheden die zijn uitgesloten van investering en de reden waarom. Het stemgedrag op aandeelhoudersvergaderingen van bedrijven waarin het belegt is openbaar. Het pensioenfonds heeft geen klachtenprocedure die ook voor derden toegankelijk is (anders dan deelnemers en werkgevers).

2.5 Pensioenfonds Horeca & Catering (PH&C)

2.5.1 Profiel

Pensioenfonds Horeca & Catering (PH&C) is het bedrijfstakpensioenfonds voor werkgevers en werknemers van horecabedrijven in Nederland. PH&C is gevestigd in Zoetermeer, heeft 1,2 miljoen deelnemers en had eind december 125 medewerkers (fte) in dienst.²³

PH&C heeft de asset managementtaken uitbesteed aan meerdere externe vermogensbeheerders, die elk verantwoordelijk zijn voor een specifiek deel van de beleggingsportefeuille:²⁴

- Bedrijfsaandelen en private equity:
 - AlpInvest (Nederland)
 - BlackRock (Verenigde Staten)
 - BMO Global Asset Management (Nederland)
 - Goldman Sachs (Verenigde Staten)
 - HarbourVest (Verenigde Staten)
 - Northern Trust (Verenigde Staten)
 - Principal Global Investors (Verenigde Staten)
 - RobecoSAM (Zwitserland)
 - SPF Beheer (Nederland)
 - State Street (Verenigde Staten)
- Bedrijfsobligaties:
 - BMO Global Asset Management (Nederland)
 - Loomis Sayles (Verenigde Staten)
 - Pramerica (Ierland)
 - Western Asset Management (Verenigde Staten)
- Hypotheekfondsen:
 - Syntrus Achmea Real Estate & Finance (Nederland)
 - Aegon Asset Management (Nederland)

- Onroerend goed:
 - Altera (Nederland)
 - Northern Trust (Verenigde Staten)

Eind 2017 bedroegen de totale activa van PH&C € 10,5 miljard, waarvan € 10,2 miljard investeringen.²⁵ Op 30 juni 2018 bedroeg de gemiddelde dekkingsgraad over de laatste 12 maanden 114%.²⁶

2.5.2 Relevante investeringscategorïën

Tabel 12 presenteert een analyse van de door het Eerlijk Pensioenlabel gehanteerde investeringscategorïën die relevant zijn voor Pensioenfonds Horeca & Catering (PH&C). Zoals te zien in de tabel is het pensioenfonds actief in één van de vier investeringscategorïën.

Tabel 12 Analyse relevante investeringscategorïën voor PH&C (in € miljard)

Investeringscategorïe	Soort vermogen	Waarde eind 2017	%	Relevant
Zakelijke kredietverlening	Leningen en kredieten aan bedrijven (MNOs/MKB)	-		Nee
Projectfinanciering	(Opgenomen in leningen aan bedrijven)	-		Nee
Beleggingen op de balans	Aandelen	3,9	37,1%	Ja
	Private equity (incl. infrastructuur)	0,3	2,9%	
	Bedrijfsobligaties	3,9	37,0%	
	Staatsobligaties	0,4	3,8%	
	Hypotheke	0,9	8,6%	
	Derivaten	1,1	10,5%	
	Vastgoed	3,9	37,1%	
	Overige/niet gedefinieerd			
Hypotheke	Hypotheekleningen	-		Nee
	Ander vermogen op de balans	0,3	2,6%	
	Totale balans	10,5	100,0%	

Bron: Pensioenfonds Horeca & Catering (2018, juni), *Jaarverslag 2017*, p. 13, 54, 63.

2.5.3 Overzicht beleidsscores

Tabel 13 geeft een overzicht van de scores voor het maatschappelijk verantwoord beleggingsbeleid van Pensioenfonds Horeca & Catering (PH&C). De beoordeling is gebaseerd op het beleid voor beleggingen op de balans van PH&C.

Tabel 13 Toelichting beleidsscores PH&C

Onderwerp	Score	Toelichting
Thema's		
Arbeidsrechten	3	Pensioenfonds Horeca & Catering (PH&C) verwacht van bedrijven dat zij zich houden aan de vier fundamentele arbeidsrechten van de internationale arbeidsorganisatie ILO: vrijheid van organisatie en het recht op collectieve loononderhandeling; geen gedwongen of dwangarbeid; geen kinderarbeid; en vrijheid van discriminatie. Het beleid van PH&C voor het thema arbeidsrechten is ruim onvoldoende (score 3). Wat ontbreekt in het beleid is de verwachting dat bedrijven beleid hebben op het gebied van gezondheid en veiligheid op de werkvloer, maximum werktijden, gelijke behandeling van migrantenarbeid en het recht op een leefbaar loon.
Belastingen	1	Het beleid van Pensioenfonds Horeca & Catering voor het thema belastingen is zeer slecht (score 1). Het pensioenfonds vereist niet dat bedrijven geen bedrijfsconstructies opzetten met als voornaamste doel om belastingvoordeel te behalen. Ook wordt niet van bedrijven verwacht om openheid van zaken te geven over de bedrijfsstructuur en per land waarin het actief is openheid van zaken te geven over belastingbetalingen aan en subsidies van overheden. Verder wordt niet geëist dat bedrijven een managementsysteem invoeren om direct actie te kunnen ondernemen als medewerkers zich schuldig maken aan belastingontduiking.
Corruptie	1	Pensioenfonds Horeca & Catering (PH&C) verwacht van bedrijven dat zij zich houden aan de <i>UN Global Compact</i> principes die voorschrijven dat bedrijven zich onthouden van corruptie, afpersing en omkoping. Het beleid van PH&C voor het thema corruptie is zeer slecht (score 1). PH&C kan het beleid verder verbeteren door er integriteitsrisico's als witwassen, fraude, misbruik van voorwetenschap, belangenverstrengeling, corruptie en terrorismefinanciering in op te nemen en van bedrijven waarin het investeert te verlangen dat ze transparant zijn over hun organisatie- en eigendomsstructuur en over lobbyactiviteiten gericht op beïnvloeding van internationale wet- en regelgeving.
Dierenwelzijn	1	Het beleid van Pensioenfonds Horeca & Catering (PH&C) voor het thema dierenwelzijn is zeer slecht (score 1). In het maatschappelijk verantwoord beleggingsbeleid is geen aandacht voor dierenbescherming. PH&C kan het beleid verbeteren door de 'Vijf Vrijheden' van dieren te onderschrijven, niet te investeren in cosmeticabedrijven die gebruik maken van proefdieren of in bedrijven betrokken bij de handel en productie van bont. Bij investeringen in de veehouderij en vleesindustrie kan het pensioenfonds van bedrijven eisen dat zij geen extreem beperkende huisvestingmethoden gebruiken, zo min mogelijk antibiotica toedienen, veetransport beperken tot maximaal acht uur en gebruik maken van certificeringsstandaarden voor dierenwelzijn.

Onderwerp	Score	Toelichting
Gendergelijkheid	1	Pensioenfondsen Horeca & Catering (PH&C) voldoet aan de Code Pensioenfondsen rond participatie van vrouwen in het bestuur (2 van 9) en in het Verantwoordingsorgaan (1 op 15): ten minste één man en één vrouw. Dit is lager dan 30%. De Raad van Toezicht (1 op 3) bestaat wel voor minimaal 30% uit vrouwen. Het beleid van PH&C voor het thema gendergelijkheid is zeer slecht (score 1). Het pensioenfonds kan het beleid verbeteren door voor de eigen bedrijfsvoering en voor bedrijven waarin het investeert een zerotolerance beleid op het gebied van genderdiscriminatie in te voeren, gelijke beloning voor vrouwen te garanderen en streefcijfers over vrouwenparticipatie op te leggen.
Gezondheid	1	Het beleid van Pensioenfonds Horeca & Catering (PH&C) voor het thema gezondheid is zeer slecht (score 1). PH&C kan het beleid verder verbeteren door erin op te nemen dat bedrijven zorgen voor veilige en gezonde werkomstandigheden, en zich houden aan internationale standaarden voor de productie, handel en het gebruik van (gevaarlijke) chemische stoffen. Verder kan het pensioenfonds haar invloed aanwenden om toegang tot betaalbare medicijnen te bevorderen door met farmaceutische bedrijven in gesprek te gaan over hun prijsbeleid.
Klimaatverandering	1	Het beleid van Pensioenfonds Horeca & Catering op het gebied van klimaatverandering is zeer slecht (score 1). Het pensioenfonds kan het beleid verbeteren door concrete doelstellingen te formuleren over vermindering van de CO ₂ uitstoot van haar beleggingsportefeuille en te rapporteren over de resultaten, bedrijven aan te sporen de uitstoot van broeikasgassen te verminderen en investeringen in bedrijven betrokken bij zeer vervuilende energiebronnen zoals steenkool, schaliegas en teerzandolie uit te sluiten.
Mensenrechten	3	Bedrijven waarin Pensioenfonds Horeca & Catering (PH&C) belegt, dienen zich te houden aan de mensenrechtenstandaarden van <i>de UN Global Compact</i> : risico's van betrokkenheid bij mensenrechtenschendingen nu of in de toekomst voorkomen, klachtenprocedures opstellen en genoegdoening garanderen bij mensenrechtenschendingen. Het beleid van PH&C voor het thema mensenrechten is ruim onvoldoende (score 3). Het pensioenfonds kan het beleid verder verbeteren door onder meer van bedrijven te verlangen dat zij bij de verwerving van land en grondstoffen de landrechten van de lokale (inheemse) bevolking respecteren en naleving van mensenrechten opnemen in contracten met toeleveranciers.
Natuur	1	Het beleid van Pensioenfonds Horeca & Catering (PH&C) voor het thema natuur is zeer slecht (score 1). PH&C kan het beleid verbeteren door meer aandacht te besteden aan behoud van biodiversiteit en er naleving van internationale standaarden voor de bescherming van kwetsbare ecosystemen en bedreigde planten- en diersoorten in op te nemen.

Onderwerp	Score	Toelichting
Sectoren		
Mijnbouw	1	Het beleid van Pensioenfonds Horeca & Catering (PH&C) voor de mijnbouwsector is zeer slecht (score 1). In het verantwoord investeringsbeleid is opgenomen dat bedrijven zich dienen te houden aan de <i>UN Global Compact</i> principes met betrekking tot arbeidsrechten, anti-corruptie en milieu. Het ontbreekt aan sectorspecifiek beleid zoals bescherming van kwetsbare natuurgebieden, de verwerking van mijnafval en respect voor de landrechten van de lokale (inheemse) bevolking.
Olie en gas	1	Het beleid van Pensioenfonds Horeca & Catering voor de olie- en gasector is zeer slecht (score 1). In het verantwoord investeringsbeleid is opgenomen dat bedrijven zich dienen te houden aan de <i>UN Global Compact</i> principes met betrekking tot arbeidsrechten, anti-corruptie en milieu. Het ontbreekt aan sectorspecifiek beleid zoals bescherming van kwetsbare natuurgebieden, respect voor de landrechten van de lokale (inheemse) bevolking en uitsluiting van omstreden vormen van olie- en gaswinning, zoals boren in het Noordpoolgebied, schalieolie- en gas en teerzandolie.
Voeding	1	Het beleid van Pensioenfonds Horeca & Catering voor landbouw en voeding is zeer slecht (score 1). In het verantwoord investeringsbeleid is opgenomen dat bedrijven zich dienen te houden aan de <i>UN Global Compact</i> principes met betrekking tot arbeidsrechten, anti-corruptie en milieu. Het ontbreekt aan sectorspecifiek beleid zoals bescherming van kwetsbare natuurgebieden, respect voor de landrechten van de lokale (inheemse) bevolking bij de verwerving van land en grondstoffen, en het gebruik van certificeringsstandaarden op het gebied van arbeidsomstandigheden, milieu en dierenwelzijn.
Wapens	3	Pensioenfonds Horeca & Catering (PH&C) investeert niet in controversiële wapens, zoals antipersoonsmijnen, clustermunitie, biologische, en chemische wapens. Ook sluit het pensioenfonds bedrijven uit die nucleaire wapens produceren of verhandelen in strijd met het Non-proliferatieverdrag. Het beleid van PH&C voor wapenproductie- en handel is ruim onvoldoende (score 3). Het ontbreekt aan beleid gericht op omstreden wapenhandel, zoals handel in wapens en andere militaire goederen met dictatoriale of corrupte regimes, en regimes betrokken bij mensenrechtenschendingen.
Woningbouw en vastgoed	1	Het beleid van Pensioenfonds Horeca & Catering voor woningbouw en vastgoed is zeer slecht (score 1). Het ontbreekt onder meer aan beleid op het gebied van gezondheid en veiligheid in de bouwsector, het gebruik van duurzame materialen, zoals FSC-hout, en terugdringing van het energieverbruik. Wel is in het verantwoord investeringsbeleid opgenomen dat bedrijven zich dienen te houden aan de <i>UN Global Compact</i> principes met betrekking tot arbeidsrechten, anti-corruptie en milieu.

Onderwerp	Score	Toelichting
Bedrijfsvoering		
Transparantie en verantwoording	3	Op het gebied van transparantie en verantwoording scoort Pensioenfonds Horeca & Catering (PH&C) ruim onvoldoende (score 3). PH&C publiceert in het jaarverslag over de inhoud en resultaten van het duurzaamheidsbeleid. Het geeft inzicht in de regio's en sectoren waarin het investeert en publiceert de namen van overheden waarin het belegt, niet van bedrijven. Het pensioenfonds publiceert een lijst van bedrijven die zijn uitgesloten van investering en de reden waarom. Ook het stemgedrag op aandeelhoudersvergaderingen van bedrijven waarin het belegt is openbaar. Verder rapporteert PH&C over consultatie met deelnemers en werkgevers over de invulling van het verantwoord beleggingsbeleid. Het pensioenfonds heeft geen klachtenprocedure die ook voor derden toegankelijk is (anders dan deelnemers en werkgevers).

2.6 Pensioenfonds Vervoer

2.6.1 Profiel

Pensioenfonds Vervoer is het bedrijfstakpensioenfonds voor werkgevers en werknemers in de vervoerssector in Nederland. Het pensioenfonds is gevestigd in Amsterdam, heeft 652.900 deelnemers en had eind 2017 25 medewerkers in dienst.²⁷

Pensioenfonds Vervoer heeft de selectie en monitoring van de externe vermogensbeheerders en beleggingsinstellingen van het pensioenfonds uitbesteed aan Robeco Institutional Asset Management (Nederland), onderdeel van ORIX (Japan). In totaal worden de activa van Pensioenfonds Vervoer beheerd door 29 externe vermogensbeheerders.²⁸ Eind 2017 bedroeg het balanstotaal van Pensioenfonds Vervoer € 28 miljard, waarvan € 27,1 miljard investeringen.²⁹ Op 31 juni 2018 bedroeg de gemiddelde dekkingsgraad over de laatste 12 maanden 105,3%.³⁰

2.6.2 Relevante investeringscategorieën

Tabel 14 presenteert een analyse van de door het Eerlijk Pensioenlabel gehanteerde investeringscategorieën die relevant zijn voor Pensioenfonds Vervoer. Zoals te zien in de tabel is het pensioenfonds actief in één van de vier investeringscategorieën.

Tabel 14 Analyse relevante investeringscategorieën voor Pf Vervoer (in € miljard)

Investeringscategorie	Soort vermogen	Waarde eind 2017	%	Relevant
Zakelijke kredietverlening	Leningen en kredieten aan bedrijven (MNOs/MKB)	-		Nee
Projectfinanciering	(Opgenomen in leningen aan bedrijven)	-		Nee
Beleggingen op de balans	Aandelen	8,0	28,4%	Ja
	Private equity (incl. infrastructuur)	0,1	0,3%	
	Bedrijfsobligaties	6,0	21,3%	
	Staatsobligaties	7,9	28,3%	

Investeringscategorie	Soort vermogen	Waarde eind 2017	%	Relevant
Hypotheke	Hypotheke	2,2	7,9%	
	Derivaten	1,4	5,0%	
	Vastgoed	0,6	2,3%	
	Overige/niet gedefinieerd	1,0	3,5%	
	Hypotheekleningen	-		Nee
	Ander vermogen op de balans	0,9	3,1%	
	Totale balans	28,0	100,0%	

Bron: Pensioenfonds Vervoer (2018, juni), *Jaarverslag 2017*, p. 66, 83.

2.6.3 Overzicht beleidsscores

Tabel 15 geeft een overzicht van de scores voor het maatschappelijk verantwoord beleggingsbeleid van Pensioenfonds Vervoer. De beoordeling is gebaseerd op het beleid voor beleggingen op de balans van Pensioenfonds Vervoer.

Tabel 15 Toelichting beleidsscores Pensioenfonds Vervoer

Onderwerp	Score	Toelichting
Thema's		
Arbeidsrechten	3	Pensioenfonds Vervoer verwacht van bedrijven dat zij zich houden aan de vier fundamentele arbeidsrechten van de internationale arbeidsorganisatie ILO: vrijheid van organisatie en het recht op collectieve loononderhandeling; geen gedwongen of dwangarbeid; geen kinderarbeid; en vrijheid van discriminatie. Het beleid van Pensioenfonds Vervoer voor het thema arbeidsrechten is ruim onvoldoende (score 3). Wat ontbreekt in het beleid is de verwachting dat bedrijven beleid hebben op het gebied van gezondheid en veiligheid op de werkvloer, maximum werktijden, gelijke behandeling van migrantenarbeid en het recht op een leefbaar loon.
Belastingen	1	Het beleid van Pensioenfonds Vervoer voor het thema belastingen is zeer slecht (score 1). Het pensioenfonds vereist niet dat bedrijven geen bedrijfsconstructies opzetten met als voornaamste doel om belastingvoordeel te behalen. Ook wordt niet van bedrijven verwacht om openheid van zaken te geven over de bedrijfsstructuur en per land waarin het actief is openheid van zaken te geven over belastingbetalingen aan en subsidies van overheden. Verder wordt niet geëist dat bedrijven een managementsysteem invoeren om direct actie te kunnen ondernemen als medewerkers zich schuldig maken aan belastingontduiking.

Onderwerp	Score	Toelichting
Corruptie	1	Pensioenfonds Vervoer verwacht van bedrijven dat zij zich houden aan de <i>UN Global Compact</i> principes die voorschrijven dat bedrijven zich onthouden van corruptie, afpersing en omkoping. Het beleid van Pensioenfonds Vervoer voor het thema corruptie is zeer slecht (score 1). Het pensioenfonds kan het beleid verder verbeteren door er integriteitsrisico's als witwassen, fraude, misbruik van voorwetenschap, belangenverstrengeling, corruptie en terrorismefinanciering in op te nemen en van bedrijven waarin het investeert te verlangen dat ze transparant zijn over hun organisatie- en eigendomsstructuur en over lobbyactiviteiten gericht op beïnvloeding van internationale wet- en regelgeving.
Dierenwelzijn	1	Het beleid van Pensioenfonds Vervoer voor het thema dierenwelzijn is zeer slecht (score 1). In het maatschappelijk verantwoord beleggingsbeleid is geen aandacht voor dierenbescherming. Het pensioenfonds kan het beleid verbeteren door de 'Vijf Vrijheden' van dieren te onderschrijven, niet te investeren in cosmeticabedrijven die gebruik maken van proefdieren of in bedrijven betrokken bij de handel en productie van bont. Bij investeringen in de veehouderij en vleesindustrie kan het pensioenfonds van bedrijven eisen dat zij geen extreem beperkende huisvestingmethoden gebruiken, zo min mogelijk antibiotica toedienen, veetransport beperken tot maximaal acht uur en gebruik maken van certificeringsstandaarden voor dierenwelzijn.
Gendergelijkheid	1	De Code Pensioenfonds veronderstelt diversiteit en stelt minimumeisen rond participatie van vrouwen in het bestuur en in het Verantwoordingsorgaan: ten minste één man en één vrouw. Pensioenfonds Vervoer voldoet daaraan. Het pensioenbestuur bestaat voor 40% uit vrouwen, bij de Raad van Toezicht is dat 30% en 1 op de 5 leden van het Verantwoordingsorgaan is vrouw. Desondanks is het beleid van Pensioenfonds Vervoer voor het thema gendergelijkheid zeer slecht (score 1). Het pensioenfonds kan het beleid verbeteren door voor de eigen bedrijfsvoering en voor bedrijven waarin het investeert een zerotolerance beleid op het gebied van genderdiscriminatie in te voeren, gelijke beloning voor vrouwen te garanderen en streefcijfers over vrouwenparticipatie op te leggen.
Gezondheid	1	Het beleid van Pensioenfonds Vervoer voor het thema gezondheid is zeer slecht (score 1). Het pensioenfonds kan het beleid verder verbeteren door erin op te nemen dat bedrijven zorgen voor veilige en gezonde werkomstandigheden, en zich houden aan internationale standaarden voor de productie, handel en het gebruik van (gevaarlijke) chemische stoffen. Verder kan het pensioenfonds haar invloed aanwenden om toegang tot betaalbare medicijnen te bevorderen door met farmaceutische bedrijven in gesprek te gaan over hun prijsbeleid.

Onderwerp	Score	Toelichting
Klimaatverandering	1	Het beleid van Pensioenfonds Vervoer op het gebied van klimaatverandering is zeer slecht (score 1). Energiereductie van de aandelenportefeuille staat wel op de agenda maar het pensioenfonds rapporteert niet over de CO ₂ uitstoot van haar beleggingsportefeuille en heeft ook geen concrete doelstellingen geformuleerd om die te verlagen. Wel is het pensioenfonds in dialoog met bedrijven in de olie- en gasector met als doel terugdringing van CO ₂ -emissies. Het pensioenfonds kan het beleid verder verbeteren door concrete doelstellingen te formuleren over vermindering van de CO ₂ uitstoot van de beleggingsportefeuille en investeringen in bedrijven betrokken bij zeer vervuilende energiebronnen zoals steenkool, schaliegas en teerzandolie uit te sluiten.
Mensenrechten	3	Bedrijven waarin Pensioenfonds Vervoer belegt, dienen zich te houden aan de mensenrechtenstandaarden van de <i>UN Global Compact</i> . risico's van betrokkenheid bij mensenrechtenschendingen nu of in de toekomst voorkomen, klachtenprocedures opstellen en genoegdoening garanderen bij mensenrechtenschendingen. Het beleid van Pensioenfonds Vervoer voor het thema mensenrechten is ruim onvoldoende (score 3). Het pensioenfonds kan het beleid verder verbeteren door onder meer van bedrijven te verlangen dat zij bij de verwerving van land en grondstoffen de landrechten van de lokale (inheemse) bevolking respecteren en naleving van mensenrechten opnemen in contracten met toeleveranciers.
Natuur	1	Het beleid van Pensioenfonds Vervoer voor het thema natuur is zeer slecht (score 1). Het fonds kan het beleid verder verbeteren door meer aandacht te besteden aan behoud van biodiversiteit en er naleving van internationale standaarden voor de bescherming van kwetsbare ecosystemen en bedreigde planten- en diersoorten in op te nemen.
Sectoren		
Mijnbouw	1	Het beleid van Pensioenfonds Vervoer voor de mijnbouwsector is zeer slecht (score 1). In het verantwoord investeringsbeleid is opgenomen dat bedrijven zich dienen te houden aan de <i>UN Global Compact</i> principes met betrekking tot arbeidsrechten, anti-corruptie en milieu. Het ontbreekt aan sectorspecifiek beleid zoals bescherming van kwetsbare natuurgebieden, de verwerking van mijnafval en respect voor de landrechten van de lokale (inheemse) bevolking.
Olie en gas	1	Het beleid van Pensioenfonds Vervoer voor de olie- en gasector is zeer slecht (score 1). In het verantwoord investeringsbeleid is opgenomen dat bedrijven zich dienen te houden aan de <i>UN Global Compact</i> principes met betrekking tot arbeidsrechten, anti-corruptie en milieu. Het ontbreekt aan sectorspecifiek beleid zoals bescherming van kwetsbare natuurgebieden, respect voor de landrechten van de lokale (inheemse) bevolking en uitsluiting van omstreden vormen van olie- en gaswinning, zoals boren in het Noordpoolgebied, schalieolie- en gas en teerzandolie.

Onderwerp	Score	Toelichting
Voeding	1	Het beleid van Pensioenfonds Vervoer voor landbouw en voeding is zeer slecht (score 1). In het verantwoord investeringsbeleid is opgenomen dat bedrijven zich dienen te houden aan de <i>UN Global Compact</i> principes met betrekking tot arbeidsrechten, anti-corruptie en milieu. Het ontbreekt aan sectorspecifiek beleid zoals bescherming van kwetsbare natuurgebieden, respect voor de landrechten van de lokale (inheemse) bevolking bij de verwerving van land en grondstoffen, en het gebruik van certificeringsstandaarden op het gebied van arbeidsomstandigheden, milieu en dierenwelzijn.
Wapens	3	Pensioenfonds Vervoer investeert niet in controversiële wapens, zoals antipersoonsmijnen, clustermunitie, biologische, en chemische wapens. Ook sluit het pensioenfondsen bedrijven uit die nucleaire wapens produceren of verhandelen in strijd met het Non-proliferatieverdrag. Het beleid van Pensioenfonds Vervoer voor wapenproductie- en handel is ruim onvoldoende (score 3). Het ontbreekt aan beleid gericht op omstreden wapenhandel, zoals handel in wapens en andere militaire goederen met dictatoriale of corrupte regimes, en regimes betrokken bij mensenrechtenschendingen.
Woningbouw en vastgoed	1	Vastgoedfondsen waar Pensioenfonds Vervoer in investeert moeten deel uitmaken van de <i>Global Real Estate Sustainability Benchmark</i> (GRESB), een duurzaamheidsmeetlat voor vastgoedfondsen en vastgoedportefeuilles. Bij aankoop, (her)ontwikkelen en regulier onderhoud van panden waarin Pensioenfonds Vervoer direct belegt, wordt daar waar mogelijk de duurzaamheid van deze panden verbeterd. Het beleid van Pensioenfonds Vervoer voor woningbouw en vastgoed is zeer slecht (score 1). Het ontbreekt onder meer aan beleid op het gebied van gezondheid en veiligheid in de bouwsector en het gebruik van duurzame materialen, zoals FSC-hout.
Bedrijfsvoering		
Transparantie en verantwoording	6	Op het gebied van transparantie en verantwoording scoort Pensioenfonds Vervoer voldoende (score 6). Het pensioenfonds publiceert in het jaarverslag over de inhoud en resultaten van het duurzaamheidsbeleid. Het geeft inzicht in de regio's en sectoren waarin het investeert en publiceert de namen van overheden en bedrijven waarin het belegt. Ook geeft het openheid van zaken met hoeveel bedrijven interactie is geweest over sociale en milieuonderwerpen (engagement) maar niet welke onderwerpen zijn besproken en in hoeverre er resultaat is bereikt. Het pensioenfonds publiceert een lijst van bedrijven die zijn uitgesloten van investering en de reden waarom. Het stemgedrag op aandeelhoudersvergaderingen van bedrijven waarin het belegt is openbaar. Het pensioenfonds heeft geen klachtenprocedure die ook voor derden toegankelijk is (anders dan deelnemers en werkgevers).

2.7 Pensioenfondsen Zorg en Welzijn (PFZW)

2.7.1 Profiel

Stichting Pensioenfonds Zorg en Welzijn (PFZW) is het bedrijfstakpensioenfonds voor werkgevers en werknemers in de gezondheidszorg en welzijnssector in Nederland. Het pensioenfonds is gevestigd in Utrecht, heeft 2,7 miljoen deelnemers en had eind december 2017 17,8 werknemers (in fte).³¹

PFZW heeft alle asset managementtaken uitbesteed aan PGGM. PGGM en PFZW waren vroeger één organisatie, maar in 2008 is die gesplitst in twee organisaties. PGGM en PFZW worden echter nog steeds als één fiscale entiteit beschouwd. PFZW heeft de beslissingsbevoegdheid over bepaalde kwesties met betrekking tot het vermogensbeheer door PGGM.³² PGGM beheert ook het vermogen van andere pensioenfondsen, waaronder Stichting Pensioenfonds voor Huisartsen (€ 10,5 miljard) en Stichting Bedrijfstakpensioenfonds voor het Schilders-, Afwerkings- en Glaszetbedrijf (€ 7 miljard). Eind 2017 bedroeg het totale vermogen van PFZW € 216,3 miljard, waarvan € 215,2 miljard investeringen.³³ Op 30 april 2018 bedroeg de gemiddelde dekkinggraad over de laatste 12 maanden 100,1%.³⁴

2.7.2 Relevante investeringscategorieën

Tabel 16 presenteert een analyse van de door het Eerlijk Pensioenlabel gehanteerde investeringscategorieën die relevant zijn voor Pensioenfonds Zorg en Welzijn (PFZW). Zoals te zien in de tabel is het pensioenfonds actief in één van de vier investeringscategorieën.

Tabel 16 Analyse relevante investeringscategorieën voor PFZW (in € miljard)

Investeringscategorie	Soort vermogen	Waarde eind 2017	%	Relevant
Zakelijke kredietverlening	Leningen en kredieten aan bedrijven (MNOs/MKB)	-		Nee
Projectfinanciering	(Opgenomen in leningen aan bedrijven)	-		Nee
Beleggingen op de balans	Aandelen			Ja
	Private equity (incl. infrastructuur)	53,9	24,9%	
	Bedrijfsobligaties	11,9	5,5%	
	Staatsobligaties	18,8	8,7%	
	Hypotheekleningen	51,9	24,0%	
	Derivaten	1,7	0,8%	
	Vastgoed	17,8	8,2%	
	Overige/niet gedefinieerd	23,3	10,8%	
Hypotheekleningen	Hypotheekleningen	-		Nee
	Ander vermogen op de balans	1,1	0,5%	
	Totale balans	216,3	100,0%	

Bron: Pensioenfonds Zorg en Welzijn (2018, april), *Jaarverslag 2017*, p. 88, 111, 114-118; PGGM (2018, april), *Jaarverslag 2017*, p. 5, 9.

2.7.3 Overzicht beleidsscores

Tabel 17 geeft een overzicht van de scores voor het maatschappelijk verantwoord beleggingsbeleid van Pensioenfonds Zorg en Welzijn (PFZW). De beoordeling is gebaseerd op het beleid voor beleggingen op de balans van PFZW.

Tabel 17 Toelichting beleidsscores PFZW

Onderwerp	Score	Toelichting
Thema's		
Arbeidsrechten	8	Het beleid van Pensioenfonds Zorg en Welzijn (PFZW) voor het thema arbeidsrechten is goed (score 8). PFZW verwacht van bedrijven dat ze zich houden aan de <i>UN Global Compact</i> principes waaronder naleving van fundamentele internationale arbeidsrechten: vrijheid van organisatie en het recht op collectieve loononderhandeling; geen gedwongen of dwangarbeid; geen kinderarbeid; en vrijheid van discriminatie. Verder onderschrijft PFZW de <i>IFC Performance Standards</i> waaronder arbeidsnormen op het gebied van gezondheid en veiligheid, gelijke behandeling van migrantenarbeid, klachtenprocedures voor werknemers en integratie van arbeidsnormen in de bedrijfsvoering en het inkoopbeleid. Wat onder meer ontbreekt, is beleid ten aanzien van maximum werktijden en garandering van een leefbaar loon.
Belastingen	1	Het beleid van Pensioenfonds Zorg en Welzijn (PFZW) voor het thema belastingen is zeer slecht (score 1). PFZW verlangt niet van bedrijven dat ze geen bedrijfsconstructies opzetten met als voornaamste doel om belastingvoordeel te behalen. Ook wordt niet van bedrijven verwacht om openheid van zaken te geven over de bedrijfsstructuur en per land waarin het actief is openheid van zaken te geven over belastingbetalingen aan en subsidies van overheden. Verder wordt niet geëist dat bedrijven een managementsysteem invoeren om direct actie te kunnen ondernemen als medewerkers zich schuldig maken aan belastingontduiking.
Corruptie	2	Pensioenfonds Zorg en Welzijn (PFZW) heeft een interne gedragscode om belangenverstremgeling tegen te gaan en verwacht van bedrijven dat zij zich houden aan de <i>UN Global Compact</i> principes die voorschrijven dat bedrijven zich onthouden van corruptie, afpersing en omkoping. Het beleid van PFZW voor het thema corruptie is slecht (score 2). PFZW kan het beleid verder verbeteren door er integriteitsrisico's als witwassen, fraude, misbruik van voorwetenschap, belangenverstremgeling, corruptie en terrorismefinanciering in op te nemen en van bedrijven waarin het investeert te verlangen dat ze transparant zijn over hun organisatie- en eigendomsstructuur en over lobbyactiviteiten gericht op beïnvloeding van internationale wet- en regelgeving.

Onderwerp	Score	Toelichting
Dierenwelzijn	1	Het beleid van Pensioenfonds Zorg en Welzijn (PFZW) voor het thema dierenwelzijn is zeer slecht (score 1). In het maatschappelijk verantwoord beleggingsbeleid is geen aandacht voor dierenbescherming. PFZW kan het beleid verbeteren door de 'Vijf Vrijheden' van dieren te onderschrijven, niet te investeren in cosmeticabedrijven die gebruik maken van proefdieren of in bedrijven betrokken bij de handel en productie van bont. Bij investeringen in de veehouderij en vleesindustrie kan het pensioenfonds van bedrijven eisen dat zij geen extreem beperkende huisvestingmethoden gebruiken, zo min mogelijk antibiotica toedienen, veetransport beperken tot maximaal acht uur en gebruik maken van certificeringsstandaarden voor dierenwelzijn.
Gendergelijkheid	2	Het pensioenbestuur en het adviespanel van Pensioenfonds Zorg en Welzijn (PFZW) bestaat voor meer dan de helft uit vrouwen, en bij de Raad van Toezicht is 1 op de 3 leden vrouw. Verder onderschrijft PFZW de IFC Performance Standards waaronder gelijke beloning van vrouwen. Maar het beleggingsbeleid voor het thema gendergelijkheid schiet op andere punten te kort en is slecht (score 2). Het pensioenfonds kan het beleid verbeteren door voor de eigen bedrijfsvoering en voor bedrijven waarin het investeert een zerotolerance beleid op het gebied van genderdiscriminatie in te voeren en streefcijfers over vrouwenparticipatie op te leggen.
Gezondheid	2	Pensioenfonds Zorg en Welzijn (PFZW) voert een dialoog met farmaceutische bedrijven om toegang tot betaalbare medicijnen te bevorderen, zowel in ontwikkelde als in ontwikkelingslanden. De tabaksindustrie wordt uitgesloten van investeringen. Verder onderschrijft PFZW de IFC Performance Standards waarin is vastgelegd dat bedrijven zorgen voor veilige en gezonde werkomstandigheden. Het beleid van PFZW voor het thema gezondheid is slecht (score 2). Het pensioenfonds kan het beleid verbeteren door erin op te nemen dat bedrijven zich houden aan internationale standaarden voor de productie, handel en het gebruik van (gevaarlijke) chemische stoffen.
Klimaatverandering	2	Het beleid van Pensioenfonds Zorg en Welzijn (PFZW) voor het thema klimaatverandering is slecht (score 2). PFZW stelt zich ten doel om in 2020 de CO ₂ uitstoot van de aandelenportefeuille te halveren, in vergelijking met het niveau van 2015, en doet verslag van de resultaten. Ook wordt gerapporteerd over klimaat gerelateerde risico's voor de aandelen- en bedrijfsobligatieportefeuilles volgens de aanbevelingen van de <i>Task Force on Climate-related Financial Disclosures</i> . PFZW is verder aangesloten bij Climate Action 100+, een engagementinitiatief van bijna 300 investeerders gericht op vermindering van en transparantie over de uitstoot van broeikasgassen van de top 100 meest vervuilende bedrijven. Het pensioenfonds kan het beleid verder verbeteren door investeringen in zeer vervuilende energiebronnen zoals steenkool, schaliegas en teerzandolie uit te sluiten.

Onderwerp	Score	Toelichting
Mensenrechten	5	Het beleid van Pensioenfonds Zorg en Welzijn (PFZW) voor het thema mensenrechten is twijfelachtig (score 5). PFZW verwacht van bedrijven dat ze zich houden aan de <i>UN Global Compact</i> principes. Bedrijven dienen het risico van betrokkenheid bij mensenrechtenschendingen nu of in de toekomst te voorkomen, klachtenprocedures op te stellen en genoegdoening te garanderen bij mensenrechtenschendingen. Ook dienen bedrijven bij de verwerving van land en grondstoffen de landrechten van de lokale (inheemse) bevolking te respecteren maar niet die van alle betrokken landgebruikers. PFZW kan het beleid verder verbeteren door de bescherming van landrechten uit te breiden en van bedrijven te verlangen dat zij naleving van mensenrechten opnemen in contracten met toeleveranciers.
Natuur	1	Waterschaarste is een aandachtsgebied voor Pensioenfonds Zorg en Welzijn (PFZW). Het pensioenfonds investeert in duurzaam waterbeheer en verwacht van bedrijven dat zij inzicht geven in de mogelijke risico's van waterschaarste als gevolg van hun activiteiten. Het beleid van PFZW voor het thema natuur is zeer slecht (score 1). Het ontbreekt aan beleid voor behoud van biodiversiteit en naleving van internationale standaarden voor de bescherming van kwetsbare ecosystemen en bedreigde planten- en diersoorten.
Sectoren		
Mijnbouw	2	Het beleid van Pensioenfonds Zorg en Welzijn (PFZW) voor de mijnbouwsector is slecht (score 2). In het verantwoord investeringsbeleid is opgenomen dat bedrijven zich dienen te houden aan de <i>UN Global Compact</i> principes met betrekking tot arbeidsrechten, anti-corruptie en milieu, de landrechten van de inheemse bevolking moeten respecteren, genoegdoening garanderen in het geval van mensenrechtenschendingen en het risico op waterschaarste als gevolg van hun activiteiten in kaart brengen. Het ontbreekt aan sectorspecifiek beleid zoals bescherming van kwetsbare natuurgebieden en de verwerking van mijnafval.
Olie en gas	2	Het beleid van Pensioenfonds Zorg en Welzijn (PFZW) voor de olie- en gassector is slecht (score 2). In het verantwoord investeringsbeleid is opgenomen dat bedrijven zich dienen te houden aan de <i>UN Global Compact</i> principes met betrekking tot arbeidsrechten, anti-corruptie en milieu, en de landrechten van de inheemse bevolking moeten respecteren, genoegdoening garanderen in het geval van mensenrechtenschendingen en het risico op waterschaarste als gevolg van hun activiteiten in kaart brengen. Het ontbreekt aan sectorspecifiek beleid zoals bescherming van kwetsbare natuurgebieden en uitsluiting van omstreden vormen van olie- en gaswinning, zoals boren in het Noordpoolgebied, schalieolie- en gas en teerzandolie.

Onderwerp	Score	Toelichting
Voeding	2	Het beleid van Pensioenfonds Zorg en Welzijn voor landbouw en voeding is slecht (score 2). In het verantwoord investeringsbeleid is opgenomen dat bedrijven zich dienen te houden aan de <i>UN Global Compact</i> principes met betrekking tot arbeidsrechten, anti-corruptie en milieu en voert een dialoog met bedrijven over verbetering van arbeidsomstandigheden in de toeleveringsketen. Het pensioenfonds verwacht van bedrijven dat ze bij de verwerving van land en grondstoffen het principe van vrijwillige, voorafgaande en geïnformeerde instemming van de inheemse bevolking toepassen en de risico's op waterschaarste als gevolg van hun activiteiten in kaart brengen. Het ontbreekt aan sectorspecifiek beleid zoals bescherming van kwetsbare natuurgebieden en het gebruik van certificeringsstandaarden op het gebied van arbeidsomstandigheden, milieu en dierenwelzijn.
Wapens	4	Pensioenfonds Zorg en Welzijn (PFZW) investeert niet in controversiële wapens, zoals antipersoonsmijnen, clustermunities, nucleaire wapens, biologische en chemische wapens. Het beleid van PFZW voor wapenproductie- en handel is onvoldoende (score 4). Het ontbreekt aan beleid gericht op omstrede wapenhandel, zoals handel in wapens en andere militaire goederen met dictatoriale of corrupte regimes, en regimes betrokken bij mensenrechtenschendingen.
Woningbouw en vastgoed	1	Het beleid van Pensioenfonds Zorg en Welzijn voor woningbouw en vastgoed is zeer slecht (score 1). In het verantwoord investeringsbeleid is opgenomen dat bedrijven zich dienen te houden aan de <i>UN Global Compact</i> principes met betrekking tot arbeidsrechten, anti-corruptie en milieu. De vastgoedportefeuille van PFZW scoort bovengemiddeld op de <i>Global Real Estate Sustainability Benchmark</i> (GRESB) meetlat. Het ontbreekt onder meer aan beleid op het gebied van gezondheid en veiligheid op bouwlocaties, het gebruik van duurzame materialen, zoals FSC-hout, en terugdringing van het energieverbruik in bestaande bouw.
Bedrijfsvoering		
Transparantie en verantwoording	7	Pensioenfonds Zorg en Welzijn (PFZW) scoort ruim voldoende (score 7) voor Transparantie & Verantwoording. Het pensioenfonds publiceert in het jaarverslag over de inhoud en resultaten van het verantwoord beleggingsbeleid. PFZW geeft inzicht in de regio's en sectoren waarin het investeert en publiceert de namen van bedrijven waarin het belegt, niet van overheden. Ook geeft het openheid van zaken met hoeveel bedrijven interactie is geweest over sociale en milieuonderwerpen (engagement). Het pensioenfonds geeft informatie over het aantal bedrijven dat is uitgesloten van investering maar geeft geen namen. Het stemgedrag op aandeelhoudersvergaderingen van bedrijven waarin het belegt is openbaar. Het pensioenfonds heeft geen klachtenprocedure die ook voor derden toegankelijk is (anders dan deelnemers en werkgevers).

2.8 Pensioenfonds van de Metalektro (PME)

2.8.1 Profiel

Pensioenfonds van de Metalektro (PME) is het bedrijfstakpensioenfonds voor werkgevers en werknemers in de metaalsector en elektrotechniek. Het pensioenfonds is gevestigd in Amsterdam, heeft 625.100 deelnemers en had eind december 26 medewerkers (21,1 fte) in dienst.³⁵

PME heeft alle asset managementtaken uitbesteed aan MN. MN belegt een deel van de activa zelf en heeft de resterende taken uitbesteed aan externe vermogensbeheerders.³⁶ Stichting Administratiekantoor MN, waarvan PME een van de vier bestuursleden is, controleert 95% van de aandelen van MN.³⁷ Via Stichting Administratiekantoor MN controleert PME effectief 16,7% van de aandelen van MN.³⁸ Eind 2017 bedroeg het totale vermogen van PME € 48,8 miljard, waarvan € 48,5 miljard investeringen.³⁹ Op 30 juni 2018 bedroeg de gemiddelde dekkingsgraad over de laatste 12 maanden 101,4%.⁴⁰

2.8.2 Relevante investeringscategorieën

Tabel 18 presenteert een analyse van de door het Eerlijk Pensioenlabel gehanteerde investeringscategorieën die relevant zijn voor PME. Zoals te zien in de tabel is het pensioenfonds actief in één van de vier investeringscategorieën.

Tabel 18 Analyse relevante investeringscategorieën voor PME (in € miljard)

Investeringscategorie	Soort vermogen	Waarde eind 2017	%	Relevant
Zakelijke kredietverlening	Leningen en kredieten aan bedrijven (MNOs/MKB)	-		Nee
Projectfinanciering	(Opgenomen in leningen aan bedrijven)	-		Nee
Beleggingen op de balans	Aandelen	16,2	33,2%	Ja
	Private equity (incl. infrastructuur)	0,9	1,8%	
	Bedrijfsobligaties	10,2	21,0%	
	Staatsobligaties	14,9	30,6%	
	Hypotheken	2,1	4,3%	
	Derivaten	1,0	2,0%	
	Vastgoed	2,5	5,1%	
	Overige/niet gedefinieerd	0,7	1,5%	
Hypotheken	Hypotheekleningen	-		Nee
	Ander vermogen op de balans	0,2	0,5%	
	Totale balans	48,8	100,0%	

Bron: PME (2018, mei), *Jaarverslag 2017*, p. 65, 73, 89, 93, 106, 109.

2.8.3 Overzicht beleidsscores

Tabel 19 geeft een overzicht van de scores voor het maatschappelijk verantwoord beleggingsbeleid van PME. De beoordeling is gebaseerd op het beleid voor beleggingen op de balans van PME.

Tabel 19 Toelichting beleidsscores PME

Onderwerp	Score	Toelichting
Thema's		
Arbeidsrechten	5	Het beleid van PME voor het thema arbeidsrechten is twijfelachtig (score 5). Bedrijven waarin PME investeert dienen zich te houden aan de <i>UN Global Compact</i> principes en de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens, waaronder vier fundamentele arbeidsrechten: vrijheid van organisatie en het recht op collectieve loononderhandeling; geen gedwongen of dwangarbeid; geen kinderarbeid; vrijheid van discriminatie; en maximum werktijden. Bedrijven waarin PME investeert worden geacht zich te houden aan de OESO-richtlijnen voor multinationale ondernemingen en naleving van internationale arbeidsnormen opnemen in de bedrijfsvoering en het inkoopbeleid. Wat ontbreekt in het beleid is gezondheid en veiligheid op de werkvloer, gelijke behandeling van migrantenarbeid en het recht op een leefbaar loon.
Belastingen	2	Het beleid van PME voor het thema belastingen is slecht (score 2). PME verwacht van bedrijven waarin het investeert dat zij zich houden aan de OESO-richtlijnen voor multinationale ondernemingen. Die schrijven voor dat bedrijven geen ondernemingsstructuren opzetten met als voornaamste doel belastingontwijking en afspraken over belastingbetalingen opnemen in contracten met toeleveranciers. PME kan het beleid verbeteren door erin op te nemen dat bedrijven transparant zijn over de bedrijfsstructuur, per land openheid van zaken geven over belastingbetalingen aan en subsidies van overheden, en een managementsysteem invoeren om direct actie te kunnen ondernemen als medewerkers zich schuldig maken aan belastingontduiking.
Corruptie	5	Het beleid van PME voor het thema corruptie is twijfelachtig (score 5). In de interne gedragscode is vastgelegd dat elke schijn van belangenverstremgeling moet worden vermeden en bestuurders, leden van het verantwoordingsorgaan en medewerkers van het pensioenbureau zijn verplicht om elk (potentieel) belangenconflict direct te melden. Bedrijven waarin PME investeert worden geacht zich te houden aan de OESO-richtlijnen voor multinationale ondernemingen die voorschrijven dat bedrijven zich onthouden van corruptie, afpersing en omkoping, een managementsysteem hebben om direct te kunnen ingrijpen als het vermoeden bestaat van corruptie, en transparant zijn over hun lobbyactiviteiten ter beïnvloeding van (internationale) wet- en regelgeving. Wat ontbreekt, is beleid om witwassen of terrorismefinanciering tegen te gaan of van bedrijven te verlangen dat ze transparant zijn over hun organisatie- en eigendomsstructuur.

Onderwerp	Score	Toelichting
Dierenwelzijn	1	Het beleid van PME voor het thema dierenwelzijn is zeer slecht (score 1). In het maatschappelijk verantwoord beleggingsbeleid is geen aandacht voor dierenbescherming. Het pensioenfonds kan het beleid verbeteren door de 'Vijf Vrijheden' van dieren te onderschrijven, niet te investeren in cosmeticabedrijven die gebruik maken van proefdieren of in bedrijven betrokken bij de handel en productie van bont. Bij investeringen in de veehouderij en vleesindustrie kan het pensioenfonds van bedrijven eisen dat zij geen extreem beperkende huisvestingmethoden gebruiken, zo min mogelijk antibiotica toedienen, veetransport beperken tot maximaal acht uur en gebruik maken van certificeringsstandaarden voor dierenwelzijn.
Gendergelijkheid	1	Het beleid van PME voor gendergelijkheid is zeer slecht (score 1). Het pensioenfonds voldoet aan de Code Pensioenfondsen rond participatie van vrouwen in het bestuur (1 van 9) maar geeft geen informatie over de man/vrouwverhouding in het Verantwoordingsorgaan. Dit is lager dan 30%. Als onderdeel van het stembeleid stemt PME tegen de (zittende) voorzitter van het nominatiecomité als er geen vrouwen in het bestuur zitten of als er geen vrouwelijke kandidaten worden voorgesteld. Het pensioenfonds kan het beleid verbeteren door voor de eigen bedrijfsvoering en voor bedrijven waarin het investeert een zerotolerance beleid op het gebied van genderdiscriminatie in te voeren, gelijke beloning voor vrouwen te garanderen en streefcijfers over vrouwenparticipatie op te leggen.
Gezondheid	3	Het beleid van PME voor het thema gezondheid is ruim onvoldoende (score 3). Bedrijven waarin PME investeert worden geacht zich te houden aan de OESO-richtlijnen voor multinationale ondernemingen die voorschrijven dat bedrijven voorzorgsmaatregelen nemen om de gezondheid van werknemers, klanten en omwonenden te beschermen en het voorzorgsprincipe hanteren bij toepassing van chemicaliën. Bedrijven dienen zich te houden aan internationale richtlijnen over de productie en het gebruik van giftige stoffen. PME sluit bedrijven waarvan de omzet voor 75% of meer afkomstig is uit de productie van tabak(sproducten) uit van investering. PME kan het beleid verder verbeteren door in dialoog met farmaceutische bedrijven om toegang tot betaalbare medicijnen te bevorderen.

Onderwerp	Score	Toelichting
Klimaatverandering	3	Het beleid van PME voor het thema klimaatverandering is ruim onvoldoende (score 3). PME geeft inzicht in de CO ₂ uitstoot van de aandelenportefeuille en heeft als doelstelling dat die in 2021 25% lager is dan in 2015. Ook publiceert het pensioenfonds de scenario-analyses van klimaat gerelateerde risico's voor de aandelen- en bedrijfsobligatieportefeuilles en volgt daarbij de aanbevelingen van de <i>Task Force on Climate-related Financial Disclosures</i> . PME voert sinds begin 2016 een dialoog met de top 10 bedrijven met de hoogste CO ₂ uitstoot, in de olie- en gasector, en in de nuts- en utiliteitsector. Eind 2017 liep dit programma twee jaar. Bij onvoldoende resultaat kan PME besluiten het bedrijf uit te sluiten. Bedrijven die meer dan 75% van hun omzet halen uit de winning van teerzandolie worden uitgesloten van investering. Ook steenkoolproducenten worden uitgesloten van belegging en PME heeft haar aandelen in kolenproducenten verkocht. Het Pensioenfonds kan het beleid verder verbeteren door ook investeringen in kolengestookte energiecentrales af te bouwen.
Mensenrechten	3	Het beleid van PME voor het thema mensenrechten is ruim onvoldoende (score 3). PME belegt niet in bedrijven die de <i>UN Global Compact</i> principes schenden. Bedrijven dienen het risico van betrokkenheid bij mensenrechtenschendingen nu of in de toekomst te voorkomen, klachtenprocedures op te stellen en genoegdoening te garanderen bij mensenrechtenschendingen. Bedrijven waarin PME investeert worden geacht zich te houden aan de OESO-richtlijnen voor multinationale ondernemingen die voorschrijven dat ze naleving van mensenrechten opnemen in hun bedrijfsvoering en inkoopbeleid. Het pensioenfonds kan het beleid verder verbeteren door van bedrijven te verlangen dat zij bij de verwerving van land en grondstoffen de landrechten van de lokale (inheemse) bevolking respecteren en naleving van mensenrechten opnemen in contracten met toeleveranciers.
Natuur	1	Het beleid van PME voor het thema natuur is zeer slecht (score 1). PME belegt niet in bedrijven die producten maken of diensten leveren die in strijd zijn met internationale verdragen over beschermde planten- en diersoorten (CITES). Overig relevant beleid ontbreekt. Het pensioenfonds kan het beleid verder verbeteren door meer aandacht te besteden aan behoud van biodiversiteit en er naleving van internationale standaarden voor de bescherming van kwetsbare ecosystemen en natuurgebieden in op te nemen.

Onderwerp	Score	Toelichting
Sectoren		
Mijnbouw	3	Het beleid van PME voor de mijnbouwsector is ruim onvoldoende (score 3). Investerings in steenkoolproducenten worden uitgesloten. Dit geldt zowel voor thermische als metallurgische steenkool. In het verantwoord investeringsbeleid is opgenomen dat bedrijven zich dienen te houden aan de UN Global Compact principes met betrekking tot arbeidsrechten, anti-corruptie en milieu, en aan de OESO-richtlijnen voor multinationale ondernemingen die voorschrijven dat bedrijven in elk land waar ze actief zijn belasting afdragen. Het ontbreekt aan sectorspecifiek beleid zoals bescherming van kwetsbare natuurgebieden, de verwerking van mijnafval en respect voor de landrechten van de lokale (inheemse) bevolking.
Olie en gas	2	Het beleid van PME voor de olie- en gassector is slecht (score 2). In het verantwoord investeringsbeleid is opgenomen dat bedrijven zich dienen te houden aan de UN Global Compact principes met betrekking tot arbeidsrechten, anti-corruptie en milieu, en aan de OESO-richtlijnen voor multinationale ondernemingen die voorschrijven dat bedrijven in elk land waar ze actief zijn belasting afdragen. Bedrijven die meer dan 75% van hun omzet halen uit de winning van teerzandolie worden uitgesloten van investering. Het ontbreekt aan sectorspecifiek beleid zoals bescherming van kwetsbare natuurgebieden, respect voor de landrechten van de lokale (inheemse) bevolking en uitsluiting van andere omstrede vormen van olie- en gaswinning, zoals boren in het Noordpoolgebied, en schalieolie- en gas.
Voeding	1	Het beleid van PME voor landbouw en voeding is zeer slecht (score 1). In het verantwoord investeringsbeleid is opgenomen dat bedrijven zich dienen te houden aan de <i>UN Global Compact</i> principes en de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens met betrekking tot arbeidsrechten, anti-corruptie en milieu, en voedselzekerheid. Het ontbreekt aan sectorspecifiek beleid zoals bescherming van kwetsbare natuurgebieden, respect voor de landrechten van de lokale (inheemse) bevolking bij de verwerving van land en grondstoffen, en het gebruik van certificeringsstandaarden op het gebied van arbeidsomstandigheden, milieu en dierenwelzijn.
Wapens	4	PME investeert niet in controversiële wapens, zoals antipersoonsmijnen, clustermunitie, biologische, en chemische wapens. Ook sluit het pensioenfondsen bedrijven uit die nucleaire wapens produceren of verhandelen in strijd met het Non-proliferatieverdrag. Ook investeert PME niet in bedrijven die conventionele wapens verkopen aan landen die vallen onder een wapenembargo van de VN of EU en waarbij het risico op inzet van die wapens tegen burgers hoog is. Het beleid van PME voor wapenproductie- en handel is onvoldoende (score 4). Het ontbreekt aan beleid gericht op omstrede wapenhandel, zoals handel in wapens en andere militaire goederen met dictatoriale of corrupte regimes, en regimes betrokken bij mensenrechtenschendingen.

Onderwerp	Score	Toelichting
Woningbouw en vastgoed	2	Het beleid van PME voor woningbouw en vastgoed is slecht (score 2). PME is in Nederland eigenaar van duizenden woningen, winkels en kantoren in Nederland. Nieuw aangekochte woningen hebben minimaal energielabel C. PME gebruikt de <i>Global Real Estate Sustainability Benchmark</i> (GRESB) om het duurzaamheidsgehalte van de vastgoedportefeuille te meten maar geeft geen informatie over de hoogte van de score. Het ontbreekt onder meer aan beleid op het gebied van gezondheid en veiligheid in de bouwsector en het gebruik van duurzame materialen, zoals FSC-hout.
Bedrijfsvoering		
Transparantie en verantwoording	6	Op het gebied van transparantie en verantwoording scoort PME voldoende (score 6). Het pensioenfonds publiceert in het jaarverslag over de inhoud en resultaten van het duurzaamheidsbeleid. Het geeft inzicht in de regio's en sectoren waarin het investeert en publiceert de namen van overheden en bedrijven waarin het belegt. Ook geeft het openheid van zaken met hoeveel bedrijven interactie is geweest over sociale en milieuonderwerpen (engagement) en welke onderwerpen zijn besproken. Bij onvoldoende resultaat kan een bedrijf worden uitgesloten en wordt opgenomen in de uitsluitingslijst, inclusief de reden waarom. Het stemgedrag op aandeelhoudersvergaderingen van bedrijven waarin PME belegt is openbaar. PME consulteert haar deelnemers over de invulling van het verantwoord beleggingsbeleid: klimaatverandering, verbetering van arbeidsomstandigheden in de makindustrie en een beheerst beloningsbeleid. Het pensioenfonds heeft geen klachtenprocedure die ook voor derden toegankelijk is (anders dan deelnemers en werkgevers).

2.9 Pensioenfonds Metaal en Techniek (PMT)

2.9.1 Profiel

Pensioenfonds Metaal en Techniek (PMT) is het pensioenfonds voor werkgevers en werknemers in de bedrijfstak Metaal en Techniek in Nederland. Het pensioenfonds is gevestigd in Rijswijk, heeft 1,4 miljoen deelnemers en had eind december 35 medewerkers in dienst.⁴¹

PMT heeft alle asset managementtaken uitbesteed aan MN. MN belegt een deel van de activa zelf en heeft de resterende taken uitbesteed aan externe vermogensbeheerders.⁴² PMT is een van de vier bestuursleden van Stichting Administratiekantoor MN, die 95% van de aandelen van MN in handen heeft.⁴³ Via Stichting Administratiekantoor MN controleert PMT effectief 78,3% van de aandelen van MN.⁴⁴ Eind 2017 bedroeg het totale vermogen van PMT € 75,5 miljard, waarvan € 71 miljard investeringen.⁴⁵ Op 30 juni 2018 bedroeg de gemiddelde dekkingsgraad over de laatste 12 maanden 101,9%.⁴⁶

2.9.2 Relevante investeringscategorieën

Tabel 20 presenteert een analyse van de door het Eerlijk Pensioenlabel gehanteerde investeringscategorieën die relevant zijn voor PMT. Zoals te zien in de tabel is het pensioenfonds actief in één van de vier investeringscategorieën.

Tabel 20 Analyse van relevante investeringscategorieën voor PMT (in € miljard)

Investeringscategorie	Soort vermogen	Waarde eind 2017	%	Relevant
Zakelijke kredietverlening	Leningen en kredieten aan bedrijven (MNO's/MKB)	-		Nee
Projectfinanciering	(Opgenomen in leningen aan bedrijven)	-		Nee
Beleggingen op de balans	Aandelen	20,7	27,4%	Ja
	Private equity (incl. infrastructuur)	3,3	4,4%	
	Bedrijfsobligaties	13,7	18,1%	
	Staatsobligaties	19,2	25,5%	
	Hypotheke	2,6	3,4%	
	Derivaten	2,8	3,7%	
	Vastgoed	6,8	9,1%	
	Overige/niet gedefinieerd	6,3	8,4%	
	Hypotheke	Hypotheekleningen	-	
Ander vermogen op de balans			0,0%	
	Totale balans	75,5	100,0%	

Bron: PMT (2018, mei), *Jaarverslag 2017*, p. 60, 95, 101; MN (2018, mei), *Jaarverslag 2017*, p. 8.

2.9.3 Overzicht beleidsscores

Tabel 21 geeft een overzicht van de scores voor het maatschappelijk verantwoord beleggingsbeleid van PMT. De beoordeling is gebaseerd op het beleid voor beleggingen op de balans van PMT.

Tabel 21 Toelichting beleidsscores PMT

Onderwerp	Score	Toelichting
Thema's		
Arbeidsrechten	5	Het beleid van PMT voor het thema arbeidsrechten is twijfelachtig (score 5). Bedrijven waarin PMT investeert dienen zich te houden aan de <i>UN Global Compact</i> principes en de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens, waaronder vier fundamentele arbeidsrechten: vrijheid van organisatie en het recht op collectieve loononderhandeling; geen gedwongen of dwangarbeid; geen kinderarbeid; vrijheid van discriminatie; en maximum werktijden. Bedrijven moeten zich ook houden aan de OESO-richtlijnen voor multinationale ondernemingen waaronder naleving van internationale arbeidsnormen opnemen in de bedrijfsvoering en het inkoopbeleid. Wat ontbreekt in het beleid is gezondheid en veiligheid op de werkvloer, gelijke behandeling van migrantenarbeid en het recht op een leefbaar loon.

Onderwerp	Score	Toelichting
Belastingen	2	Het beleid van PMT voor het thema belastingen is slecht (score 2). PMT verwacht van bedrijven waarin het investeert dat zij zich houden aan de OESO-richtlijnen voor multinationale ondernemingen. Die schrijven voor dat bedrijven geen ondernemingsstructuren opzetten met als voornaamste doel belastingontwijking en afspraken over belastingbetalingen opnemen in contracten met toeleveranciers. PMT kan het beleid verbeteren door erin op te nemen dat bedrijven transparant zijn over de bedrijfsstructuur, per land openheid van zaken geven over belastingbetalingen aan en subsidies van overheden, en een managementsysteem invoeren om direct actie te kunnen ondernemen als medewerkers zich schuldig maken aan belastingontduiking.
Corruptie	4	Het beleid van PMT voor het thema corruptie is onvoldoende (score 4). Bedrijven waarin PMT investeert dienen zich te houden aan de <i>UN Global Compact</i> principes. In overeenstemming met de OESO-richtlijnen voor multinationale ondernemingen, moeten bedrijven zich onthouden van corruptie, afpersing en omkoping, een managementsysteem hebben om direct te kunnen ingrijpen als het vermoeden bestaat van corruptie, en transparant zijn over hun lobbyactiviteiten ter beïnvloeding van (internationale) wet- en regelgeving. Wat ontbreekt, is beleid om witwassen of terrorismefinanciering tegen te gaan of van bedrijven te verlangen dat ze transparant zijn over hun organisatie- en eigendomsstructuur.
Dierenwelzijn	1	Het beleid van PMT voor het thema dierenwelzijn is zeer slecht (score 1). In het maatschappelijk verantwoord beleggingsbeleid is geen aandacht voor dierenbescherming. Het pensioenfonds kan het beleid verbeteren door de 'Vijf Vrijheden' van dieren te onderschrijven, niet te investeren in cosmeticabedrijven die gebruik maken van proefdieren of in bedrijven betrokken bij de handel en productie van bont. Bij investeringen in de veehouderij en vleesindustrie kan het pensioenfonds van bedrijven eisen dat zij geen extreem beperkende huisvestingmethoden gebruiken, zo min mogelijk antibiotica toedienen, veetransport beperken tot maximaal acht uur en gebruik maken van certificeringsstandaarden voor dierenwelzijn.
Gendergelijkheid	1	Het beleid van PMT voor gendergelijkheid is zeer slecht (score 1). Het pensioenfonds voldoet aan de Code Pensioenfondsen rond participatie van vrouwen in het bestuur (1 van 12) en het Verantwoordingsorgaan (1 op 16): ten minste één man en één vrouw. Dit is lager dan 30%. De Raad van Toezicht heeft wel minimaal 30% vrouwen (1 op 3)., In het kader van actief aandeelhouderschap en als onderdeel van het stembeleid, stemt PMT tegen de (zittende) voorzitter van het nominatiecomité als er geen vrouwen in het bestuur zitten of als er geen vrouwelijke kandidaten worden voorgesteld. Het pensioenfonds kan het beleid verbeteren door voor de eigen bedrijfsvoering en voor bedrijven waarin het investeert een zerotolerance beleid op het gebied van genderdiscriminatie in te voeren, gelijke beloning voor vrouwen te garanderen en streefcijfers over vrouwenparticipatie op te leggen.

Onderwerp	Score	Toelichting
Gezondheid	3	Het beleid van PMT voor het thema gezondheid is ruim onvoldoende (score 3). Bedrijven waarin PMT investeert worden geacht zich te houden aan de OESO-richtlijnen voor multinationale ondernemingen die voorschrijven dat bedrijven voorzorgsmaatregelen nemen om de gezondheid van werknemers, klanten en omwonenden te beschermen en het voorzorgsprincipe hanteren bij het gebruik van chemicaliën. Bedrijven dienen zich te houden aan internationale richtlijnen (Montreal Protocol) over de productie en het gebruik van giftige stoffen. PMT investeert niet in de tabaksindustrie. Als ondertekenaar van het <i>Access to Medicine Investor Statement</i> , roept PMT bedrijven op om toegang tot betaalbare medicijnen (in ontwikkelingslanden) te bevorderen.
Klimaatverandering	2	Het beleid van PMT voor het thema klimaatverandering is slecht (score 2). PMT geeft inzicht in de CO ₂ uitstoot van de aandelenportefeuille maar heeft geen concrete doelstelling geformuleerd om die verder te verlagen. Wel voert PMT gesprekken met de top 10 bedrijven met de hoogste CO ₂ uitstoot zoals bedrijven in de olie- en gassector, en is aangesloten bij Climate Action 100+, een gezamenlijk engagementinitiatief van bijna 300 investeerders gericht op vermindering van en transparantie over de uitstoot van broeikasgassen van de top 100 meest vervuilende bedrijven. Het pensioenfonds kan het beleid verder verbeteren door concrete doelstellingen te formuleren over vermindering van de CO ₂ uitstoot van de beleggingsportefeuille en investeringen in bedrijven betrokken bij zeer vervuilende energiebronnen zoals steenkool, schaliegas en teerzandolie uit te sluiten.
Mensenrechten	3	Het beleid van PMT voor het thema mensenrechten is ruim onvoldoende (score 3). PMT belegt niet in bedrijven die de <i>UN Global Compact</i> principes schenden. Bedrijven dienen het risico van betrokkenheid bij mensenrechtenschendingen nu of in de toekomst te voorkomen, klachtenprocedures op te stellen en genoegdoening te garanderen bij mensenrechtenschendingen. Bedrijven waarin PMT investeert dienen zich te houden aan de OESO-richtlijnen voor multinationale ondernemingen die voorschrijven dat naleving van mensenrechten op te nemen in de bedrijfsvoering en het inkoopbeleid. Het pensioenfonds kan het beleid verder verbeteren door van bedrijven te verlangen dat zij bij de verwerving van land en grondstoffen de landrechten van de lokale (inheemse) bevolking respecteren en naleving van mensenrechten opnemen in contracten met toeleveranciers.
Natuur	1	Het beleid van PMT voor het thema natuur is zeer slecht (score 1). PMT belegt niet in bedrijven die producten maken of diensten leveren die in strijd zijn met internationale verdragen over beschermde planten- en diersoorten (CITES). Overig relevant beleid ontbreekt. Het pensioenfonds kan het beleid verder verbeteren door meer aandacht te besteden aan behoud van biodiversiteit en er naleving van internationale standaarden voor de bescherming van kwetsbare ecosystemen en natuurgebieden in op te nemen.

Onderwerp	Score	Toelichting
Sectoren		
Mijnbouw	2	Het beleid van PMT voor de mijnbouwsector is slecht (score 2). In het verantwoord investeringsbeleid is opgenomen dat bedrijven zich dienen te houden aan de <i>UN Global Compact</i> principes met betrekking tot arbeidsrechten, anti-corruptie en milieu, en aan de OESO-richtlijnen voor multinationale ondernemingen, die voorschrijven dat bedrijven in elk land waar ze actief zijn belasting afdragen. Het ontbreekt aan sectorspecifiek beleid zoals bescherming van kwetsbare natuurgebieden, de verwerking van mijnafval en respect voor de landrechten van de lokale (inheemse) bevolking.
Olie en gas	2	Het beleid van PMT voor de olie- en gassector is slecht (score 2). In het verantwoord investeringsbeleid is opgenomen dat bedrijven zich dienen te houden aan de <i>UN Global Compact</i> principes met betrekking tot arbeidsrechten, anti-corruptie en milieu, en aan de OESO-richtlijnen voor multinationale ondernemingen die voorschrijven dat bedrijven in elk land waar ze actief zijn belasting afdragen. Het ontbreekt aan sectorspecifiek beleid zoals bescherming van kwetsbare natuurgebieden, respect voor de landrechten van de lokale (inheemse) bevolking en uitsluiting van omstreden vormen van olie- en gaswinning, zoals boren in het Noordpoolgebied, schalieolie- en gas, en teerzandolie.
Voeding	1	Het beleid van PMT voor landbouw en voeding is zeer slecht (score 1). In het verantwoord investeringsbeleid is opgenomen dat bedrijven zich dienen te houden aan de <i>UN Global Compact</i> principes en de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens met betrekking tot arbeidsrechten, anti-corruptie en milieu, en voedselzekerheid. Het ontbreekt aan sectorspecifiek beleid zoals bescherming van kwetsbare natuurgebieden, respect voor de landrechten van de lokale (inheemse) bevolking bij de verwerving van land en grondstoffen, en het gebruik van certificeringsstandaarden op het gebied van arbeidsomstandigheden, milieu en dierenwelzijn.
Wapens	3	PMT investeert niet in controversiële wapens, zoals antipersoonsmijnen, clustermunitie, biologische, en chemische wapens. Ook sluit het pensioenfondsen bedrijven uit die nucleaire wapens produceren of verhandelen in strijd met het Non-proliferatieverdrag. Het beleid van PMT voor wapenproductie- en handel is ruim onvoldoende (score 3). Het ontbreekt aan beleid gericht op omstreden wapenhandel, zoals handel in wapens en andere militaire goederen met dictatoriale of corrupte regimes, en regimes betrokken bij mensenrechtenschendingen.

Onderwerp	Score	Toelichting
Woningbouw en vastgoed	3	Het beleid van PMT voor woningbouw en vastgoed is ruim onvoldoende (score 3). PMT belegt in woningen, winkels en kantoren in Nederland. Nieuw aangekochte woningen hebben allemaal een Energie Prestatie Coëfficiënt (EPC) van A+. Voor bestaande woningen geldt een minimale EPC van A. PMT heeft 80% van het huurwoningenbestand met een laag energielabel verduurzaamd. Daardoor zijn de woningen van een energielabel E/F naar gemiddeld een energielabel B gestegen. De komende jaren verwacht het fonds de overige 20% te laten isoleren. PMT gebruikt de <i>Global Real Estate Sustainability Benchmark</i> (GRESB) om het duurzaamheidsgehalte van de vastgoedportefeuille te meten maar geeft geen informatie over de hoogte van de score. Het ontbreekt onder meer aan beleid op het gebied van gezondheid en veiligheid in de bouwsector en het gebruik van duurzame materialen, zoals FSC-hout.
Bedrijfsvoering		
Transparantie en verantwoording	4	Op het gebied van transparantie en verantwoording scoort PMT onvoldoende (score 4). Het pensioenfonds publiceert in het jaarverslag over de inhoud en resultaten van het duurzaamheidsbeleid, maar niet volgens de GRI-richtlijnen voor duurzaamheidsverslaglegging. PMT publiceert de namen van overheden waarin het belegt, niet die van bedrijven. PMT geeft onvoldoende inzicht in de regio's en sectoren waarin het investeert. Het pensioenfonds geeft openheid van zaken met hoeveel bedrijven interactie is geweest over sociale en milieuonderwerpen (engagement), welke onderwerpen zijn besproken en welke tijdslijnen worden gehanteerd (twee jaar). Bij onvoldoende resultaat komt een bedrijf op de uitsluitingslijst, die beschikbaar is op de website. Het stemgedrag op aandeelhoudersvergaderingen van bedrijven waarin PMT belegt is openbaar. PMT consulteert haar deelnemers over de invulling van het verantwoord beleggingsbeleid: klimaatverandering, verbetering van arbeidsomstandigheden in de makindustrie en een beheerst beloningsbeleid. Het pensioenfonds heeft geen klachtenprocedure die ook voor derden toegankelijk is (anders dan deelnemers en werkgevers).

2.10 Stichting Pensioenfonds voor Personeelsdiensten (StiPP)

2.10.1 Profiel

Stichting Pensioenfonds voor Personeelsdiensten (StiPP) is het bedrijfstakpensioenfonds voor uitzendkrachten, gedetacheerde medewerkers en payrollers in Nederland. Het pensioenfonds is gevestigd in Amsterdam, heeft 1,2 miljoen deelnemers en heeft geen werknemers in dienst.⁴⁷

StiPP heeft alle asset managementtaken uitbesteed aan Kempen Capital Management (Nederland). Kempen Capital Management belegt een deel van de activa zelf en heeft de resterende taken uitbesteed aan externe vermogensbeheerders.⁴⁸ Eind 2016 bedroeg het balanstotaal van StiPP € 1,6 miljard, waarvan € 1,5 miljard investeringen.⁴⁹ Op 31 maart 2018 bedroeg de gemiddelde dekkingsgraad over de laatste 12 maanden 109,4%.⁵⁰

2.10.2 Relevante investeringscategorïën

Tabel 22 presenteert een analyse van de door het Eerlijk Pensioenlabel gehanteerde investeringscategorïën die relevant zijn voor StiPP. Zoals te zien in de tabel is het pensioenfonds actief in één van de vier investeringscategorïën.

Tabel 22 Analyse van relevante investeringscategorïën voor StiPP (in € miljard)

Investeringscategorïe	Soort vermogen	Waarde eind 2017	%	Relevant
Zakelijke kredietverlening	Leningen en kredieten aan bedrijven (MNOs/MKB)	-		Nee
Projectfinanciering	(Opgenomen in leningen aan bedrijven)	-		Nee
Beleggingen op de balans	Aandelen	0,4	25,0%	Ja
	Private equity (incl. infrastructuur)	-		
	Bedrijfsobligaties	0,5	29,9%	
	Staatsobligaties	0,3	21,7%	
	Hypotheke	0,1	5,3%	
	Derivaten	0,0	0,4%	
	Vastgoed	0,1	4,2%	
	Overige/niet gedefinieerd	0,1	7,2%	
	Hypotheke	Hypotheekleningen	-	
Ander vermogen op de balans		0,1	6,3%	
	Totale balans	1,6	100,0%	

Bron: StiPP (2018, maart), *Jaarverslag 2016*, p. 75, 91, 108.

2.10.3 Overzicht beleidsscores

Tabel 23 geeft een overzicht van de scores voor het maatschappelijk verantwoord beleggingsbeleid van StiPP. De beoordeling is gebaseerd op het beleid voor beleggingen op de balans van StiPP.

Tabel 23 Toelichting beleidsscores StiPP

Onderwerp	Score	Toelichting
Thema's		
Arbeidsrechten	3	StiPP verwacht van bedrijven dat zij zich houden aan de vier fundamentele arbeidsrechten van de internationale arbeidsorganisatie ILO: vrijheid van organisatie en het recht op collectieve loononderhandeling; geen gedwongen of dwangarbeid; geen kinderarbeid; en vrijheid van discriminatie. Het beleid van StiPP voor het thema arbeidsrechten is ruim onvoldoende (score 3). Wat ontbreekt in het beleid is gezondheid en veiligheid op de werkvloer, maximum werktijden, gelijke behandeling van migrantenarbeid en het recht op een leefbaar loon.
Belastingen	1	Het beleid van StiPP voor het thema belastingen is zeer slecht (score 1). Het pensioenfonds verlangt niet van bedrijven dat ze geen bedrijfsconstructies opzetten met als voornaamste doel om belastingvoordeel te behalen. Ook wordt niet van bedrijven verwacht om openheid van zaken te geven over de bedrijfsstructuur en per land waarin het actief is openheid van zaken te geven over belastingbetalingen aan en subsidies van overheden. Verder wordt niet geëist dat bedrijven een managementsysteem invoeren om direct actie te kunnen ondernemen als medewerkers zich schuldig maken aan belastingontduiking.
Corruptie	2	Op bestuursleden van StiPP is een interne gedragscode van toepassing waarin is vastgelegd dat elke vorm en schijn van persoonlijke bevoordeling of belangenverstrengeling met een partij waarmee het fonds zakendoet moet worden vermeden. Voorafgaand aan iedere bestuursvergadering wordt gevraagd om elementen die betrekking hebben op de gedragscode te melden, zoals het ontvangen van geschenken en nevenfuncties. Partijen waaraan werkzaamheden worden uitbesteed worden ook jaarlijks geëvalueerd. Bedrijven waarin StiPP belegt, moeten zich houden aan de <i>UN Global Compact</i> principes die voorschrijven dat bedrijven zich onthouden van corruptie, afpersing en omkoping. Het beleid van StiPP voor het thema corruptie is slecht (score 2). Wat ontbreekt, is beleid om witwassen of terrorismefinanciering tegen te gaan of van bedrijven te verlangen dat ze transparant zijn over hun organisatie- en eigendomsstructuur.
Dierenwelzijn	1	Het beleid van StiPP voor het thema dierenwelzijn is zeer slecht (score 1). In het maatschappelijk verantwoord beleggingsbeleid is geen aandacht voor dierenbescherming. Het pensioenfonds kan het beleid verbeteren door de 'Vijf Vrijheden' van dieren te onderschrijven, niet te investeren in cosmeticabedrijven die gebruik maken van proefdieren of in bedrijven betrokken bij de handel en productie van bont. Bij investeringen in de veehouderij en vleesindustrie kan het pensioenfonds van bedrijven eisen dat zij geen extreem beperkende huisvestingmethoden gebruiken, zo min mogelijk antibiotica toedienen, veetransport beperken tot maximaal acht uur en gebruik maken van certificeringsstandaarden voor dierenwelzijn.

Onderwerp	Score	Toelichting
Gendergelijkheid	1	Het beleid van StiPP voor gendergelijkheid is zeer slecht (score 1). De Code Pensioenfondsen veronderstelt diversiteit en stelt minimumeisen rond participatie van vrouwen in het bestuur en in het Verantwoordingsorgaan: ten minste één man en één vrouw. Eind 2017 was geen van de bestuursleden vrouw. Het Verantwoordingsorgaan (2 van 6) en de Raad van Toezicht (1 op 3) voldoen wel ruimschoots aan de code en hebben minimaal 30% vrouwenparticipatie. Het pensioenfonds kan het beleid verbeteren door voor de eigen bedrijfsvoering en voor bedrijven waarin het investeert een zerotolerance beleid op het gebied van genderdiscriminatie in te voeren, gelijke beloning voor vrouwen te garanderen en streefcijfers over vrouwenparticipatie op te leggen.
Gezondheid	1	In overeenstemming met de wens van een meerderheid van de deelnemers, belegt StiPP niet in de tabaksindustrie. De vermogensbeheerder van StiPP, Kempen Capital Management, ondersteunt de Access to Medicine Index die is opgezet om farmaceutische bedrijven aan te sporen om toegang tot betaalbare medicijnen (in ontwikkelingslanden) te garanderen maar het is niet duidelijk of dit ook onderdeel is van het mandaat van StiPP. Het beleid van StiPP voor het thema gezondheid is zeer slecht (score 1). Het pensioenfonds kan het beleid verbeteren door erin op te nemen dat bedrijven zorgen voor veilige en gezonde werkomstandigheden en zich houden aan internationale standaarden voor de productie, handel en het gebruik van (gevaarlijke) chemische stoffen. Verder kan het pensioenfonds haar invloed aanwenden om toegang tot betaalbare medicijnen te bevorderen door met farmaceutische bedrijven in gesprek te gaan over hun prijsbeleid.
Klimaatverandering	1	Het beleid van StiPP voor het thema klimaatverandering is zeer slecht (score 1). Het pensioenfonds kan het beleid verbeteren door concrete doelstellingen te formuleren over vermindering van de CO ₂ uitstoot van haar beleggingsportefeuille en te rapporteren over de resultaten, bedrijven aan te sporen de uitstoot van broeikasgassen te verminderen en investeringen in bedrijven betrokken bij zeer vervuilende energiebronnen zoals steenkool, schaliegas en teerzandolie uit te sluiten.
Mensenrechten	3	StiPP belegt niet in bedrijven die de <i>UN Global Compact</i> principes schenden. Bedrijven dienen het risico van betrokkenheid bij mensenrechtenschendingen nu of in de toekomst te voorkomen, klachtenprocedures op te stellen en genoegdoening te garanderen bij mensenrechtenschendingen. Het beleid van StiPP voor het thema mensenrechten is ruim onvoldoende (score 3). Het pensioenfonds kan het beleid verder verbeteren door van bedrijven te verlangen dat zij bij de verwerving van land en grondstoffen de landrechten van de lokale (inheemse) bevolking respecteren en naleving van mensenrechten opnemen in contracten met toeleveranciers.

Onderwerp	Score	Toelichting
Natuur	1	Het beleid van StiPP voor het thema natuur is zeer slecht (score 1). Het pensioenfonds kan het beleid verbeteren door meer aandacht te besteden aan behoud van biodiversiteit en naleving van internationale standaarden voor de bescherming van kwetsbare ecosystemen en bedreigde planten- en diersoorten in op te nemen.
Sectoren		
Mijnbouw	1	Het beleid van StiPP voor de mijnbouwsector is zeer slecht (score 1). In het verantwoord investeringsbeleid is opgenomen dat bedrijven zich dienen te houden aan de UN Global Compact principes met betrekking tot arbeidsrechten, anti-corruptie en milieu. Het ontbreekt aan sectorspecifiek beleid zoals bescherming van kwetsbare natuurgebieden, de verwerking van mijnafval en respect voor de landrechten van de lokale (inheemse) bevolking.
Olie en gas	1	Het beleid van StiPP voor de olie- en gasector is zeer slecht (score 1). In het verantwoord investeringsbeleid is opgenomen dat bedrijven zich dienen te houden aan de UN Global Compact principes met betrekking tot arbeidsrechten, anti-corruptie en milieu. Het ontbreekt aan sectorspecifiek beleid zoals bescherming van kwetsbare natuurgebieden, respect voor de landrechten van de lokale (inheemse) bevolking en uitsluiting van omstreden vormen van olie- en gaswinning, zoals boren in het Noordpoolgebied, schalieolie- en gas en teerzandolie.
Voeding	1	Het beleid van StiPP voor landbouw en voeding is zeer slecht (score 1). In het verantwoord investeringsbeleid is opgenomen dat bedrijven zich dienen te houden aan de UN Global Compact principes met betrekking tot arbeidsrechten, anti-corruptie en milieu. Het ontbreekt aan sectorspecifiek beleid zoals bescherming van kwetsbare natuurgebieden, respect voor de landrechten van de lokale (inheemse) bevolking bij de verwerving van land en grondstoffen, en het gebruik van certificeringsstandaarden op het gebied van arbeidsomstandigheden, milieu en dierenwelzijn.
Wapens	4	StiPP investeert niet in producenten van controversiële wapens, zoals antipersoonsmijnen, clustermunitie, biologische, chemische wapens en kernwapens. Het beleid van StiPP voor wapens is onvoldoende (score 4). Het ontbreekt aan beleid voor gericht op omstreden wapenhandel, zoals handel in wapens en andere militaire goederen met dictatoriale of corrupte regimes, en regimes die betrokken zijn bij mensenrechtenschendingen.
Woningbouw en vastgoed	1	Het beleid van StiPP voor woningbouw en vastgoed is zeer slecht (score 1). Het ontbreekt onder meer aan beleid op het gebied van gezondheid en veiligheid in de bouwsector, het gebruik van duurzame materialen, zoals FSC-hout, en terugdringing van het energieverbruik. Wel is in het verantwoord investeringsbeleid opgenomen dat bedrijven zich dienen te houden aan de UN Global Compact principes met betrekking tot arbeidsrechten, anti-corruptie en milieu.

Onderwerp	Score	Toelichting
Bedrijfsvoering		
Transparantie en verantwoording	4	Op het gebied van transparantie en verantwoording scoort StiPP onvoldoende (score 4). StiPP publiceert in het jaarverslag over de inhoud en resultaten van het duurzaamheidsbeleid. Het geeft inzicht in de regio's en sectoren waarin het investeert en publiceert de namen van overheden waarin het belegt, niet van bedrijven. StiPP publiceert het aantal, de onderwerpen en namen van bedrijven waarmee gesprekken zijn gevoerd, waaronder kinderarbeid in de cacaosector, duurzame palmolie en tabak. Ook publiceert het pensioenfonds de uitsluitingslijst die door vermogensbeheerder Kempen wordt gehanteerd voor beleggingen namens StiPP. Een stemverslag is niet openbaar. StiPP doet verslag van de consultatie met deelnemers over de invulling van het beleggingsbeleid. Volgens deelnemers moet het beleid zich richten op het tegengaan van corruptie, evenwichtige beloning, verbetering van arbeidsomstandigheden, het tegengaan van kinderarbeid, bescherming van gezondheid en duurzame energie. Het pensioenfonds heeft geen klachtenprocedure die ook voor derden toegankelijk is (anders dan deelnemers en werkgevers).

Hoofdstuk 3 Analyse onderzoeksresultaten

Dit onderzoeksrapport betreft de resultaten van een pilotstudie naar het verantwoord beleggingsbeleid van de qua deelnemersaantallen tien grootste pensioenfondsen in Nederland. Het is de eerste keer dat het beleid van deze pensioenfondsen langs de duurzaamheidsmeetlat van de *Fair Finance Guide International* is gelegd.

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op de rapportageverplichting van Nederlandse pensioenfondsen in het kader van de Pensioenwet, conclusies getrokken over het gebruik van internationale standaarden door de geselecteerde pensioenfondsen en een analyse van de scores per thema en sector.

3.1 Pensioenwet

In de Nederlandse Pensioenwet is opgenomen dat pensioenfondsen verplicht zijn om in hun jaarverslag verantwoording af te leggen over de gevolgen van hun investeringsbeslissingen op het gebied van milieu, klimaat en mensenrechten. Ook dienen ze hun deelnemers te betrekken bij de keuzes die worden gemaakt in het verantwoord beleggingsbeleid. Ter ondersteuning en advies bij de uitvoering van de rapportageverplichting heeft de Pensioenfederatie een servicedocument samengesteld waarin het aangeeft welke internationale standaarden van belang zijn bij de invulling, uitvoering en verslaglegging van het verantwoord beleggingsbeleid.⁵¹

In overeenstemming met het advies van de Pensioenfederatie, is de invulling van het verantwoord beleggingsbeleid een afspiegeling van duurzaamheidsthema's die spelen in de sector die het pensioenfonds vertegenwoordigt. Zo besteden Pensioenfonds Detailhandel, PME en PMT relatief veel aandacht aan verbetering van arbeidsomstandigheden in de maakindustrie, en heeft het pensioenfonds voor de landbouwsector (BPL Pensioen) relatief veel aandacht voor sociale en milieukwesties in de internationale landbouwsector, zoals de landrechten van de lokale bevolking bij de verwerving van land en grondstoffen, kinderarbeid in de cacaosector of het risico op het ontstaan van waterschaarste als gevolg van landbouwactiviteiten.

3.2 Toepassing internationale standaarden

Uit de onderzoeksresultaten blijkt dat alle geselecteerde pensioenfondsen de UN Global Compact (UNGC) principes als uitgangspunt nemen voor de invulling en uitvoering van hun beleggingsbeleid, gericht op naleving van fundamentele arbeidsnormen, elementaire mensenrechten, zorg voor het milieu en het tegengaan van corruptie, en de bedrijven waarin ze investeren toetsen op naleving van deze principes.⁵²

- **Mensenrechten**

1. Bedrijven dienen de internationaal aanvaarde mensenrechten te steunen en te respecteren; en
2. Zich er steeds van te vergewissen dat zij niet medeplichtig zijn aan schending van mensenrechten.

- **Arbeid**

3. Bedrijven dienen de vrijheid van vakvereniging en de effectieve erkenning van het recht op collectieve onderhandelingen te steunen;
4. Zich inspannend voor de uitbanning van iedere vorm van verplichte en gedwongen arbeid;
5. De effectieve afschaffing van kinderarbeid; en
6. De uitbanning van discriminatie in arbeid en beroep.

- **Milieu**

7. Bedrijven dienen voorzorg te betrachten bij hun benadering van milieu-uitdagingen;
8. Initiatieven te ondernemen om een grotere verantwoordelijkheid voor het milieu te bevorderen; en
9. De ontwikkeling en de verspreiding van milieuvriendelijke technologieën te stimuleren.

- **Anti-corruptie**

10. Bedrijven dienen elke vorm van corruptie tegen te gaan, inclusief afpersing en omkoping.

UN Global Compact principe 2 heeft betrekking op due diligence processen die bedrijven en hun investeerders dienen te hanteren om betrokkenheid bij mensenrechtenschendingen nu en in de toekomst te voorkomen. Dit principe verwijst naar de UN Guiding Principles on Business and Human Rights (UNGP). Een aantal pensioenfondsen verwijst ook direct naar de UNGP.

Ook andere relevante internationale standaarden worden door pensioenfondsen onderschreven, waaronder de OESO-richtlijnen voor multinationale ondernemingen en de IFC Performance Standards (sociale en milieucriteria) van de International Financial Corporation.

Bovengenoemde standaarden dekken de inhoud van een deel van de beoordelingselementen in het onderzoek. Onderschrijving van deze standaarden leidt automatisch tot punten bij het thema 'arbeidsrechten' en 'mensenrechten', hetgeen de relatief hoge score voor beide thema's verklaart. Verder leidt het tot punten en bij een aantal beoordelingselementen binnen de sectoren, waaronder maatregelen om corruptie tegen te gaan, naleving van sociale en milieunormen in de toeleveringsketen, en belastingbetalingen.

Tabel 24 op de volgende pagina geeft een overzicht van internationale standaarden die door de tien geselecteerde pensioenfondsen worden onderschreven. De inhoud van deze standaarden is beperkt. De pensioenfondsen beschikken veelal niet over een gedetailleerd beleid voor de duurzaamheidsrisico's die niet door deze standaarden worden gedekt. Dit verklaart mede waarom de scores voor specifieke thema's en sectorspecifieke duurzaamheidsrisico's relatief laag zijn.

In de volgende paragrafen volgt een vergelijking van het beleid per thema en sector.

Tabel 24 Onderschrijving internationale standaarden door tien pensioenfondsen

Naam pensioenfonds	ABP	Bpfbouw	BPL Pensioen	Pensioenfonds Detailhandel	Pensioenfonds Horeca & Catering	Pensioenfonds Vervoer	Pensioenfonds Zorg & Welzijn	PME	PMT	StiPP
IFC PS							Ja ⁱⁱ			
OESO-richtlijnen								Ja	Ja	
UNGC	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja ⁱⁱⁱ	Ja	Ja	Ja
UNGP							Ja ^{iv}			

3.3 Arbeidsrechten

Alle pensioenfondsen onderschrijven de vier fundamentele arbeidsrechten die zijn vastgelegd in de UN Global Compact (UNGC), wat leidt tot minimaal een score 3 (ruim onvoldoende), zie Tabel 25. PME en PMT scoren een 5 (twijfelachtig) omdat zij de OESO-richtlijnen en de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens toepassen in het beleggingsbeleid, die voorschrijven dat bedrijven zich dienen te houden aan maximum werktijden en arbeidsrechten opnemen in hun bedrijfsvoering en inkoopbeleid. Pensioenfonds Zorg & Welzijn (score 8) heeft de hoogste score (goed) voor het thema arbeidsrechten want het pensioenfonds hanteert naast de UNGC ook de IFC Performance Standards, waarin beleid is vastgelegd op het gebied van gezondheid en veiligheid op de werkvloer, gelijke behandeling van migrantenarbeid en de invoering van een managementsysteem voor controle op naleving van arbeidsnormen.

-
- ii De IFC Performance Standards zijn onderdeel van het beleggingsbeleid van vermogensbeheer PGGM dat door PFZW wordt onderschreven.
 - iii De UN Global Compact principes zijn onderdeel van het beleggingsbeleid van vermogensbeheer PGGM dat door PFZW wordt onderschreven..
 - iv De UN Guiding Principles on Business and Human Rights zijn onderdeel van de investment beliefs van vermogensbeheerder PGGM.

Tabel 25 Overzicht scores arbeidsrechten

Naam pensioenfonds	ABP	BpfBouw	BPL Pensioen	Pensioenfonds Detailhandel	Pensioenfonds Horeca & Catering	Pensioenfonds Vervoer	Pensioenfonds Zorg & Welzijn	PME	PMT	StiPP
Arbeidsrechten	3	3	3	3	3	3	8	5	5	3

3.4 Belastingen

PME en PMT zijn de enige pensioenfondsen met beleid voor het thema belastingen. Beide pensioenfondsen verwachten van bedrijven waarin ze investeren dat zij zich houden aan de OESO-richtlijnen voor multinationale ondernemingen. Die schrijven voor dat bedrijven geen ondernemingsstructuren opzetten met als voornaamste doel belastingontwijking en afspraken over belastingbetalingen opnemen in het inkoopbeleid. Dit leidt tot score 2 (slecht). Het beleid van de overige pensioenfondsen is zeer slecht (score 1), zie Tabel 26.

Tabel 26 Overzicht scores belastingen

Naam pensioenfonds	ABP	BpfBouw	BPL Pensioen	Pensioenfonds Detailhandel	Pensioenfonds Horeca & Catering	Pensioenfonds Vervoer	Pensioenfonds Zorg & Welzijn	PME	PMT	StiPP
Belastingen	1	1	1	1	1	1	1	2	2	1

3.5 Corruptie

PME heeft het meest ontwikkelde beleid voor het thema corruptie en scoort een 5 (twijfelachtig), zie Tabel 27. In de interne gedragscode is vastgelegd dat bestuurders, het Verantwoordingsorgaan en medewerkers elk potentieel belangenconflict dienen te vermijden. PME en PMT (score 4, onvoldoende) verwachten van bedrijven dat zij houden aan de OESO-richtlijnen voor multinationale ondernemingen die voorschrijven dat bedrijven zich onthouden van corruptie, afpersing en omkoping, een managementsysteem hebben om direct te kunnen ingrijpen als het vermoeden bestaat van corruptie, en transparant zijn over hun lobbyactiviteiten ter beïnvloeding van (internationale) wet- en regelgeving. Pensioenfonds Detailhandel (score 4) heeft het meest ontwikkelde anti-corruptiebeleid voor de eigen bedrijfsvoering met inbegrip van integriteitsrisico's met betrekking tot witwassen, fraude, misbruik van voorwetenschap, belangenverstremgeling, corruptie en terrorismefinanciering.

Alle pensioenfondsen verwachten van bedrijven dat zij het UN Global Compact principe aangaande corruptie naleven. Bij ABP, BPL Pensioen, PFZW en StiPP is het tegengaan van belangenverstrengeling ook onderdeel van de interne gedragscode, wat leidt tot een score 2 (slecht). De overige pensioenfondsen krijgen score 1 (zeer slecht).

Tabel 27 **Overzicht scores corruptie**

Naam pensioenfonds	ABP	BpfBouw	BPL Pensioen	Pensioenfonds Detailhandel	Pensioenfonds Horeca & Catering	Pensioenfonds Vervoer	Pensioenfonds Zorg & Welzijn	PME	PMT	StiPP
Corruptie	2	1	2	4	1	1	2	5	4	2

3.6 Dierenwelzijn

BPL Pensioen is het enige pensioenfonds met beleid voor het thema dierenwelzijn maar scoort desondanks slecht (score 1), zie Tabel 28. BPL Pensioen investeert niet in bedrijven die betrokken zijn bij de productie van bont. Dit beleid beperkt zich tot niet-beursgenoteerde ondernemingen. De overige pensioenfondsen hebben geen beleid voor het thema dierenwelzijn.

Tabel 28 **Overzicht scores dierenwelzijn**

Naam pensioenfonds	ABP	BpfBouw	BPL Pensioen	Pensioenfonds Detailhandel	Pensioenfonds Horeca & Catering	Pensioenfonds Vervoer	Pensioenfonds Zorg & Welzijn	PME	PMT	StiPP
Dierenwelzijn	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1

3.7 Gendergelijkheid

Het beleid van pensioenfondsen voor het thema gendergelijkheid varieert van slecht (score 2: ABP en PFZW) tot zeer slecht (score 1: de overige acht pensioenfondsen), zie Tabel 29. ABP en PFZW danken de hogere score aan de participatie van vrouwen in de eigen bestuursorganen. Binnen het bestuur van het pensioenfonds en het Verantwoordingsorgaan is minstens 30% vrouw en in de Raad van Toezicht minstens 40%. Verder heeft ABP voor de interne bedrijfsvoering een zerotolerance beleid voor machtsmisbruik en seksuele intimidatie. PFZW heeft beleid voor gelijke beloning voor vrouwen vanwege onderschrijving van de *IFC Performance Standards*. Bij pensioenfonds Vervoer (score 1) bestaat het pensioenbestuur voor 40% uit vrouwen en bij de Raad van Toezicht is dat 30%. Het pensioenbestuur en het adviespanel van Pensioenfonds Zorg en Welzijn (score 1) bestaat voor meer dan de helft uit vrouwen, en bij de Raad van Toezicht is 1 op de 3 leden vrouw. Bij PMT (score 1) bestaat alleen de Raad van Toezicht voor meer dan 30% uit vrouwen. Als onderdeel van het stembeleid stemmen PME en PMT tegen de (zittende) voorzitter van het nominatiecomité als er geen vrouwen in het bestuur zitten of als er geen vrouwelijke kandidaten worden voorgesteld.

Tabel 29 Overzicht scores gendergelijkheid

Naam pensioenfonds	ABP	BpfBouw	BPL Pensioen	Pensioenfonds Detailhandel	Pensioenfonds Horeca & Catering	Pensioenfonds Vervoer	Pensioenfonds Zorg & Welzijn	PME	PMT	StiPP
Gendergelijkheid	2	1	1	1	1	1	2	1	1	1

3.8 Gezondheid

PME en PMT hebben ruim onvoldoende beleid voor het thema gezondheid (score 3), de hoogste score in vergelijking met andere pensioenfondsen, zie Tabel 30. Bedrijven waarin PME en PMT investeren worden geacht zich te houden aan de OESO-richtlijnen voor multinationale ondernemingen die voorschrijven dat bedrijven voorzorgsmaatregelen nemen om de gezondheid van werknemers, klanten en omwonenden te beschermen en het voorzorgsprincipe hanteren bij toepassing van chemicaliën. Bedrijven dienen zich ook te houden aan internationale richtlijnen over de productie en het gebruik van giftige stoffen. PME sluit bedrijven waarvan de omzet voor 75% of meer afkomstig is uit de productie van tabak(sproducten) uit van investering en PMT sluit investeringen in de tabaksindustrie helemaal uit. Ook ABP (score 1), BPL Pensioen (score 2), Pensioenfonds Zorg en Welzijn (score 2) en StiPP (score 1) sluiten investeringen in tabak uit. BPL Pensioen, Pensioenfonds Detailhandel, Pensioenfonds Zorg en Welzijn en PMT gebruiken bovendien de *Access to Medicine Index* als instrument om toegang tot betaalbare medicijnen (in ontwikkelingslanden) te bevorderen.

Tabel 30 Overzicht scores gezondheid

Naam pensioenfonds	ABP	BpfBouw	BPL Pensioen	Pensioenfonds Detailhandel	Pensioenfonds Horeca & Catering	Pensioenfonds Vervoer	Pensioenfonds Zorg & Welzijn	PME	PMT	StiPP
Gezondheid	1	1	2	1	1	1	2	3	3	1

3.9 Klimaatverandering

Het beleid van BPL Pensioen en PME voor het thema klimaatverandering is ruim onvoldoende (score 3), de hoogste score in vergelijking met andere pensioenfondsen, zie Tabel 31. Beide pensioenfondsen geven inzicht in de CO₂ uitstoot van de aandelenportefeuille en PME heeft als doelstelling dat de uitstoot in 2021 25% lager is dan in 2015. ABP (score 2), BpfBouw (score 2) en Pensioenfonds Zorg en Welzijn (score 2) zijn ook transparant over de CO₂ uitstoot van hun beleggingen en willen die met 25% verlagen of halveren (PFZW) in 2020 in vergelijking met het niveau van 2014 (ABP) en 2015 (BpfBouw en PFZW).

BPL Pensioen verwacht van energiebedrijven dat zij bijdragen aan de energietransitie van kolen naar gas en van gas naar hernieuwbare energiebronnen. Het pensioenfonds roept energiebedrijven op om transparant te zijn over hun lobbyactiviteiten met betrekking tot (inter)nationale milieuwetgeving.

Een aantal pensioenfondsen (BpfBouw, BPL Pensioen, PFZW en PMT) is aangesloten bij Climate Action 100, een gezamenlijk engagement initiatief van een kleine 300 investeerders gericht op vermindering van en transparantie over de uitstoot van broeikasgassen van de top 100 meest vervuilende bedrijven. Ook Pensioenfonds Detailhandel heeft een engagementprogramma gericht op bedrijven met een hoge CO₂-uitstoot. PME voert sinds begin 2016 een dialoog met de top 10 bedrijven met de hoogste CO₂ uitstoot, in de olie- en gasector, en in de nuts- en utiliteitssector. Bij onvoldoende resultaat kan PME overgaan tot uitsluiting van het bedrijf. Op dit moment sluit PME bedrijven uit die meer dan 75% van hun omzet halen uit de winning van teerzandolie. Ook producenten van steenkool zijn uitgesloten en het pensioenfonds heeft de aandelen in kolenproducenten verkocht. PME is het enige pensioenfonds dat een uitsluitingsbeleid heeft voor zeer vervuilende fossiele brandstoffen.

Pensioenfonds Horeca en Catering (score 1) en StiPP (score 1) hebben nog geen enkele vorm van klimaatbeleid ontwikkeld.

Tabel 31 Overzicht scores klimaatverandering

Naam pensioenfonds	ABP	BpfBouw	BPL Pensioen	Pensioenfonds Detailhandel	Pensioenfonds Horeca & Catering	Pensioenfonds Vervoer	Pensioenfonds Zorg & Welzijn	PME	PMT	StiPP
Klimaatverandering	2	2	3	1	1	1	2	3	2	1

3.10 Mensenrechten

Alle pensioenfondsen verwachten van bedrijven dat zij de UN Global Compact (UNGC) principes voor mensenrechten respecteren en betrokkenheid bij mensenrechtenschendingen nu en in de toekomst voorkomen, wat leidt tot minimaal een score 3 (ruim onvoldoende), zie Tabel 32. Pensioenfonds Zorg en Welzijn (PFZW) heeft de hoogste score voor het mensenrechtenbeleid, twijfelachtig (score 5), omdat het de *IFC Performance Standards* toepast in het beleggingsbeleid waarin is opgenomen dat bedrijven bij de verwerving van en grondstoffen het principe van vrijwillige, voorafgaande en geïnformeerde toestemming van de inheemse bevolking moeten toepassen en mensenrechten opnemen in hun aanbestedingsbeleid. De overige pensioenfondsen score ruim onvoldoende (score 3).

Tabel 32 **Overzicht scores mensenrechten**

Naam pensioenfonds	ABP	BpfBouw	BPL Pensioen	Pensioenfonds Detailhandel	Pensioenfonds Horeca &	Pensioenfonds Vervoer	Pensioenfonds Zorg & Welzijn	PME	PMT	StiPP
Mensenrechten	3	3	3	3	3	3	5	3	3	3

3.11 Natuur

Het beleid van pensioenfondsen voor het thema natuur is zeer slecht (score 1). Alleen PME en PMT hebben enige vorm van beleid en beleggen niet in bedrijven die producten maken of diensten leveren die in strijd zijn met internationale verdragen over beschermde planten- en diersoorten (CITES), zie Tabel 33. Dit is echter niet voldoende voor het verwerven van een hogere score dan de andere pensioenfondsen.

Tabel 33 **Overzicht scores natuur**

Naam pensioenfonds	ABP	BpfBouw	BPL Pensioen	Pensioenfonds Detailhandel	Pensioenfonds Horeca & Catering	Pensioenfonds Vervoer	Pensioenfonds Zorg & Welzijn	PME	PMT	StiPP
Natuur	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1

3.12 Mijnbouw

Het beleid van pensioenfondsen voor de mijnbouwsector varieert van ruim onvoldoende (score 3: PME), slecht (score 2: Pensioenfonds Zorg & Welzijn en PMT) tot zeer slecht (score 1: de overige zeven pensioenfondsen), zie Tabel 34. PME is het enige pensioenfonds dat investeringen in steenkoolproducenten uitsluit. Alle pensioenfondsen verwachten dat bedrijven de UN Global Compact principes op het gebied van arbeidsrechten, mensenrechten, milieu en corruptie naleven. PME en PMT verwachten daarnaast dat bedrijven in overeenstemming met de OESO-richtlijnen voor multinationale ondernemingen, sociale en milieucriteria opnemen in hun inkoopbeleid en in elk land waar ze actief zijn belasting afdragen. Relevant sectorbeleid ontbreekt zoals bescherming van kwetsbare natuurgebieden, de verwerking van mijnafval en respect voor de landrechten van de lokale (inheemse) bevolking.

Tabel 34 **Overzicht scores mijnbouw**

Naam pensioenfonds	ABP	BpfBouw	BPL Pensioen	Pensioenfonds Detailhandel	Pensioenfonds Horeca & Catering	Pensioenfonds Vervoer	Pensioenfonds Zorg & Welzijn	PME	PMT	StiPP
Mijnbouw	1	1	1	1	1	1	2	3	2	1

3.13 Olie en gas

Het beleid van pensioenfondsen voor de olie- en gasector varieert van slecht (score 2: PME, PMT en Pensioenfonds Zorg & Welzijn) tot zeer slecht (score 1: de overige zeven pensioenfondsen), zie Tabel 35. Alle pensioenfondsen verwachten dat bedrijven de UN Global Compact principes op het gebied van arbeidsrechten, mensenrechten, milieu en corruptie naleven. PME en PMT verwachten daarnaast dat bedrijven in overeenstemming met de OESO-richtlijnen voor multinationale ondernemingen, sociale en milieucriteria opnemen in hun inkoopbeleid en in elk land waar ze actief zijn belasting afdragen. Bedrijven die meer dan 75% van hun omzet halen uit de winning van teerzandolie worden door PME uitgesloten van investering. Ander relevant sectorbeleid ontbreekt zoals uitsluiting van andere omstreden vormen van olie- en gaswinning, zoals boren in het Noordpoolgebied, en schalieolie- en gas.

Tabel 35 **Overzicht scores olie en gas**

Naam pensioenfonds	ABP	BpfBouw	BPL Pensioen	Pensioenfonds Detailhandel	Pensioenfonds Horeca & Catering	Pensioenfonds Vervoer	Pensioenfonds Zorg & Welzijn	PME	PMT	StiPP
Olie en gas	1	1	1	1	1	1	2	2	2	1

3.14 Voeding

Het beleid van pensioenfondsen voor de voedingssector varieert van slecht (score 2: BPL Pensioen en Pensioenfonds Zorg & Welzijn) tot zeer slecht (score 1: de overige acht pensioenfondsen), zie Tabel 36. Alle pensioenfondsen verwachten dat bedrijven de UN Global Compact principes op het gebied van arbeidsrechten, mensenrechten, milieu en corruptie naleven. PME en PMT verwachten daarnaast dat bedrijven in overeenstemming met de OESO-richtlijnen voor multinationale ondernemingen, sociale en milieucriteria opnemen in hun inkoopbeleid. PFZW heeft een engagementbeleid voor verbetering van de arbeidsomstandigheden bij toeleveringsbedrijven.

Als pensioenfonds voor de landbouwsector, verwacht BPL Pensioen van bedrijven actief in de landbouw en voedingssector dat zij de mensenrechtenrisico's van hun activiteiten in kaart brengen, zoals gedwongen verhuizing van de lokale bevolking en het risico op waterschaarste. Dit geldt ook voor Pensioenfonds Zorg en Welzijn. Dit pensioenfonds verwacht bovendien dat bedrijven bij de verwerving van land en grondstoffen het principe van vrijwillige, voorafgaande en geïnformeerde instemming van de inheemse bevolking toepassen. Overig sectorspecifiek beleid ontbreekt.

Tabel 36 **Overzicht scores voeding**

Naam pensioenfonds	ABP	BpfBouw	BPL Pensioen	Pensioenfonds Detailhandel	Pensioenfonds Horeca & Catering	Pensioenfonds Vervoer	Pensioenfonds Zorg & Welzijn	PME	PMT	StiPP
Voeding	1	1	2	1	1	1	2	1	1	1

3.15 Wapens

Het beleid van pensioenfondsen voor wapenhandel- en productie varieert van onvoldoende (score 4: ABP, BPL Pensioen, PME, Pensioenfonds Zorg & Welzijn en StiPP) tot ruim onvoldoende (score 3: de overige vijf pensioenfondsen), zie Tabel 37. Alle pensioenfondsen sluiten investeringen in controversiële wapens als antipersoonsmijnen, clustermunitie, biologische en chemische wapens uit, evenals producenten van kernwapens die handelen in strijd met het Non-proliferatieverdrag. ABP, BPL Pensioen, Pensioenfonds Zorg en Welzijn en StiPP sluiten alle beleggingen in kernwapens uit. PME investeert niet in bedrijven die conventionele wapens verkopen aan landen die vallen onder een wapenembargo van de VN of EU en waarbij het risico op inzet van die wapens tegen burgers hoog is. Overig beleid over controversiële handel in conventionele wapens of andere militaire goederen ontbreekt.

Tabel 37 **Overzicht scores wapens**

Naam pensioenfonds	ABP	BpfBouw	BPL Pensioen	Pensioenfonds Detailhandel	Pensioenfonds Horeca & Catering	Pensioenfonds Vervoer	Pensioenfonds Zorg & Welzijn	PME	PMT	StiPP
Wapens	4	3	4	3	3	3	4	4	3	4

3.16 Woningbouw en vastgoed

Het beleid van pensioenfondsen voor woningbouw en vastgoed varieert van ruim onvoldoende (score 3: BpfBouw, BPL Pensioen en PMT), slecht (score 2: PME) tot zeer slecht (score 1: de overige zes pensioenfondsen), zie Tabel 38. Acht van de tien pensioenfondsen, behalve Pensioenfonds Horeca & Catering en StiPP, gebruiken de *Global Real Estate Sustainability Benchmark* (GRESB), een duurzaamheidsmeetlat voor vastgoedfondsen en vastgoedportefeuilles. BPL Pensioen en PMT zijn bovendien transparant over doelstellingen en resultaten om hun woningportefeuille te verduurzamen. BpfBouw investeert in de transformatie van leegstaande gebouwen naar woonfuncties of andere functies. Ook hanteert dit pensioenfonds als norm dat op minimaal 50% van de bouwprojecten de 'Bewuste Bouwers Gedragscode' van toepassing is, wat betekent dat op de bouwplaats oog is voor het milieu, veiligheid en minder overlast.

Tabel 38 **Overzicht scores woningbouw en vastgoed**

Naam pensioenfonds	ABP	BpfBouw	BPL Pensioen	Pensioenfonds Detailhandel	Pensioenfonds Horeca & Catering	Pensioenfonds Vervoer	Pensioenfonds Zorg & Welzijn	PME	PMT	StiPP
Woningbouw en vastgoed	1	3	3	1	1	1	1	2	3	1

3.17 Transparantie en Verantwoording

In vergelijking met de scores voor thema's en sectoren hebben pensioenfondsen relatief hoge scores Transparantie en Verantwoording, zie Tabel 39. ABP heeft de hoogste score: goed (score 8). BpfBouw en Pensioenfonds Zorg & Welzijn scoren ruim voldoende (score 7), Pensioenfonds Detailhandel, Pensioenfonds Vervoer, Pensioenfonds Zorg & Welzijn en PME hebben een voldoende (score 6), en BPL Pensioen scoort twijfelachtig (score 5). PMT en StiPP (score 4) en Pensioenfonds Horeca & Catering (score 3) scoren respectievelijk onvoldoende en ruim onvoldoende. Alle pensioenfondsen publiceren in meer of mindere mate met hoeveel bedrijven ze in gesprek zijn geweest over sociale en milieuonderwerpen, waarvan sommige ook details over de namen van bedrijven en de inhoud van de gesprekken geven. Ook geven pensioenfondsen inzicht in de regio's en sectoren waarin wordt belegd, en in meer of mindere mate details over de namen van bedrijven en overheden waarin wordt belegd.

Tabel 39 **Overzicht scores Transparantie en Verantwoording**

Naam pensioenfonds	ABP	BpfBouw	BPL Pensioen	Pensioenfonds Detailhandel	Pensioenfonds Horeca & Catering	Pensioenfonds Vervoer	Pensioenfonds Zorg & Welzijn	PME	PMT	StiPP
Transparantie en verantwoording	8	7	5	6	3	6	7	6	4	4

3.18 Totaaloverzicht scores thema's en sectoren

Tabel 40 geeft per pensioenfonds een overzicht van de scores voor alle onderzochte thema's en sectoren.

Tabel 40 **Scoretabel pensioenfondsen**

Naam pensioenfonds	ABP	BpfBouw	BPL Pensioen	Pensioenfonds Detailhandel	Pensioenfonds Horeca & Catering	Pensioenfonds Vervoer	Pensioenfonds Zorg & Welzijn	PME	PMT	StiPP
Thema's										
Arbeidsrechten	3	3	3	3	3	3	8	5	5	3
Belastingen	1	1	1	1	1	1	1	2	2	1
Corruptie	2	1	2	4	1	1	2	5	4	2
Dierenwelzijn	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Gendergelijkheid	2	1	1	1	1	1	2	1	1	1

Naam pensioenfonds	ABP	BpfBouw	BPL Pensioen	Pensioenfonds Detailhandel	Pensioenfonds Horeca & Catering	Pensioenfonds Vervoer	Pensioenfonds Zorg & Welzijn	PME	PMT	Stipp
Gezondheid	1	1	2	1	1	1	2	3	3	1
Klimaatverandering	2	2	3	1	1	1	2	3	2	1
Mensenrechten	3	3	3	3	3	3	5	3	3	3
Natuur	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Sectoren										
Mijnbouw	1	1	1	1	1	1	2	3	2	1
Olie en gas	1	1	1	1	1	1	2	2	2	1
Voeding	1	1	2	1	1	1	2	1	1	1
Wapens	4	3	4	3	3	3	4	4	3	4
Woningbouw en vastgoed	1	3	3	1	1	1	1	2	3	1
Bedrijfsvoering										
Transparantie en verantwoording	8	7	5	6	3	6	7	6	4	4

Bronverwijzingen

- 1 Pensioenfederatie (2016, juni), *Service Document on Responsible Investment*, p. 11 and 12; Dutch government (n.d.), "Article 135 subsection 4 Pension Act", online: http://wetten.overheid.nl/BWBR0020809/2015-11-01#Hoofdstuk6_Artikel135; Dutch government (n.d.), "Article 130 subsection 4 Occupational Pension Scheme (Obligatory Membership) Act", online: http://wetten.overheid.nl/BWBR0018831/2015-01-01/1#Hoofdstuk5_Artikel130; Dutch government (n.d.), "Article 115c subsection 9e Pension Act", online: http://wetten.overheid.nl/BWBR0020809/Hoofdstuk5/52/Artikel115c/geldigheidsdatum_wijkt_af_van_zoekvraag/geldigheidsdatum_01-07-2014.
- 2 Pensioenfederatie (2016, juni), *Service Document on Responsible Investment*.
- 3 DNB (2018, september), "Belegd vermogen voor risico pensioenfondsen", online: <https://statistiek.dnb.nl/dashboards/pensioenen/index.aspx>, gezien in februari 2019.
- 4 ABP (2018, april), *Jaarverslag 2017*, p. 3, 85.
- 5 ABP (2018, april), *Jaarverslag 2017*, p. 160.
- 6 ABP (2018, april), *Jaarverslag 2017*, p. 37.
- 7 ABP (2018, april), *Jaarverslag 2017*, p. 134.
- 8 ABP (n.d.), "Financial Dashboard", online: <https://www.abp.nl/english/financial-situation/financial-dashboard.aspx>, gezien in mei 2018.
- 9 BpfBouw (2018, juni), *Jaarverslag 2017*, p. 4, 13, 94, 132; Bouwinvest (n.d.), "Over Bouwinvest", online: <https://www.bouwinvest.nl/over-ons/over-bouwinvest/>, gezien in september 2018.
- 10 BpfBouw (2018, juni), *Jaarverslag 2017*, p. 10.
- 11 BpfBouw (2018, juni), *Jaarverslag 2017*, p. 68.
- 12 BpfBouw (2018, juni), *Jaarverslag 2017*, p. 10.
- 13 BpfBouw (2018, juni), *Jaarverslag 2017*, p. 87.
- 14 BpfBouw (n.d.), "Overzicht Beleidsdekkingsgraad", online: <https://www.bpfbouw.nl/over-bpfbouw/financiele-situatie/overzicht-beleidsdekkingsgraad.aspx>, gezien in juli 2018.
- 15 BPL Pensioen (2018, juli), *Jaarverslag 2017*, p. 7, 33, 99, 136.
- 16 BPL Pensioen (2017, juni), *Jaarverslag 2016*, p. 13.
- 17 BPL Pensioen (2018, juli), *Jaarverslag 2017*, p. 96.
- 18 BPL Pensioen (n.d.), "Financiële situatie", online <https://www.bplpensioen.nl/financi%C3%ABle-situatie>, gezien in mei 2018.
- 19 Pensioenfonds Detailhandel (2017, december), *Jaarverslag 2016*, p. 61, 113.
- 20 Pensioenfonds Detailhandel (2017, december), *Jaarverslag 2016*, p. 15.
- 21 Pensioenfonds Detailhandel (2017, december), *Jaarverslag 2016*, p. 76.

- 22 Pensioenfonds Detailhandel (n.d.), "Dekkingsgraad en waarde van jouw pensioen", online: <https://www.pensioenfondsdetailhandel.nl/dekkingsgraad-en-waarde-van-jouw-pensioen>, gezien in mei 2018.
- 23 Pensioenfonds Horeca & Catering (2018, juni), *Jaarverslag 2017*, p. 4, 57, 70.
- 24 Pensioenfonds Horeca & Catering (2018, juni), *Jaarverslag 2017*, p. 54; Pensioenfonds Horeca & Catering (n.d.), "Vermogensbeheer - Waar in beleggen we", online: <https://www.phenc.nl/vermogensbeheer/waar-in-beleggen-we/>, gezien in juli 2018.
- 25 Pensioenfonds Horeca & Catering (2018, juni), *Jaarverslag 2017*, p. 54.
- 26 Pensioenfonds Horeca & Catering (n.d.), "Onze Dekkingsgraad", online: <https://www.phenc.nl/over-het-pensioenfonds/onze-dekkingsgraad/>, gezien in juli 2018.
- 27 Pensioenfonds Vervoer (2018, juni), *Jaarverslag 2017*, p. 47, 70, 125.
- 28 Pensioenfonds Vervoer (2018, juni), *Jaarverslag 2017*, p. 18, 38.
- 29 Pensioenfonds Vervoer (2018, juni), *Jaarverslag 2017*, p. 66.
- 30 Pensioenfonds Vervoer (n.d.), "Financiële positie", online <https://www.pfvervoer.nl/over-ons/financi%C3%ABle-positie>, gezien in juli 2018.
- 31 Pensioenfonds Zorg en Welzijn (2018, april), *Jaarverslag 2017*, p. 11, 93, 156.
- 32 Pensioenfonds Zorg en Welzijn (2018, april), *Jaarverslag 2017*, p. 99, 101.
- 33 Pensioenfonds Zorg en Welzijn (2018, april), *Jaarverslag 2017*, p. 88; PGGM (2018, april), *Jaarverslag 2017*, p. 5.
- 34 Pensioenfonds Zorg en Welzijn (n.d.), "Dekkingsgraad", online <https://www.pfzw.nl/over-ons/dit-presteren-we/maandelijkse-dekkingsgraden/Paginas/Default.aspx>, gezien in mei 2018.
- 35 PME (2018, mei), *Jaarverslag 2017*, p. 76, 100, 125.
- 36 PME (2018, mei), *Jaarverslag 2017*, p. 50.
- 37 MN (2018, mei), *Jaarverslag 2017*, p. 63.
- 38 PME (2018, mei), *Jaarverslag 2017*, p. 76.
- 39 PME (2018, mei), *Jaarverslag 2017*, p. 73.
- 40 PME (n.d.), "Dekkingsgraad", online <https://www.metalektropensioen.nl/dekkingsgraad>, gezien in juli 2018.
- 41 PMT (2018, mei), *Jaarverslag 2017*, p. 12, 63, 108.
- 42 PMT (2018, mei), *Jaarverslag 2017*, p. 43, 44.
- 43 MN (2018, mei), *Jaarverslag 2017*, p. 63.
- 44 PMT (2018, mei), *Jaarverslag 2017*, p. 63.

- 45 PMT (2018, mei), *Jaarverslag 2017*, p. 63.
- 46 PMT (n.d.), "Dekkingsgraden", online <https://www.bpmt.nl/dekkingsgraden>, gezien in juli 2018.
- 47 StiPP (2018, juni), *Jaarverslag 2017*, p. 7-8, 37, 114.
- 48 StiPP (2018, juni), *Jaarverslag 2017*, p. 130.
- 49 StiPP (2018, juni), *Jaarverslag 2017*, p. 75.
- 50 StiPP (n.d.), "Financiële Situatie", online: <https://www.stippensioen.nl/werknemer/over-stipp/financi%C3%ABle-situatie/>, gezien in juli 2018.
- 51 Pensioenfederatie (2016, juni), *Service Document on Responsible Investment*, p. 11 and 12; Dutch government (n.d.), "Article 135 subsection 4 Pension Act", online: http://wetten.overheid.nl/BWBR0020809/2015-11-01#Hoofdstuk6_Artikel135; Dutch government (n.d.), "Article 130 subsection 4 Occupational Pension Scheme (Obligatory Membership) Act", online: http://wetten.overheid.nl/BWBR0018831/2015-01-01/1#Hoofdstuk5_Artikel130; Dutch government (n.d.), "Article 115c subsection 9e Pension Act", online: http://wetten.overheid.nl/BWBR0020809/Hoofdstuk5/52/Artikel115c/geldigheidsdatum_wijkt_af_van_zoekvraag/geldigheidsdatum_01-07-2014.
- 52 Global Compact Netwerk Nederland (n.d.), "De tien Universele Principes", online: <http://www.gcnetherlands.nl/pages/10principes>, gezien in september 2018.

profundo

ONDERZOEK & ADVIES

Radarweg 505
1043 NZ Amsterdam
Nederland
+31-20-8208320
profundo@profundo.nl
www.profundo.nl